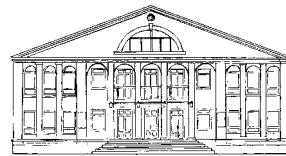

Держава та регіони

Серія: ПРАВО
2015 р., № 3 (49)

Науково-виробничий журнал

Голова редакційної ради: А. О. Монаснко,
доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України

Головний редактор:

В. Г. Лукашевич, доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України

Редакційна колегія:

Т. А. Денисова, доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України (заступник головного редактора)

М. О. Сергатий, кандидат юридичних наук, доцент
(заступник головного редактора)

С. К. Бостан, доктор юридичних наук, професор

О. П. Гетьманець, доктор юридичних наук, професор

В. В. Городовенко, доктор юридичних наук, Заслужений юрист
України

Н. О. Гуророва, доктор юридичних наук, професор,
академік Національної академії правових наук України,
Заслужений юрист України

С. Ф. Денисов, доктор юридичних наук, професор

Т. А. Занфірова, доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України

А. В. Іщенко, доктор юридичних наук, професор

В. В. Коваленко, доктор юридичних наук, професор

О. М. Костенко, доктор юридичних наук, професор

О. М. Литвинов, доктор юридичних наук, професор

Є. Д. Лук'янчиков, доктор юридичних наук, професор

В. К. Матвійчук, доктор юридичних наук, професор

В. М. Огаренко, доктор наук з державного управління, професор

С. В. Петков, доктор юридичних наук, професор

О. В. Покатасва, доктор юридичних наук,

доктор економічних наук, професор

О. Ю. Синявська, доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України

В. М. Стратонов, доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України

В. А. Устименко, доктор юридичних наук, професор

П. В. Хряпінський, доктор юридичних наук, професор

В. Д. Чернадчук, доктор юридичних наук, професор

О. А. Гавриленко, доктор юридичних наук, доцент

О. С. Саїнчин, доктор юридичних наук, доцент

О. В. Прудивус, кандидат юридичних наук, доцент

Іноземні члени редакційної колегії:

Г. Ю. Бистров, доктор юридичних наук, професор
(Російська Федерація)

Б. Єлчич, доктор наук, професор (Хорватія)

О. Ю. Грачова, доктор юридичних наук, професор
(Російська Федерація)

М. В. Сенцова, доктор юридичних наук, професор
(Російська Федерація)

О. Хорват-Лончаріч, доктор наук, професор (Хорватія)

Е. Д. Соколова, доктор юридичних наук, професор
(Російська Федерація)

Х. Арбутіна, доктор наук, професор (Хорватія)

О. А. Ялбулганов, доктор юридичних наук, професор
(Російська Федерація)

Відповідальний редактор: С. В. Белькова

Редактори: І. Ю. Антоненко, А. О. Бессараб

Технічний редактор: О. В. Дрига

Дизайнер обкладинки: Я. В. Зоська

виходить щоквартально

Журнал включено до переліку фахових видань
згідно з постановою президії ВАК України
від 18.11.2009 р. № 1-05/5

Засновник:

Класичний приватний університет
Свідоцтво Державного комітету інформаційної політики,
телебачення та радіомовлення
України про державну реєстрацію друкованого
засобу масової інформації
Серія KB № 14176-3147 ПР від 24.04.2008 р.

Видавець:

Класичний приватний університет
Свідоцтво Державного комітету інформаційної політики,
телебачення та радіомовлення України про внесення
суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 3321 від 25.11.2008 р.

Журнал ухвалено до друку вченою радою
Класичного приватного університету
24 червня 2015 р., протокол № 10

Усі права захищені. Повний або частковий передрук
і переклади дозволено лише за згодою автора і редакції.
При передрукуванні обов'язкове посилання на видання:
Держава та регіони. Серія: Право. – 2015. – № 3 (49).

Редакція не обов'язково поділяє думку автора
і не відповідає за фактичні помилки,
яких він припустився.

Адреса редакції:

Класичний приватний університет
69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70-б.
Телефон: (0612) 220-58-42, 8-067-7744481
Телефон/факс: (0612) 63-99-73

Здано до набору 25.05.2015.

Підписано до друку 15.07.2015.

Формат 60×84/8. Ризографія. Тираж 300 пр.

Замовлення № 40-15Ж

Виготовлено на поліграфічній базі
Класичного приватного університету

ISSN 1813–338X

© Класичний приватний університет, 2015

Зміст

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

<i>О. П. Рябчинська</i> ПОКАРАННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ КОЗАЦЬКІЙ ДЕРЖАВІ (СЕРЕДИНА XVI СТ. – ПЕРША ПОЛОВИНА XVIII СТ.)	3
---	---

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

<i>С. М. Слабко</i> ФОРМИ НАРОДНОЇ ЗАКОНОТВОРЧОСТІ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ	8
--	---

УДОСКОНАЛЕННЯ ГАЛУЗЕЙ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВА ТА ЗАКОНОДАВСТВА

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

<i>Р. І. Михайлов</i> ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ТА ПРОПОЗИЦІЇ РЕФОРМУВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ДЕЛІКТНОГО ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ В УКРАЇНІ	13
<i>О. М. Скрябін</i> ЮРИДИКО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ УЧАСТІ ЗАХИСНИКА У СУДІ АПЕЛЯЦІЙНОЇ ІНСТАНЦІЇ	18

ФІНАНСОВЕ ТА БАНКІВСЬКЕ ПРАВО

<i>В. А. Виноградов</i> ФІЗИЧНА ОСОБА ЯК ПЛАТНИК ТРАНСПОРТНОГО ПОДАТКУ: СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ	24
<i>О. В. Покатасова, Е. В. Косова</i> ФІНАНСОВЕ ТА БАНКІВСЬКЕ ПРАВО: ДІАЛЕКТИКА ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ	31

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

<i>О. О. Бублік</i> ОСОБЛИВОСТІ ПРАЦЕВИКОРИСТАННЯ ЗАСУДЖЕНИХ У ВИПРАВНИХ КОЛОНІЯХ РІЗНОГО РІВНЯ БЕЗПЕКИ	37
<i>М. В. Деев</i> МЕЖІ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ДОКАЗУВАННЯ	43
<i>В. М. Пальченкова</i> ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ФЕНОМЕНА ПОКАРАННЯ	49
<i>С. Ю. Плецький</i> СОЦІАЛЬНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ ФІНАНСУВАННЯ ДІЙ, ВЧИНЕНИХ З МЕТОЮ НАСИЛЬНИЦЬКОЇ ЗМІНИ ЧИ ПОВАЛЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ЛАДУ АБО ЗАХОПЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ, ЗМІНИ МЕЖ ТЕРИТОРІЇ АБО ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ УКРАЇНИ	55
<i>І. С. Семенюк</i> ВБИВСТВО МАТЕРІЮ СВОЄЇ НОВОНАРОДЖЕНОЇ ДИТИНИ: ГЕНЕЗИС РОЗВИТКУ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА КРИМІНАЛЬНОМ ПРАВОМ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН	62
<i>О. О. Сокол</i> СПЕЦІАЛЬНО-КРИМІНОЛОГІЧНІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ УХИЛЕННЯМ ВІД СПЛАТИ АЛІМЕНТІВ НА УТРИМАННЯ ДІТЕЙ ТА КОШТІВ НА УТРИМАННЯ НЕПРАЦЕЗДАТНИХ БАТЬКІВ	67
<i>О. С. Шеремет</i> РОЛЬ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У ФОРМУВАННІ ЗАГАЛЬНИХ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ МІСЦЕВОЇ ГРОМАДИ	73

ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ТА МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

<i>Р. М. Максакова</i> ПУБЛІЧНА ВЛАДА: ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ, ФОРМИ	78
--	----

ПИТАННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ

<i>М. О. Сергатиї, Д. Р. Тивоненко</i> ОСНОВНІ СПОСОБИ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ВИБОРЧИХ ПРАВ ГРОМАДЯН	84
--	----

РЕЦЕНЗІЇ

РЕЦЕНЗІЯ НА НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК "АДМІНІСТРАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПОЛІЦІЇ" О. М. ШЕВЧУКА ЗА ЗАГАЛЬНОЮ РЕДАКЦІЄЮ ПРОФЕСОРА В. Я. НАСТЮКА	89
--	----

ДО УВАГИ АВТОРІВ	90
------------------------	----

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

УДК 343.241

О. П. Рябчинськадоктор юридичних наук, професор
Класичний приватний університет

ПОКАРАННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ КОЗАЦЬКІЙ ДЕРЖАВІ (СЕРЕДИНА XVI ст. – ПЕРША ПОЛОВИНА XVIII ст.)

У статті розглянуто формування системи покарань у період розвитку України як Української козацької держави. Проаналізовано правові пам'ятки в галузі кримінального права та особливості регулювання призначення покарань нормами звичаєвого права.

Ключові слова: покарання, смертна кара, тілесні покарання, звичаєве право.

I. Вступ

У правовій літературі цілком справедливо вказано на те, що вивчення українського права другої половини XVII ст. заслуговує на особливу увагу, оскільки саме на цей період припадає процес становлення національної державно-правової системи України [1, с. 121]. На підставі рішення Переяславської Ради від 18 січня 1654 р. і березневих статей того ж року значна частина України – Лівобережжя і Київ з околицями – увійшла до складу Росії на правах широкої автономії. Оскільки на територію України не була поширена дія російського права, там залишилися чинними так звані попередні права, звичаєве право, польсько-литовське законодавство і магдебурзьке право. На підтвердження цього 27 березня 1654 р. Жалуваною грамотою московського царя Олексія Михайловича було встановлено, щоб Малоросія управлялась і судилась за своїми стародавніми правилами й законами.

II. Постановка завдання

Мета статті – проаналізувати особливості становлення системи покарань у період розвитку України як Української козацької держави, який характеризується відносною автономією щодо питань формування правової системи і, зокрема, питань визначення злочинів та покарань.

III. Результати

Джерела права в Україні-Гетьманщині умовно поділяють на п'ять груп: 1) звичаєве право; 2) систему “попередніх прав”; 3) акти української (гетьманської) автономної влади; 4) російське царське законодавство – загальна система російського права на Лівобережну Україну не поширювалась. У 1840–1842 рр. на території всієї України, що

входила до складу Росії, було введено в дію Звід законів Російської імперії; 5) нормативно-правові акти церковного права [2, с. 121].

Самобутність цих правових пам'яток вбачають у тому, що в гетьманських універсалах, які містять кримінально-правові норми, немає жодного посилання на Литовські статuti – основне джерело кримінального права польсько-литовського періоду, оскільки вони спираються на такі правові джерела Української держави, як: Зборівські статті 1649 р. та привілеї польських королів, з 1654 р. – Переяславсько-московські статті та царські грамоти, Артикули (статті) Війська Запорізького 1648 р., козацькі військові звичаї та постанови старшинських рад [3]. Показовими в цьому аспекті є неписані права і звичаї Запорізької Січі, як офіційно не санкціоновані державною владою, фактично регулювали все внутрішнє життя січовиків, і дістали назву “козацького права”. Ці норми широко використовували гетьмани, старшинська адміністрація та суди в практичній діяльності. Окремо вказано на існування в той період і церковного звичаєвого права. У першій половині XVIII ст. з еволюцією суспільних відносин на українських землях відбувається зменшення значущості звичаєвого права, витіснення його норм писаними законами російського (на Правобережжі – польсько-литовського законодавства).

А. Козаченко, дослідивши зміст універсалів, називає такі особливості покарань, згадані в цих документах: близько чверті універсалів, котрі встановлювали покарання за злочини, передбачають смертну кару – “на горле карати”, “жестоко казнити”, “шибеницею карати”; смертна кара застосовувалася, як правило, до селян, простих козаків і козацької старшини; такий вид покарання як штраф у гетьманських універсалах трапля-

ється вкрай рідко, виключно у випадках заподіяння потерпілому матеріальних збитків; містять згадки про тюремне ув'язнення, що здебільше використовували не як покарання, а як досудове тримання під вартою; іноді передбачено конфіскацію майна злочинця – “и свое потеряешь и головою своею приплатишь”. З цього він робить загальний висновок, що універсали не вказували чітко на конкретний вид та міру покарання [1, с. 124].

Українські козацькі звичаї діяли хронологічно паралельно з польсько-литовським законодавством, проте поза його межами. Запорізьке козацтво не визнавало Статуту, а керувалося “здоровим глуздом”. Неприйняття запорожцями писаних законів, практично відсутність таких пояснюється їх небажанням відходити від ідей вільного життя в абсолюті. Одним із писаних законів, що все ж таки діяв на той період, були закладені Пилипом Орликом “Пакти і Конституції законів та вольностей Війська Запорізького”, в яких йшлося і про норми кримінально-правового характеру, що визначали підстави та регулювали порядок призначення співмірного покарання [4, с. 72].

Свого часу Д. Яворницький зазначав, що різка протилежність між Запоріжжям та Малоросією, з одного боку, та Великоросією – з іншого, найбільше стала проявлятися в другій половині XVII ст. Протягом всього цього часу в Московській державі потужно розвивається ідея державності; в Запоріжжі та Малоросії у цей же час має прояв прагнення до утримання споконвічних прав та вольностей і, отже, до збереження індивідуальності народу [5, с. 56].

Дотримання ж звичаїв та виконання вимог суспільного життя козацтва ґарантувалося настанням невідворотної відповідальності у вигляді суворої кари, що обумовлено особливостями існування суспільного життя козаків [6].

Суворість системи покарань, що діяла на Січі, зумовлена, по-перше, тим, що серед новоприбулих до Запорізької Січі були й люди сумнівної моральності; по-друге, тим, що військо жило без жінок і не зазнавало їх пом'якшувального впливу на звичаї; по-третє, козаки вели постійну війну й тому, для підтримання порядку у війську, потребували особливо суворих заходів реагування [5, с. 50]. Саме через неприйняття писаних законів, рідке документування історичних фактів та подій звичаєве право запорожців залишається недостатньо дослідженим. Ті ж дослідники, які розглядали феномен козацького звичаєвого права, питання, пов'язані з покаранням, аналізували у комплексі з іншими, не виділяючи їх у самостійний предмет дослідження. Так, І. М. Грозовський вказує, що залежно від характеру злочинів, у запорозьких козаків призначали різні покарання, але найпопулярнішим було

побиття (або забивання) киями біля ганебного стовпа осіб, які вчинили конокрадство, пограбування купців, порушували військову дисципліну [7]. Майно загинулої на такому стовпі особи передавалось у загальне користування. Смертна кара в Запорізькій Січі відбувалась у вигляді відрубування голови, розстрілу та повішення. Смертна кара через повішення на шибениці чи підвішування на залізному гаку були запозичені у німців та поляків, а також присутні і в санкціях Литовського Статуту 1588 р. Інколи застосовували страту через посаження на палю або закопування живим у землю.

Поряд із застосуванням фізичного покарання застосовувався і психологічний вплив на особу злочинця, завдяки чому досягалася мета спеціальної превенції. Так, застосовували покарання, спрямовані на обмеження козацьких вольностей, наприклад, заборона зайняття виборних козацьких посад. Дослідники звертають увагу на особливість виконання покарань на Січі, оскільки, щоби не бруднити руки гідним особам, страта доручалась іншому засудженому на смерть. В окремих випадках суд відкладав виконання вироку до того часу, поки до в'язниці не потрапляв новий звинувачений. Зазначалося, що пробудження гідності злочинця є надійною перешкодою на шляху вчинення ним нових злочинів. Певна жорстокість кримінальних норм звичаєвого права на Січі не відлякувала людей, навпаки – їх побут і звичаї поширювалися на інші регіони країни [8, с. 13]. Проведені дослідження історії звичаєвого права, поширеного серед козаків, встановили, що тілесні покарання застосовували переважно за майнові, економічні провини, а смертну кару – за вчинення провин проти особи. Варто зазначити, що не всі науковці-історики єдині в думці про суто звичаєвий характер козацького права, а особливо про сформовану систему покарань за вчинені правопорушення, яка була досить розвинутою і жорсткою. У зв'язку з чим дослідники висувують гіпотезу, що в основі становлення й розвитку українського козацтва лежало як право звичаєве, так і законодавче оформлене.

Характерними ознаками права козаків вважають: широке застосування смертної кари; досить суворі, переважно тілесні покарання; корпоративність (становість); публічний характер; консерватизм; обрядовість (публічний характер). При цьому калічиницькі покарання практично не застосовували, оскільки каліка не міг служити у війську [9, с. 18]. На практиці мали місце випадки, коли одне покарання замінювали іншим [10]. Так, закопану за вироком суду жінку за клопотанням її родичів за височайшою вказівкою милували, замінюючи їй цю міру покарання. Таких випадків було багато, проте, як зазна-

чають дослідники, вони суперечили писаним нормам, які вимагали закопувати жінок за вбивство своїх чоловіків у землю. Досліджуючи покарання козаків, Т. А. Денисова, спираючись на думки фахівців з історії держави та права, відзначає: якщо було відсутнє писане право, то були відсутні й нормативні кримінальні санкції, замість яких діяли соціальні санкції [9, с. 111]. Отже, як такі можна визнавати застосування козаками тілесних, майнових покарань, покарань, що ганьблять, позбавлення волі та вигнання.

На думку дослідників, різні правові норми, які діяли в Україні, часто суперечили одна одній. Норми місцевого звичаєвого права могли суперечити нормам Литовського статуту 1588 р., а ті – магдебурзькому праву, що виникло ще в XIII ст. і діяло в українських так званих привілейованих містах. Дослідження історії розвитку та дії магдебурзького права на території України свідчать, що воно поширювалося не тільки на міста, а й на села, де могли діяти сільські суди, що мали різну компетенцію [11, с. 133]. Це, у свою чергу, надавало судовим органам України можливість за одними ж і тими справами приймати різні рішення залежно від того, на яке джерело вони бажали посилались. Так, зокрема, М. Кобелецький засвідчує, що суди магдебурзького права у селах Галичини поряд з нормами магдебурзького права широко використовували українське звичаєве право, яке було більш гуманне. Про це писали українські та польські дослідники, а також свідчать матеріали справ, що знаходяться в архівах міста Львова [11, с. 136]. У ході проведеного цим автором дослідження, що ґрунтувалося на докладному вивченні доволі великого масиву судових справ, які знаходилися в судових книгах сіл Галичини, він прийшов до висновку, що важливе значення при розгляді кримінальних справ мало вжиття судом заходів щодо примирення сторін або на стадії порушення провадження по справі, або ж під час судового розгляду справи. Автор наводить приклади із тогочасної судової практики, коли за згодою сторін у разі виплати грошової компенсації навіть і за вбивства, суд, враховуючи ці обставини, не приймав ніякого рішення по справі. Грошова сума виплат різнилася від 30 до 150 золотих, головне при цьому, щоб потерпіла сторона або її родичі відмовилися від подальших претензій щодо винної особи. Грошові виплати (штраф) застосовували і за інші злочини (зокрема крадіжки), за які передбачено смертну кару.

При прийнятті судових рішень у великій кількості випадків судді не дотримувалися норм магдебурзького права, а виходили із власного сумління. Переважна більшість пересічних селян, на відміну від німецьких

колоністів, цих норм не знала. Сільські суди магдебурзького права Галичини проіснували до ліквідації Австрії у 1784 р. магдебурзького права та запровадження австрійського законодавства, а в своїй практиці поряд з нормами магдебурзького права вони переважно використовували українське звичаєве право [11, с. 137].

Все це призводило до різного роду зловживань в українських судах. На думку В. Кульчицького, саме ці фактори, а також бажання поширити на українських землях дію загально-російського законодавства і стали причинами видання царського указу від 28 серпня 1728 р. про скликання кодифікаційної комісії для складання проекту єдиного зводу законів, які б діяли на Україні [12, с. 36].

В інших джерелах знаходимо дещо інше пояснення появи вищезазначеного документа. Так, В. П. Лакизюк, досліджуючи витoki інституту судової влади козацької доби та Гетьманської України [13, с. 36], звертається до праці Н. Яковенка, в якій зазначено, що “під головуванням генерального судді Івана Борзни почала працювати кодифікаційна комісія у складі 12 осіб. Вона повинна була узгодити в єдиному зводі правничі нововведення, які проникли до судових практик під назвою “військових обичаїв”, із давнішими кодексами кримінального та цивільного права, вживаними в Україні. До останніх належали Литовські статuti і так званий “Саксон” – редакція магдебурзького права, що її в міських судах використовували за коментарями польського юриста кінця XVI ст. Бартоломея Гроїцького “Порядок міських прав” [14, с. 508].

Дослідник відмічає, що козаки всіляко противились правничим нововведенням московського правителя, який через Малоросійську колегію¹ намагався підпорядкувати Генеральну військову канцелярію, суди та скарбниці. Обраний гетьманом Данило Апостол ініціював розробку кодифікованого законодавчого акту, який би регулював найважливіші державні та суспільні відносини, дозволив реорганізувати судоустрій та був здатен збалансувати державне та суспільне життя України як автономної одиниці Росії, яку остання постійно намагалась обмежити. Дослідники зазначають, що робота по складанню цього кодексу, який іменувався “права, за якими судиться малоросійський народ” тривала близько 15 років і закінчила фактично через 10 років після смерті Данила Апостола, через що він виявився дещо запізнілим, оскільки Сенат уже підготував плани “охоплення” Гетьманської України законами Російської Імперії [13, с. 39].

¹Малоросійська колегія – центральний орган державного управління Російської імперії у справах Гетьманщини, яка була утворена Петром I та скасована після обрання гетьманом Данила Апостола.

Незважаючи на те, що цей кодекс так і не вступив у дію, він високо оцінюється і сучасними дослідниками. Вчені вважають, що “за формою і внутрішньою структурою він відрізнявся від усіх інших джерел, якими користувалась комісія, а також від Соборного уложення 1648 р. та інших пам'яток права Росії, які тоді діяли” [12, с. 28]. Кримінальне право за цим документом має приватно-правовий характер, оскільки переслідування осіб, що вчинили злочин, у тому числі тяжкий, було в основному приватним. Вибір покарання злочинця залежав від волі потерпілого, а за його відсутності – від волі його родичів. Передбачено такі види покарань: смертна кара, яка мала кваліфіковані (четвертування, втоплення, колесування, спалення, закопування живим у землю) і прості (повішення, відрубання голови) види, калічніцькі й болісні кари, тюремне ув'язнення, позбавлення честі (шельмування), вигнання, відсторонення від посади, майнові покарання (конфіскація і викуп), церковні покарання, серед яких найпоширенішим було ув'язнення у так звану купу (залізний обруч, яким охоплювали шию засудженого або його праву руку, які приковували до зовнішньої стіни церкви або дзвіниці) і ув'язнення до монастиря, примусове одруження (при з'валтуванні дівчат), догана [15, с. 88–108]. З метою залякування покарання, як правило, виконували публічно.

Цінність кодексу 1743 р. у тому, що норми, які в ньому містилися, реально діяли в житті, ними на практиці керувалися судові установи, до першої половини XIX ст., коли відбувся процес становлення єдиної правової системи Російської Імперії і було покінчено з правовою автономією Гетьманщини. Та все ж “Права ...” так і залишилися правами на папері – російським можновладцям було не вигідно запроваджувати їх у життя” [13, с. 39]. Отже, норми, які становили “Права, за якими судиться малоросійський народ”, фактично діяли на Україні, оскільки основна їх маса була симбіозом норм, що містились у чинних правових пам'ятках тогочасного періоду суспільного і правового життя Гетьманської України, а саме Литовського статуту 1588 р., магдебурзького права, Саксонського Зерцала та звичаєвого права.

IV. Висновки

Отже, з'ясування історичних традицій та наступності в питаннях побудови в системі покарань в Україні є важливим фактором вдосконалення кримінального закону загалом, його інститутів та окремих норм. Особливої уваги в цьому аспекті заслуговує дослідження законодавчих традицій кримінально-правового регулювання видів покарань. Розгляд системи покарань у нерозривному зв'язку з особливостями розвитку кримінального права та кримінального законодавства, тими соціальними та політичними

процесами, які відбувалися протягом історії розвитку держави і права, дав змогу виявити історичні передумови, закономірності та тенденції її становлення та розвитку.

Список використаної літератури

1. Козаченко А. Злочини і покарання в Україні-Гетьманщині за універсалами Богдана Хмельницького (1648–1657 роки) / А. Козаченко // Вісник Академії правових наук України. – № 4 (35). – С. 120–126.
2. Терлюк І. Я. Історія держави і права України : навч. посіб. / І. Я. Терлюк. – Київ : Атіка, 2011. – 944 с.
3. Універсали Богдана Хмельницького. 1648–1657 / упоряд. І. Крип'якевич, І. Бутич, ред. кол. В. Смолій та ін. – Київ, 1998. – № 30. – С. 98; № 31. – С. 99; № 36. – С. 106; № 39. – С. 110; № 41. – С. 111; № 73. – С. 141–142.
4. Хавронюк М. І. Історія кримінального законодавства європейських країн : монографія / М. І. Хавронюк. – Київ : Істина, 2006. – 192 с.
5. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків : у 3 т. / пер. з рос. І. І. Сварника; упоряд. О. М. Апанович. – Львів : Світ, 1990. – Т. 1. – 319 с.
6. Кудін С. Правові традиції Запорозької січі / С. Кудін // Закон і бізнес. – 1999. – № 26.
7. Грозовський І. Звичаєве право Запорозької Січі / І. Грозовський // Рад. право. – 1991. – № 10. – С. 58–60 с.; Грозовський І. М. Козацьке право / І. М. Грозовський // Право України. – 1997. – № 6. – С. 78–80; Грозовський І. М. Феномен козацького права / І. М. Грозовський // Вісн. АПР України. – 1997. – № 3 (10). – С. 121–130.
8. Гуржій О. І. Право в українській козацькій державі (друга половина XVII–XVIII ст.) / О. І. Гуржій. – Київ : Ін-т історії України АН України, 1994. – 48 с.
9. Денисова Т. А. Кримінально-правові санкції та їх застосування за злочини проти власності : монографія / Т. А. Денисова, Ю. В. Філей. – Київ : Центр навчальної літератури, 2008. – 176 с.
10. Архів Коша Нової Запорізької Січі. Опис справ 1713–1776 / упоряд. Л. З. Гісцова, Л. Я. Демченко. – Київ : Наукова думка, 1994. – 232 с.
11. Кобилецький М. Суд і судочинство у селах німецького (магдебурзького) права Галичини (у XIV–XVIII ст.) / М. Кобилецький // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 7. – С. 133–137.
12. Кульчицький В. Кодекс Українського права 1743 р. / В. Кульчицький // Право України. – 1994. – № 9. – С. 28–29.
13. Лакизюк В. П. Полкові суди козацької доби та гетьманської України (XVI–XVIII ст.) / В. П. Лакизюк // Вісник Верховного суду України. – 2006. – № 3 (67). – С. 36–39.

14. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України / Н. Яковенко. – Київ, 2005. – 584 с.

15. Падох Я. Нарис історії українського права / Я. Падох. – Мюнхен, 1951. – 151 с.

Стаття надійшла до редакції 25.05.2015.

Рябчинская Е. П. Наказание в украинском казацком государстве (середина XVI в. – первая половина XVIII в.)

В статье рассматривается формирование системы наказаний в период развития Украины как Украинского казацкого государства. Проанализированы правовые памятники в отрасли уголовного права и особенности регулирования применения наказаний нормами обычного права.

Ключевые слова: наказание, смертная казнь, телесные наказания, обычное право.

Ryabchinskaya E. Penalty in Ukrainian Cossack state (the middle of the XVI century – the first half of the XVIII century)

In legal literature rightly points to the fact that the study of Ukrainian law the second half XVII century deserves special attention because it is at this period is the process of establishing a national state legal system of Ukraine. Sources of law in Ukraine-Hetman conventionally divided into five groups: 1) customary law; 2) system of previous rights; 3) acts of Ukrainian (Hetman) autonomous power; 4) the Russian tsarist legislation – the general system of Russian law in left-Bank Ukraine did not extend; 5) normative legal acts of ecclesiastical law.

In Zaporizhian Sich were unwritten law and customs which in fact regulated the whole internal life of the Sich, and are called "Cossack law". These standards were widely used by the Hetman, the Hetman's administration and the courts in practice. Common punishments during this period in Ukraine were: the death penalty, which was applied mainly to the villagers, ordinary Cossacks and the Cossack officers; the fine – in cases causing material damage to the victim; the imprisonment was mainly used not as punishment, but as pre-trial detention; sometimes envisaged confiscation of the criminal's property. As a rule, the specific type and measure of punishment have not been clearly defined. Features of the punishment of the Cossacks was the fact that widely used the death penalty; harsh corporal punishment; punishments were of public character, but punishment injury is almost never used, because the cripple could not serve in the army.

It is established that the importance in criminal cases had the court's adoption of measures to reconcile the parties or at the stage of initiation of proceedings or during the trial. In the case of payment of monetary compensation even for murder, the court considering the circumstances did not take any decision on the case. The monetary amount of the payments differed, from 30 to 150 gold, the main requirement is that the aggrieved party or her relatives refused further claims against the perpetrator.

The refore, the elucidation of the historical traditions and continuity in the building in the penitentiary system in Ukraine is an important factor in the improvement of the criminal law as a whole, its institutions and individual norms. Special attention in this aspect deserves investigation by the legal traditions of criminal law regulation of types of punishments. Consideration of the penal system in indissoluble connection with the peculiarities of the development of criminal law and criminal legislation, those the social and political processes that have occurred throughout the history of the development of the state and law, allowed to reveal the historical background, regularities and tendencies of its formation and development.

Key words: punishment, death penalty, corporal punishment, customary law.

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.342.572

С. М. Слабко

кандидат юридичних наук
Класичний приватний університетФОРМИ НАРОДНОЇ ЗАКОНОТВОРЧОСТІ:
ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

Статтю присвячено розкриттю поняття та сутності форм народної законотворчості, висвітленню проблемних аспектів участі громадян у законотворенні та шляхів удосконалення процесів реалізації народної законотворчості.

Ключові слова: народ, законотворчий процес, громадянин, референдум, законодавство, демократія, народна ініціатива.

I. Вступ

Проголошення Україною своєї незалежності, конституційне закріплення її статусу як соціальної, демократичної, правової держави обумовило об'єктивну необхідність удосконалення національної системи законодавства, здатної забезпечити життєдіяльність нашої країни в сучасних демократичних формах. Сприяти досягненню зазначених перетворень, глибинних за своєю сутністю, покликана законотворчість як складний і багатогранний процес, як цілеспрямована поступова діяльність, що має своєю метою врегулювання суспільних відносин шляхом пізнання й оцінювання правових потреб суспільства й держави, створення законів, системи законодавства загалом.

Однією з особливостей організації та життєдіяльності суспільства є його нормативно-правове регулювання: завдяки законотворчому процесу об'єктивно існує право шляхом державного або загальнонародного волевиявлення стає офіційною нормою, набуває законної сили.

Законотворчий процес як відображення реального життя повинен змінюватися і вдосконалюватися, звільняючись від застарілих бюрократичних форм та підходів до правотворення.

Законотворчість за своїм призначенням покликана надавати життя нормам права, породжуючи, формуючи й оформляючи їх; надавати їм статус регулятора суспільних відносин. Саме в законах закріплено права і свободи особи, відображено політичний курс країни, чим, власне, зумовлено громадський інтерес до законотворчого процесу, закономірностей його функціонування та розвитку, його результатів і наслідків.

Для демократичного суспільства визначальним є обов'язкове відображення в за-

конах волі народу, його інтересів, що передбачає широке обговорення законопроектів, участь в обговоренні представників громадськості (додержання принципу демократизму у законотворчості). Врахування громадської думки, безпосередня причетність кожної громадської організації, кожного громадянина до процесу державного управління є необхідними складовими побудови громадянського суспільства. Водночас узгодженість дій громадськості та влади є запорукою стабільності, миру та злагоди в суспільстві. Саме тому вивчення форм народної законотворчості має важливе наукове значення та ніколи не втрачає своєї актуальності.

У працях українських і російських учених детально розглянуто лише окремі форми участі громадян у законотворенні. Так, наприклад, велику кількість праць присвячено референдуму, серед яких можна виділити: В. Ф. Погорілко, В. Л. Федоренко "Референдум в Україні: історія та сучасність" [10], Ю. А. Дмитрієв, В. В. Комарова "Референдум в системі народовладдя" [4], В. В. Маклаков "Референдум в країнах – членах Євросоюзу" [9] та ін. Крім цього, окремі форми участі громадян у законотворчому процесі розкрито в роботах Ю. М. Алістратова "Право петицій в Російській Федерації" [2], В. Ф. Погорілка, М. І. Ставнійчук та ін. "Конституційно правові форми безпосередньої демократії в Україні: проблеми теорії та практики" [6], В. В. Комарової "Форми непосредственной демократии в России" [5] та ін.

Характерною рисою вищенаведених досліджень є те, що їх предметом є не форми участі громадян у законотворенні, а інститути безпосередньої демократії, однак комплексного дослідження форм участі громадян у законотворенні не проводилося.

II. Постановка завдання

Метою статті є розкриття поняття та сутності форм народної законотворчості, висві-

тлення проблемних аспектів участі громадян у законотворенні та шляхів удосконалення процесів реалізації народної законотворчості.

III. Результати

Згідно з конституційним положенням єдиним джерелом влади в Україні є народ. Він здійснює владу безпосередньо через органи державної влади та органи місцевого самоврядування (ст. 5 Конституції України) [7]. Таким чином, законодавча функція в державі реалізується не лише в порядку діяльності єдиного законодавчого органу – Верховної Ради України, а й у порядку законодавчої діяльності українського народу.

Під законотворчістю розуміють процедурно-процесуальну діяльність з підготовки, обговорення і прийняття законів вищими представницькими органами законодавчої влади (парламентами) або безпосередньо населенням шляхом референдуму [3, с. 135].

Розглядаючи форми участі громадян у законотворчому процесі, необхідно визначити, насамперед, зміст цього поняття. Поняття “форма” походить від латинського “forma” та означає зовнішній бік, поверхневий вигляд певного предмета. З точки зору діалектики, “форма” – це принцип підпорядкованості, спосіб існування того чи іншого змісту. Під “змістом” розуміють сукупність різних елементів та їх взаємодій, які визначають основний тип, характер того чи іншого предмета, явища, процесу [1, с. 8]. Таким змістом є участь громадян у законотворенні, яка є діяльністю, що невід’ємно пов’язана з гарантованим Конституцією України правом громадян на участь у законотворенні як безпосередньо під час проведення референдуму, так і опосередковано – через суб’єктів законодавчої ініціативи.

Таким чином, участь громадян у законотворчому процесі – це публічна діяльність, яка невід’ємно пов’язана з правом громадян на участь у законотворенні та спрямована на виявлення суспільних відносин, що потребують врегулювання на законодавчому рівні, а також на встановлення, зміну та скасування законів з метою такого регулювання.

Як зазначалося, участь громадян у законотворчому процесі має певні форми, які є її зовнішнім відображенням. За своєю суттю ці форми є механізмами (способами) реалізації прав громадян на участь у законотворенні. Способи реалізації права громадян на участь у законотворчому процесі чітко регламентовані чинним законодавством. Наприклад, ст. 69, 70, 72, 73, 74 та 156 Конституції України [7], а також Закон України “Про всеукраїнський референдум” від 06.11.2012 р. [11] надають громадянам право на участь у референдумі, у тому числі референдумі, предметом якого є закон. Стаття 40 Конституції України [7] та Закон України “Про звернення

громадян” від 02.10.1996 р. [12] надають право громадянам звертатися до органів влади з колективними та індивідуальними зверненнями, у тому числі з питань законотворчості. Окремі можливості громадян брати участь у законотворчому процесі передбачені й у Законі України “Про комітети Верховної Ради України” від 04.04.1995 р. [13], а також у Регламенті Верховної Ради України від 10.02.2010 р. [14].

Проаналізувавши положення чинного законодавства, можна дійти висновку, що громадяни можуть брати участь у законотворчому процесі України як шляхом прямого волевиявлення (наприклад, на референдумі), так і через органи державної влади, які є суб’єктами законодавчої ініціативи (наприклад, участь у роботі комітетів Верховної Ради України, звернення до народного депутата України із законодавчою пропозицією, участь у парламентських слуханнях тощо).

Отже, форми участі громадян у законотворчому процесі – це регламентовані Конституцією та законами України способи реалізації права громадян на участь у законотворенні, які уможливають здійснення законотворення безпосередньо або через органи державної влади, що є суб’єктами законодавчої ініціативи.

Чинне законодавство не містить чіткої систематизації форм участі громадян у законотворчому процесі. Така систематизація відсутня й у юридичній літературі. Як уже згадувалося, наукові дослідження, як правило, присвячені лише окремим формам такої участі: референдумам, зверненням громадян тощо. Як зазначалося, громадяни можуть реалізувати це право безпосередньо або через суб’єктів права законодавчої ініціативи. У зв’язку з цим форми участі громадян у законотворчому процесі за способом реалізації громадянами свого права на участь у законотворенні можна розподілити на безпосередні й опосередковані. Конституція України та закони України встановлюють лише одну безпосередню форму участі громадян у законотворчому процесі – референдум. Усі інші форми участі громадян у законотворчому процесі України відносимо до опосередкованих.

У загальному порядку право громадян України на участь у законотворчому процесі може бути реалізовано без будь-якої фахової підготовки. Наприклад, для того, щоб брати участь у референдумі або звернутися до суб’єкта законодавчої ініціативи зі зверненням, у якому міститься законодавча пропозиція, не обов’язково бути фахівцем у галузі права, економіки тощо. Однак в окремих випадках участь у законотворчому процесі може брати лише громадянин із відповідною спеціальною освітою в тій чи іншій галузі. Так, наприклад, участь у плануванні

законодавства беруть фахівці, які мають юридичну освіту та професійний досвід. У процесі розробки законопроектів – лише фахівці в тій чи іншій галузі – представники наукової та фахової громадськості. У зв'язку з цим за суб'єктним складом форми участі громадян у законотворчому процесі можна розподілити на загальні (які передбачають можливість участі будь-якого громадянина, незалежно від професійної освіти та фахової підготовки) та спеціальні (які передбачають участь лише представників наукової та фахової громадськості). До загальних форм участі громадян у законотворчому процесі відносять: референдуми, обговорення законопроектів, звернення громадян. До спеціальних – участь громадян у засіданнях комітетів Верховної Ради України, участь громадян у парламентських слуханнях і слуханнях у комітетах Верховної Ради України, а також участь у прогнозуванні та плануванні законодавства, у розробці законопроектів, надання експертних висновків під час проходження законопроекту у Верховній Раді України та ін.

Громадяни України можуть реалізувати своє право на участь у законотворенні як безпосередньо під час роботи парламенту та його органів, так і незалежно від парламенту. Наприклад, право громадян на участь у парламентських слуханнях і слуханнях у комітетах Верховної Ради України реалізується виключно на засіданнях Верховної Ради України та засіданнях комітетів відповідно. Натомість, право на участь у референдумі, у всенародному обговоренні законопроектів реалізується незалежно від роботи парламенту. У зв'язку з цим за місцем реалізації права громадян на участь у законотворенні форми участі громадян у законотворчому процесі можуть бути парламентськими або позапарламентськими.

Аналізуючи вищенаведені критерії систематизації форм участі громадян у законотворчому процесі, всі форми участі громадян у законотворчому процесі можна розподілити на кілька груп. До першої групи ми віднесемо референдум та його різновиди як єдину безпосередню форму участі громадян у законотворчому процесі, незалежно від їх професійної освіти та фахової підготовки, передбачену законодавством України. До другої включимо ті загальні форми участі громадян, які є опосередкованими, тобто не є загальнообов'язковими до виконання та не породжують обов'язки суб'єктів законодавчої ініціативи. За своїми юридичними наслідками ці форми участі громадян у законотворчому процесі є рекомендаційними. До них належать форми обговорення законопроектів та звернення громадян. До третьої групи увійдуть усі форми участі наукової та фахової громадськості у законотвор-

чому процесі: участь у розробці законопроектів, участь у парламентських слуханнях, участь у плануванні та прогнозуванні законодавчої діяльності Верховної Ради України та ін.

Таким чином, ми встановили, що форми участі громадян у законотворчому процесі – це регламентовані Конституцією та законами України способи реалізації права громадян на участь у законотворенні, які уможливають здійснення законотворення безпосередньо або через органи державної влади, що є суб'єктами законодавчої ініціативи. Система форм участі громадян у законотворчому процесі в широкому розумінні – це сукупність затверджених законодавством способів реалізації права громадян на законотворення.

Детальніше зупинимось на характеристиці референдуму як форми безпосередньої народної законотворчості. Референдум виконує особливу роль у системі народовладдя в Україні як найбільш органічна і природна форма народовладдя, форма безпосередньої демократії, через яку здійснюється народне волевиявлення (згідно зі ст. 69 Конституції України) [7]. За своєю суттю референдум є правом реальної суверенної і верховної волі народу. Закон України "Про всеукраїнський референдум" визначає референдум як одну із форм безпосередньої демократії в Україні, способом здійснення влади безпосередньо Українським народом, що полягає у прийнятті (затвердженні) громадянами України рішень з питань загальнодержавного значення шляхом таємного голосування в порядку, встановленому ст. 1 цього Закону [11].

Виходячи з наведених положень, референдум є пріоритетною формою безпосередньої демократії, зміст якої полягає в прийнятті або затвердженні громадянами України нормативних положень Конституції, законів та інших найважливіших рішень загальнодержавного й місцевого значення шляхом голосування.

З метою забезпечення дієвої реалізації принципу демократизму в законотворчості, активізації роботи, що ведеться, необхідне надання громадянам статусу активних учасників законотворчої діяльності. По-перше, потребує закріплення на законодавчому рівні статусу народу як суб'єкта законотворчого процесу, що потребує також додатково вироблення та впровадження механізмів залучення громадян до законотворчості. По-друге, необхідно запровадити інформаційні заходи щодо правової освіти громадян з питань законотворчого процесу та можливості їх активної участі в різних його стадіях.

На нашу думку, поглиблення безпосередніх форм здійснення законодавчої влади, участі в законотворчому процесі народу бу-

ло б послідовнішим, якби поряд із проголошенням народної ініціативи щодо всеукраїнського референдуму відбулося конституційне визначення права народної законодавчої ініціативи. Однак це питання потребує глибокого вивчення та вироблення механізмів його реалізації. Нагальним є й законодавче врегулювання всенародного обговорення значущих законодавчих актів та їх проектів, а також удосконалення порядку призначення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою.

На сьогодні правове регулювання вищезазначених та інших форм безпосереднього народовладдя здійснюється несистемно, хаотично, або ж відсутнє. Гостро стоїть проблема врегулювання на законодавчому рівні порядку проведення передбачених ст. 39 Конституції України мирних зборів, мітингів, походів та демонстрацій [7]. До Верховної Ради України неодноразово подавалися відповідні проекти законів, проте жоден з них не був прийнятий у цілому.

Становлення України як демократичної держави вимагає не лише реального здійснення безпосереднього народовладдя на всеукраїнському рівні. Велике значення має і надання територіальним громадам права та реальної здатності здійснювати місцеве самоврядування безпосередньо. У зв'язку із цим потребує свого вдосконалення правове регулювання на локальному рівні таких форм безпосереднього народовладдя, як загальні збори громадян за місцем проживання, місцеві ініціативи, громадські слухання тощо.

Досить часто форми безпосереднього народовладдя недобросовісно використовують політичні партії, інші інститути громадянського суспільства як інструмент здобуття влади. Так, мають місце зловживання на різних етапах виборчого та референдного процесу, проведення платних мітингів, підкуп виборців тощо. Практика здійснення різноманітних форм безпосереднього народовладдя останніми роками свідчить, що без його належного нормативно-правового врегулювання, запровадження юридичної відповідальності за порушення права народного суверенітету, створення дієвого організаційно-правового механізму його здійснення втрачається сутність безпосереднього народовладдя як реального волевиявлення громадян України.

Взаємодія між державними інституціями та громадянами є важливим механізмом як дотримання прозорості у прийнятті рішень органами влади, контролю за виконанням законодавства, так і розвитку громадянського суспільства, підвищення рівня правової та політичної культури громадян.

Насамкінець зауважимо, що громадська думка є одним із найважливіших факторів,

що зумовлюють законодавчі пріоритети стосовно важливості прийняття того чи іншого законодавчого акту, наявність у суспільстві об'єктивних передумов регулювання відповідних суспільних відносин. На жаль, в Україні практично не використовують метод опитування населення з найважливіших питань внутрішньо- та зовнішньополітичного напрямку держави. Однак це дало б змогу значно демократизувати законотворчий процес в Україні й поставити пріоритети законодавчої діяльності у більш тісну залежність від громадської позиції населення [8].

IV. Висновки

Форма безпосереднього народовладдя – це передбачений Конституцією та законами України, а також не заборонений правовими приписами, спосіб безпосереднього (прямого) волевиявлення народу або його окремої частини (у деяких випадках – територіальної громади), яке носить імперативний і легітимний характер, з метою вирішення найважливіших питань державного та суспільного життя.

Узагальнюючи особливості форм участі громадян у законотворчому процесі, можна виділити їх основні ознаки:

- 1) ці форми являють собою способи реалізації права громадян на законотворення;
- 2) такі форми чітко регламентовані нормами Конституції України та чинними законами;
- 3) ці форми передбачають можливості здійснювати законотворення як безпосередньо, так і через органи державної влади, що є суб'єктами законодавчої ініціативи.

Основні ознаки участі громадян у законотворчому процесі:

- 1) публічна діяльність;
- 2) діяльність, невід'ємно пов'язана з правом громадян на участь у законотворенні;
- 3) діяльність, спрямована на виявлення суспільних відносин, що потребують врегулювання на законодавчому рівні, та на встановлення, зміну і скасування законів з метою такого врегулювання.

З метою забезпечення дієвої реалізації принципу демократизму в законотворчості, активізації роботи, що ведеться, існує нагальна необхідність надання громадянам статусу активних учасників законотворчої діяльності шляхом: закріплення на законодавчому рівні статусу народу як суб'єкта законотворчого процесу, вироблення та впровадження механізмів залучення громадян до законотворчості, проведення соціологічних досліджень, запровадження інформаційних заходів щодо правової освіти громадян з питань законотворчого процесу та можливості їх активної участі в різних його стадіях.

Конституційними формами безпосереднього народовладдя в Україні є ті форми, що закріплені безпосередньо в Конституції

України, зокрема вибори, референдуми, мирні збори, мітинги, походи, демонстрації та звернення громадян. Визначальна особливість конституційних форм безпосереднього народовладдя – їх чітка регламентованість на законодавчому рівні й підвищена гарантованість з боку держави.

Список використаної літератури

1. Алексеев П. В. Диалектический материализм / П. В. Алексеев, А. В. Панин. – Москва : Высшая Школа, 1987. – 335 с.
2. Алистратов Ю. Н. Право петиций в Российской Федерации / Ю. Н. Алистратов. – Москва : Манускрипт, 1997. – 92 с.
3. Бабкіна О. В. Теорія держави і права у схемах і визначеннях : навч. посіб. / О. В. Бабкіна, К. Г. Волинка. – Київ : МАУП, 2004. – 144 с.
4. Дмитриев Ю. А. Референдум в системе народовластия / Ю. А. Дмитриев, В. В. Комарова. – Москва : Манускрипт, 1995. – 322 с.
5. Комарова В. В. Формы непосредственной демократии в России : учеб. пособ. / В. В. Комарова. – Москва : Проспект, 2010. – 142 с.
6. Конституційно-правові форми безпосередньої демократії в Україні: проблеми теорії та практики. До 10-ї річниці незалежності України / В. Ф. Погорілко, М. І. Ставнійчук та ін. – Київ : Інститут держави і права НАН України 2001. – С. 249–250.
7. Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
8. Лінецький С. Пріоритети законодавчої діяльності на сучасному етапі [Електронний ресурс] / С. Лінецький // Юридичний журнал. – 2002. – № 4. – Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=539>.
9. Маклаков В. В. Референдум в странах – членах Евросоюза : справочник / В. В. Маклаков. – Москва : ЮНИОН, 1997. – 69 с.
10. Погорілко В. Ф. Референдум в Україні: історія та сучасність : монографія / В. Ф. Погорілко, В. Л. Федоренко. – Київ : Інститут держави і права НАН України, 2000. – 248 с.
11. Про всеукраїнський референдум : Закон України від 06 листопада 2012 р. № 5475-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 44–45. – Ст. 634.
12. Про звернення громадян : Закон України від 02 жовтня 1996 р. № 393/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 47. – Ст. 256.
13. Про Комітети Верховної Ради України : Закон України від 04 квітня 1995 р. № 116/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 19. – Ст. 134.
14. Про Регламент Верховної Ради України від 10 лютого 2010 р. № 1861-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 14–15, 16–17. – Ст. 133.

Стаття надійшла до редакції 16.06.2015.

Слабко С. Н. Формы народного законотворчества: проблемы и пути усовершенствования

Статья посвящена раскрытию понятия и сущности форм народного законотворчества, освещению проблемных аспектов участия граждан в законотворчестве и путей усовершенствования процессов реализации народного законотворчества.

Ключевые слова: народ, законотворческий процесс, гражданин, референдум, законодательство, демократия, народная инициатива.

Slabko S. Forms of National Lawmaking: Problems and Ways to Improve

The article is devoted to the concept and essence of national forms of legislation, highlighting problematic aspects of citizen participation in the lawmaking process and ways to improve the implementation of national legislation.

Forms of direct democracy – is provided by the Constitution and laws of Ukraine, nor prohibited by legal requirements, direct method (direct) will of the people or its separate parts (in some cases – community), which is imperative and legitimacy, to address critical issues public and social life.

In order to ensure effective implementation of the principle of democracy in legislation, enhance the work done, there is an urgent need for citizens to the status of active members of legislative activity by: fixation in the status of the people as the subject of the legislative process, develop and implement mechanisms to involve citizens in the legislative, sociological research, the introduction of information about the activities of legal education of citizens on the legislative process and the possibility of their active participation in its various stages.

Constitutional form of direct democracy in Ukraine are the forms that are fastened directly to the Constitution of Ukraine, including elections, referendums, peaceful meetings, rallies, demonstrations and appeals. A distinctive feature of the constitutional forms of direct democracy they should become clear regimentation at the legislative level and increased security of the state.

Key words: nation, the legislative process, citizen, referendum, law, democracy, national initiative.

УДОСКОНАЛЕННЯ ГАЛУЗЕЙ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВА ТА ЗАКОНОДАВСТВА

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

УДК 342.9:351.811.123

Р. І. Михайловкандидат юридичних наук
Донецький юридичний інститут МВС України

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ТА ПРОПОЗИЦІЇ РЕФОРМУВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ДЕЛІКТНОГО ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ В УКРАЇНІ

Статтю присвячено аналізу теоретичних засад адміністративної відповідальності за порушення законодавства у сфері безпеки дорожнього руху, становлення та досвіду зарубіжного законодавства та питань його практичної реалізації. Розглянуто зарубіжну практику визначення поняття та сутності безпеки дорожнього руху, узагальнено його розуміння в науці та вітчизняній практиці. Розкрито загальну характеристику складів адміністративних проступків у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху та його елементів. Висвітлено поняття та стадії провадження у справах про проступки у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху в провідних країнах світу.

Ключові слова: дорожній рух, безпека дорожнього руху, проступок у сфері безпеки дорожнього руху, учасники дорожнього руху, адміністративна відповідальність, дорожньо-транспортна пригода.

I. Вступ

Одним із методів дослідження в адміністративному праві є порівняльно-правове дослідження, яке дає змогу не лише ознайомитись із положеннями законодавства зарубіжних країн, виявити в ньому переваги та недоліки, а й визначити найкращі способи та зразки нормотворчості з певних питань із метою вдосконалення національного законодавства.

Важливе місце в суспільному житті посідають процеси, пов'язані з дорожнім рухом, явища, що його супроводжують, та їх наслідки, зокрема шкода, якої зазнає суспільство від дорожньо-транспортних пригод. Одними з головних причин високого рівня аварійності на автошляхах, крім низького рівня транспортної дисципліни учасників дорожнього руху, є неналежний стан доріг, автодорожнього устаткування, відсутність розмітки проїзної частини, знаків на небезпечних ділянках доріг, застарілі світлофори, зневага до елементарних вимог безпеки з боку державних органів стосовно забезпечення належного стану доріг, неналежне виконання державного обов'язку стосовно учасників дорожнього руху. Враховуючи процеси, пов'язані з дорожнім рухом, радикальні зміни в економіці України, нові умови та якісно новий характер діяльності автотранспортної

системи, постає нагальна необхідність у кардинальних змінах деліктного законодавства у сфері безпеки дорожнього руху, шляхом впровадження зарубіжного досвіду.

II. Постановка завдання

Мета статі – розглянути застосування адміністративної відповідальності у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху в зарубіжних країнах, а саме в країнах СНД та інших розвинених країнах світу, та визначити пріоритетні напрями його впровадження в Україні.

III. Результати

Дослідження кодексів Азербайджанської Республіки, Республіки Білорусь, Республіки Казахстан, Киргизької Республіки про адміністративну відповідальність свідчать, що загалом у них збережено нормативну модель радянського періоду, проте впроваджено й певні новели. До позитивних моментів Кодексу Киргизької Республіки належать деякі види адміністративних стягнень. Так, у ст. 34 передбачено адміністративне стягнення у вигляді перевірки знань правил дорожнього руху. Водіїв транспортних засобів, які вчинили проступки, передбачені цим Кодексом, через неналежне знання правил дорожнього руху, одночасно із накладенням адміністративного стягнення можуть направити на повторне складання іспитів [1, с. 31].

Зауважимо, що в Додатку 1 прийнятої Радою Європи Європейської конвенції "Про заходи покарання за дорожньо-транспортні

злочинні діяння” (ЕТ5 № 52, 30.11.1964 р.), яка набула чинності 18 липня 1972 р. [2], міститься перелік дорожньо-транспортних порушень, до яких належать порушення правил безпеки руху дорожнього транспорту, що мають статус як адміністративного правопорушення, так і злочинного діяння. Конвенція передбачає 7 груп порушень дорожнього руху: 1) необережне позбавлення життя (англ. manslaughter) або випадкове (англ. accidental) спричинення пошкодження; 2) порушення типу “hit and run”, тобто втеча водія з місця події; 3) керування транспортним засобом: а) у стані алкогольного сп’яніння, б) після вживання наркотиків або препаратів, що викликають подібний ефект, в) у стані сильної втоми; 4) керування дорожнім транспортним засобом, не застрахованим в установленому порядку; 5) недотримання вимоги співробітника поліції, який регулює дорожній рух; 6) недотримання правил дорожнього руху (12 типів: перевищення швидкості, порушення правил обгону, порушення правил перевезення вантажів тощо); 7) керування транспортним засобом, не маючи посвідчення водія.

Необхідно зазначити, що за всі види порушень, що містяться в Додатку 1, передбачена відповідальність за КУпАП і КК України. Але треба звернути увагу, що за більшість зазначених порушень в Україні, як і в інших державах, передбачається адміністративна відповідальність.

Реформування адміністративної відповідальності в країнах Балтії здійснюється іншим шляхом. Зокрема, в Естонії система заходів адміністративної відповідальності юридично перероблена й переведена в систему так званих пенітенціарних покарань, до яких, крім традиційно адміністративних, увійшли й заходи кримінально-правового характеру. В Литві та Латвії продовжує існувати законодавство про адміністративні проступки, прийняте ще за часів Радянського Союзу.

Протягом останніх років для забезпечення безпеки дорожнього руху в Австрії, Бельгії, Великобританії, Угорщині, Данії, Іспанії, Італії, Норвегії, Польщі, Румунії, Франції, Чехії посилена відповідальність за порушення Правил дорожнього руху. Так, у Чехії за більшість порушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху можна отримати штраф до 1000 крон безпосередньо на місці вчинення проступку або до 20 000 крон після судового розгляду. Штрафи підвищилися майже на 20%, а їх максимальний розмір зріс до 20 000 крон (близько 700 дол. США) [3, с. 35]. Дорожній поліції надано право вилучати посвідчення водія у порушників, які перевищили максимально допустиму швидкість у населених пунктах, або проігнорували червоне світло світлофора. Крім того, повторне порушення Правил доро-

жнього руху протягом трьох років у межах населених пунктів (кожне порушення ПДР фіксується, як і у багатьох розвинених країнах, у центральному комп’ютері комісаріату дорожньої поліції) призводить до обов’язкового позбавлення права керування транспортним засобом не менше, ніж на півроку, після чого порушник має знову скласти іспит.

В Італії адміністративну відповідальність встановлює Закон “Про зміни карної системи” від 24 листопада 1981 р. № 689, аналіз якого дає можливість дійти висновку, що видом проступку є порушення Єдиних правил дорожнього руху від 1959 р. Основним видом адміністративних санкцій за зазначені проступки є грошова адміністративна санкція [4, с. 53–56].

За порушення Правил дорожнього руху в Норвегії передбачена низка різних санкцій. Більшість із них застосовується у вигляді штрафу, і дані про особу, яка хоча б раз мала подібне покарання, заносяться до офіційного реєстру покараних осіб, а інші заходи можуть бути застосовані без внесення таких даних до реєстру. Розміри адміністративного штрафу у Норвегії передбачено в “Розпорядженні про спрощений розгляд порушень Правил дорожнього руху” і можуть становити від 400 до 3500 крон. Як частину покарання за проступки застосовують комбінацію з різних санкцій, наприклад, комбінація – штраф і тюремне ув’язнення. Вилучення посвідчення водія застосовують як додатковий захід покарання в поєднанні зі штрафом і тюремним ув’язненням.

У Швейцарії Правила дорожнього руху майже подібні до тих, що діють в Україні, а система контролю за дорожнім рухом є набагато прогресивнішою. Окрім дорожньої поліції, за порядком стежать за допомогою відеокамер і фотоапаратів. У черговій частині підрозділів дорожньої поліції встановлено велику кількість моніторів, весь рух відображено на екранах комп’ютерів. Розміри штрафів у Швейцарії дуже великі, оскільки фінансовий важіль впливу на порушників визнано найбільш дієвим. Ці штрафи стосуються не тільки водіїв, а й власників автодоріг, адже більшість трас – приватні. Так, якщо причиною ДТП був поганий стан дорожнього покриття, власник траси сплачує дуже великі штрафи, а тому він зацікавлений у забезпеченні ідеальних умов для клієнтів-водіїв. В Україні ж дороги є власністю держави, тому їх належний стан повинна забезпечувати держава. На нашу думку, в Україні потрібно посилити відповідальність за неналежний стан доріг та дорожнього обладнання.

Розгляд адміністративно-деліктного законодавства Швеції визначає, що штрафні бали і позбавлення права керування водія туристам загрожують рідко, принаймні, під

час першої подорожі. Однак, коли наступного разу порушник звертається за візою, він може отримати відмову, а то й заборону на в'їзд до Європи терміном до п'яти років. Це залежить від ступеня тяжкості попереднього порушення, наявності постраждалих, явки до суду та поведінки у суді.

Перевищення швидкості та проїзд на червоне світло фіксується радаром і підтверджується фотознімком. На світлофорах розміщені стаціонарні радари й фотоапарати, їх видно і про них відомо всім. У населених пунктах Європейських країн швидкість руху обмежена – 50 км/год, а на деяких ділянках і до 30 км/год. Поза межами населених пунктів обмеження залежить від законодавства кожної країни і становить 80–100 км/год. На автомагістралях, окрім Німеччини та Швейцарії, швидкість руху не повинна перевищувати 120, а у Франції 130 км/год [5, с. 64–65]. У Німеччині на автобанах немає обмежень швидкості руху (крім технічних характеристик транспортного засобу), тому стан таких доріг у Німеччині є ідеальним.

В Іспанії немає кодифікованого нормативно-правового акта з переліком адміністративних порушень, але існують окремі галузеві закони, в яких містяться відповідні склади. Так, у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху діє Закон “Про дорожній рух та безпеку на дорогах” від 1989 р. Суб'єктами адміністративних порушень закон визнає фізичних і юридичних осіб (останні згідно з рішенням Конституційного Суду № 76/90 від 1990 р.). До осіб, які вчинили проступки в сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, застосовують такі санкції: штраф та позбавлення права керування транспортним засобом до 3 місяців [4, с. 62–62].

У Європі, на відміну від України, не існує необґрунтованих обмежень швидкості й поліцейських “засідок”. Дорожній знак – це турбота про життя водіїв і пасажирів, адже в окремих місцях нехтування швидкістю може призвести до аварії [5, с. 65].

Вважаємо за доцільне звернути увагу на ситуацію, яка склалася в Японії, стосовно безпеки дорожнього руху. Японські фахівці у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху найбільш ефективними і надійними вважають стратегічні заходи запобігання ДТП, тобто заходи, які не пов'язані з прямим впливом на людину, а впливають на поведінку людей опосередковано. Так, у Японії для вирішення проблем з безпекою дорожнього руху пішли шляхом збільшення кількості світлофорів, пішохідних переходів, багаторівневих дорожніх розв'язок. Як результат – за десять років кількість ДТП зменшилась на 50% при швидких темпах автомобілізації країни [6].

Прагнучи запобігти загибелі людей, захистити їх від травм і каліцтва, держава, ви-

користовуючи комплекс різних заходів, намагається обмежити шкідливу дію транспортних засобів на людей. Це, передусім, упровадження новітніх технічних технологій, що використовують для захисту життя і здоров'я людей (подушки безпеки, травмобезпечні конструкції транспортних засобів, безпечні матеріали тощо). Разом із тим, головним у забезпеченні безпеки людей під час їхнього пересування вулицями і дорогами є поведінка самих людей, належний стан доріг та дорожнього обладнання. Забезпечуючи необхідність дотримання людьми встановлених правил і норм пересування, держава вимушена застосовувати примусові заходи до осіб, що не дотримуються цих правил. При цьому, залежно від скоєння порушення, ці заходи застосовують диференційовано. За порушення Правил дорожнього руху в більшості зарубіжних країн встановлені такі види покарань: попередження, штраф, позбавлення права керування транспортними засобами на певний термін, а також тюремне ув'язнення.

Вчинення незначних порушень Правил дорожнього руху в багатьох країнах тягне за собою попередження, причому у письмовій формі, про що порушнику видається офіційний документ. У Німеччині, крім того, існують так звані “штрафи-попередження” – грошові стягнення у невеликому розмірі, що стягуються поліцейськими на місці порушення. Встановлено, що засобом впливу на порушників у більшості країн є накладення грошового штрафу. Штраф застосовують практично за всі види порушень Правил дорожнього руху у двох варіантах: як єдину можливу санкцію, так і одночасно з позбавленням права на керування транспортними засобами на певний термін. У деяких державах за найбільш небезпечні порушення Правил дорожнього руху передбачено тюремне ув'язнення. Так, у Японії за велику кількість порушень дорожнього законодавства альтернативою є тюремне ув'язнення. Розміри штрафів також різні. Враховуючи різницю в курсах національних валют і рівня життя в різних країнах, їх важко порівняти, але навіть у межах однієї країни через існування декількох видів штрафів їхні розміри істотно різняться (наприклад, у Німеччині – від 10 до 2000 євро, у Великобританії – від 20 до 5000 фунтів стерлінгів, в Японії – від 6 до 20 000 ієн). У багатьох країнах застосовують штрафи встановленого розміру, які накладають органи поліції. За деякі порушення штрафи фіксованого розміру стягують на місці здійснення порушення (у Німеччині, Франції, Швеції).

IV. Висновки

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що вивчення світового досвіду сприятиме успішному завершенню чергового етапу кодифі-

кації українського адміністративно-деліктного законодавства, прийняттю досконалого кодифікованого адміністративно-деліктного акта в галузі забезпечення безпеки дорожнього руху, який би узгоджувався з положеннями вітчизняного та міжнародного законодавства, сприяв ефективності його застосування, захисту прав, свобод та інтересів особи, зміцненню законності та правопорядку в Україні.

Для України досить корисним є досвід Японії щодо визначення стратегічних заходів забезпечення безпеки дорожнього руху як найбільш ефективних і надійних. Так, у Японії з метою вирішення проблем, пов'язаних з безпекою дорожнього руху, збільшено кількість світлофорів, пішохідних переходів, багаторівневих дорожніх розв'язок. Враховуючи сучасний стан доріг та дорожніх умов у нашій державі, стратегічні заходи забезпечення безпеки дорожнього руху повинні стати пріоритетними.

Також вважаємо за необхідне посилити відповідальність державних органів (власників доріг), з вини яких внаслідок неналежного стану доріг та дорожнього обладнання сталася дорожньо-транспортна пригода. Тому пропонуємо внести зміни до ст. 128-1 КУпАП і збільшити розмір штрафу за порушення або невиконання правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення безпеки дорожнього руху, на підприємствах, в установах та організаціях усіх форм власності під час будівництва, реконструкції, ремонту та утримання автомобільних доріг, вулиць, залізничних переїздів і дорожніх споруд. Тому, на нашу думку, ст. 128-1 КУпАП необхідно викласти у такій редакції:

“Порушення або невиконання правил, норм і стандартів щодо забезпечення безпеки дорожнього руху, на підприємствах, в установах та організаціях усіх форм власності під час виготовлення та ремонту транспортних засобів і деталей до них або встановлення на них інших предметів додаткового обладнання, не передбаченого конс-

трукцією транспортного засобу, а також під час будівництва, реконструкції, ремонту та утримання автомобільних доріг, вулиць, залізничних переїздів і дорожніх споруд – тягне за собою накладення штрафу від двохсот до двохсот двадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Порушення, передбачені частиною першою цієї статті, що спричинили пошкодження транспортних засобів, вантажів, автомобільних доріг, вулиць, залізничних переїздів, дорожніх споруд чи іншого майна, – тягнуть за собою накладення штрафу від двохсот п'ятдесяти до двохсот вісімдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян”.

Список використаної літератури

1. Доненко В. В. Адміністративна відповідальність за порушення правил дорожнього руху: досвід реформування в країнах СНД / В. В. Доненко, О. Г. Реуцков // Бюлетень. – 2007. – № 170. – С. 28-32.
2. European Convention on the Punishment of Road Traffic Offences. ETS № 052. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Word/052.doc>.
3. Кравченко Є. С. Особливості національної їзди / Є. С. Кравченко // Вісник Державтоінспекції МВС України. – 2002. – № 7 (8) – С. 34-37.
4. Адміністративне деліктне законодавство: зарубіжний досвід та пропозиції реформування в Україні / автор-упорядник О. А. Банчук. – Київ : Книга для бізнесу, 2007. – 912 с.
5. Гаркуша А. В. Адміністративно-примусова діяльність підрозділів ДАІ : дис. ... канд. юрид. наук за спец. 12.00.07 / А. В. Гаркуша. – Ірпінь, 2004. – 207 с.
6. Небрат О. О. Деякі аспекти сучасного стану забезпечення безпеки дорожнього руху / О. О. Небрат // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/pib/2009_5/PB-5/-PB-5_15.pdf.

Стаття надійшла до редакції 16.06.2015.

Михайлов Р. И. Зарубежный опыт и предложения реформирования административно-деликтного законодательства в сфере безопасности дорожного движения в Украине

Статья посвящена анализу теоретических основ административной ответственности за нарушение законодательства в сфере безопасности дорожного движения, становления и опыта зарубежного законодательства и вопросам его практической реализации. Исследуется зарубежная практика определения понятия и сущности безопасности дорожного движения, обобщается его понимание в науке и отечественной практике. Раскрывается общая характеристика составов административных проступков в сфере обеспечения безопасности дорожного движения и его элементов. Рассматриваются понятие и стадии производства по делам о правонарушении в сфере обеспечения безопасности дорожного движения в ведущих странах мира.

Ключевые слова: дорожное движение, безопасность дорожного движения, проступок в сфере безопасности дорожного движения, участники дорожного движения, административная ответственность, дорожно-транспортное происшествие.

Mikhailov R. Foreign Experience and Suggestions of Reforming Administrative and Tort Law in the Field of Road Safety in Ukraine

The thesis is devoted to the analysis of the theoretical principles of administrative liability for violation of legislation on traffic safety, development and experience of foreign law and its implementation.

The thesis investigates the etiology of the concept and nature of traffic safety, summarized its understanding of the science and practice. It is examined the problems of the historical process of formation and development of administrative responsibility for violation of legislation on traffic safety.

It is outlined the general characteristics of misconduct in the field of traffic safety and its elements. It is considered the concepts and stages of proceedings in cases of misconduct in the field of traffic safety.

It is ascertained the issue of preventing misconduct as a part of traffic safety, value of the management responsibility for its preventing. It is find out the basic priorities of the codification of administrative legislation in the field of traffic safety.

Key words: *traffic, traffic safety, misdemeanor in the field of traffic safety, road users, administrative responsibility, accident.*

ЮРИДИКО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ УЧАСТІ ЗАХИСНИКА У СУДІ АПЕЛЯЦІЙНОЇ ІНСТАНЦІЇ

Статтю присвячено дослідженню юридичних та психологічних аспектів участі захисника у суді апеляційної інстанції. Розглянуто юридичні та психологічні аспекти взаємодії захисника з учасниками кримінального провадження в суді апеляційної інстанції відповідно до Кримінального процесуального кодексу України від 13.04.2012 р.

Ключові слова: адвокат, захисник, психологія адвоката, кримінальне провадження, кримінальний процес, апеляційне провадження, апеляційна інстанція.

I. Вступ

Участь адвоката в якості захисника в суді апеляційної інстанції є гарантією захисту прав особи, оскільки сприяє реалізації цього права в повному обсязі. Саме адвокат-захисник може у максимальному обсязі забезпечити обвинуваченому реальну можливість використання всіх наданих йому законом процесуальних прав. Насамперед слід зауважити, що ст. 59 Конституції України закріплює конституційне право кожного на правову допомогу [1]. Це положення за своєю суттю є гарантією реалізації, захисту та охорони інших прав і свобод людини і громадянина, і в цьому полягає його соціальна значущість. З моменту набрання чинності Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) від 13 квітня 2012 р. [2], а також ЗУ “Про адвокатуру та адвокатську діяльність” від 5 липня 2012 р. [3] сприяло створенню передумов для перегляду усталених уявлень про процесуальне становище захисника в кримінальному судочинстві.

Питання апеляційного перегляду судових рішень є малодослідженим для науки кримінального процесу України, оскільки таку форму оскарження на території незалежної України введено лише в результаті проведення так званої “малої судової реформи” 2001 р. Касаційне провадження, що існувало до 2001 р., мало суттєві відмінності від запровадженого апеляційного, і тому напрацьована теорія кримінального процесу, судова та адвокатська практика не можуть застосовуватись у повному обсязі для вирішення завдань, поставлених перед новим кримінально-процесуальним інститутом [4].

У зв'язку з цим, вивчення юридичних та психологічних аспектів участі адвоката в апеляційному провадженні по кримінальних справах, враховуючи думки юристів-теоретиків і практиків, викладених у науковій

літературі, а також особистий досвід роботи як адвоката, зумовлюють актуальність дослідження у цьому напрямі.

Участь суб'єктів кримінального процесу на стадії апеляційного провадження висвітлювали такі науковці, як Ю. П. Аленін, М. І. Бажанов, Т. В. Варфоломеева, Ю. М. Грошевий, Я. П. Зейкан, А. В. Іщенко, В. Г. Лукашевич, П. А. Лупінська, В. М. Маляренко, Є. Г. Мартинчик, О. В. Острогляд, В. Т. Нор, В. О. Попелюшко, Г. Д. Святоцький, А. Н. Сергєєв, Ю. І. Стецовський, М. С. Строгович, І. Я. Фойницький, В. П. Шибіко, О. Г. Шило, М. Є. Шумило та інші, однак, незважаючи на вагомий внесок до розробки зазначеної проблематики, дослідження юридичних та психологічних аспектів участі захисника у суді апеляційної інстанції на сьогодні залишається досить актуальним для теоретичного обґрунтування з прийняттям у 2012 р. КПК України.

II. Постановка завдання

Мета статті – висвітлити юридичні та психологічні аспекти участі адвоката в апеляційному провадженні за кримінальними справами та розробити на цій основі пропозиції щодо вдосконалення кримінально-процесуального законодавства України, яке регламентує діяльність захисника на цій стадії.

III. Результати

Апеляційне провадження – стадія кримінального процесу, в якій суд вищої інстанції за апеляційними скаргами учасників кримінального провадження у передбаченому законом порядку переглядає судові рішення суду першої інстанції, які не набрали законної сили.

Термін “апеляція” походить від лат. appellare (звернення) й означає форму перегляду судового рішення суду першої інстанції, що не набрало законної сили судом вищої інстанції [5, с. 85].

Відповідно до п. 6 ч. 4 ст. 42 КПК України обвинувачений має право оскаржувати в установленому КПК України порядку судові

рішення та ініціювати їх перегляд, знати про подані на них апеляційні та касаційні скарги, заяви про їх перегляд, подавати на них заперечення. Таким чином, виходячи з аналізу вищезазначеної статті, обвинувачений має право скористатися послугами захисника на стадії апеляційного провадження.

Кримінальний процесуальний кодекс України у гл. 31 передбачає юридичні аспекти процесуального порядку провадження в суді апеляційної інстанції (ст. 392–423). Психологічні ж аспекти розглядають у наукових статтях, посібниках, монографіях тощо. На підставі аналізу наукової літератури та власного практичного досвіду приділимо увагу розгляду саме тактико-психологічних питань участі захисника в стадії апеляційного провадження.

Відповідно до ст. 405 КПК України апеляційний розгляд здійснюється згідно з правилами судового розгляду в суді першої інстанції з урахуванням особливостей, передбачених гл. 31 КПК України. Разом з тим, захисник при визначенні тактики захисту повинен враховувати специфіку апеляційного провадження, зокрема, що більшу частину доказів досліджують повторно, і не всі докази можуть бути безпосередньо досліджені.

Відповідно до ч. 1 ст. 403 КПК України особа, яка подала апеляційну скаргу, має право відмовитися від неї до закінчення апеляційного розгляду. Захисник підозрюваного, обвинуваченого, представник потерпілого можуть відмовитися від апеляційної скарги тільки за згодою, відповідно, підозрюваного, обвинуваченого чи потерпілого. Зауважимо, що законодавець не передбачив, у якій саме формі захисник повинен отримати згоду від підзахисного. На нашу думку, ч. 1 ст. 403 КПК України необхідно викласти у такій редакції: "Захисник підозрюваного, обвинуваченого, представник потерпілого можуть відмовитися від апеляційної скарги тільки за письмовою згодою, відповідно, підозрюваного, обвинуваченого чи потерпілого".

Так, Г. М. Омеляненко [6, с. 67] зазначає, що хоча захисник повинен повідомити засудженого чи виправданого про своє рішення відкликати скаргу, але вчинення ним такої дії від думки підзахисного залежати не може. З огляду на те, що у захисника – самостійного учасника кримінального судочинства – завдання у кримінальному процесі цілковито підпорядковане захисту прав і законних інтересів підзахисного. Тому відкликання захисником поданої ним апеляційної скарги без згоди обвинуваченого не допускається, оскільки передбачає залишення обвинуваченого без захисту. Якщо захисник не бачить підстав для оскарження, а обвинувачений просить захисника скласти мотивовану апеляційну скаргу, захисник не може відмовити в цьому підзахисному.

А що робити суду, якщо підзахисний відмовляється від апеляційної скарги до закінчення апеляційного розгляду, але захисник підтримує цю апеляційну скаргу, а підозрюваний, обвинувачений, представник потерпілого не відмовився від послуг адвоката? Такі дії прямо не передбачені у КПК України.

На нашу думку, ст. 403 КПК України потрібно доповнити пунктом у такій редакції: "Якщо обвинувачений відмовляється від апеляційної скарги до закінчення апеляційного розгляду, але захисник підтримує цю апеляційну скаргу, суд може розглянути цю апеляційну скаргу, якщо вирішить, що це відповідає інтересам підозрюваного, обвинуваченого, представнику потерпілого".

Крім того, на думку Н. Р. Бобечко [7, с. 11], право обвинуваченого відмовитися від захисника та його право відкликати апеляційну скаргу захисника є самостійними процесуальними правами, які ототожнювати не можна. Відмовившись від захисника, обвинувачений вправі заявити, що скаргу його не відкликає, а бажає, щоб відбувся апеляційний розгляд справи за скаргою захисника. Тому відмова від захисника не тягне автоматично і відклику його апеляційної скарги, якщо засуджений її не відкликав. Поряд з тим, слід повністю виключити можливість відмови захисника від складання та подання апеляційної скарги, якщо на цьому наполягає обвинувачений.

Таким чином, самостійність адвоката в стадії апеляційного провадження носить обмежений характер, що диктується обов'язками захисника і його роллю в кримінальному процесі. Захисник не має права робити те, що може зашкодити його підзахисному, погіршити його становище, сприяти його обвинуваченню.

На наступному етапі захисник повинен розподілити між собою та підзахисним обсяг інформації, яку кожний з них повинен бути висловити в суді апеляційної інстанції, та підготувати підзахисного до можливих запитань, які може задати колегія суддів апеляційного суду. Захисник і підзахисний на цьому етапі повинні разом підготуватися до захисної промови в суді.

Захисник обвинуваченого на засіданні суду апеляційної інстанції повинен давати не пояснення, а виголошувати захисну промову на користь свого підзахисного, яка має складатися у письмовому вигляді.

У процесі підготовки до участі в суді апеляційної інстанції захиснику необхідно займатися письмовою підготовкою промови. Бажано написати один варіант тез і перечитати його. Важливо, щоб до початку захисної промови все було написано, прочитано та вивчено. Це допоможе адвокату краще з'ясувати, що необхідно сказати на захист обвинуваченого [8]. Але адвокат повинен

врахувати, що має право вийти за межі такої письмової промови, тому що в процесі виступу можуть з'явитися нові думки, заперечення іншої сторони та промови прокурора.

Важливо усвідомлювати, що на судову промову впливають установки. У прокурора й адвоката вони, як правило, протилежні. Сучасна психологічна наука розробила низку прийомів, які посилюють вплив на слухача. Загальний принцип для риторичних прийомів: "Говорити так, щоб предмет сам ліз у голову". Один з таких прийомів – правило Гомера. Черговість аргументів, які наводять, впливає на їх переконливість. Найефективнішим є такий порядок: сильні – середні – один найсильніший. Наступне правило – правило Сократа. Для одержання позитивного рішення з важливого для вас питання поставте його на третє місце, подавши співрозмовникові перед тим два короткі запитання, на які він відповідає "так" (це правило широко використовують під час допитів) [9, с. 349].

На нашу думку, у судовій промові основне задання захисника переконати колегію суддів апеляційного суду, що в апеляційній скарзі є підстави для оскарження вироку або ухвали суду першої інстанції. Адвокат повинен також враховувати той факт, що хоча відповідно до ч. 4 ст. 31 КПК України кримінальне провадження в апеляційному порядку здійснюється колегіально судом у складі не менше трьох професійних суддів, однак відповідно до ст. 398 КПК України перший, хто з колегії суддів апеляційного суду отримує апеляційну скаргу, – це суддя-доповідач та згідно зі ст. 401 КПК України підготовкою до апеляційного розгляду займається і доповідач.

Таким чином, під час підготовки засідання суду апеляційної інстанції суддя-доповідач детально вивчає матеріали кримінальної справи, що підлягає розгляду, чого позбавлені інші члени колегії. Отже, суддя-доповідач є найбільш підготовленим та проінформованим суддею з усього складу суддів: до моменту розгляду кримінальної справи в судовому засіданні у нього вже сформовано внутрішнє переконання щодо обставин кримінальної справи, ступеня участі в ньому засудженого й наявності або відсутності вини засудженого. Судді-доповідачу стають відомі деталі кримінальної справи, чого не можна сказати щодо його колег. Очевидно, що двоє інших суддів у цій частині будуть менш підготовленими до судового засідання [10, с. 166]. У зв'язку з чим, одним із тактико-психологічних прийомів адвоката буде те, що судова промова захисника та підзахисного повинна бути більш спрямована на переконання судді-доповідача.

Говорячи про тактико-психологічні аспекти роботи з підзахисним на стадії апеляційного провадження, по-перше, необхідно звернути увагу на психологічні особливості

клієнта. Останні можуть різнитися на практиці залежно від типу нервової системи, комунікативних та інтелектуальних якостей та рухливості емоційної сфери. Нерівноважні швидкозбуджені клієнти, які найчастіше добиваються успіхів у своїй сфері діяльності, можуть викликати труднощі у встановленні комунікативного контакту та в подальшому спілкуванні. Це можуть бути клієнти, які займають високе службове та соціальне становище, які звикли до задоволення своїх найрізноманітніших потреб. Такі клієнти не завжди прислуховуються до захисника, а звертаються до адвоката для отримання такої юридичної допомоги, яку бажає сам клієнт. Ще більш складна ситуація може виникати, якщо клієнт має низький рівень інтелекту, який бажає отримати від адвоката тільки максимально позитивний результат, наприклад, звільнення від кримінальної відповідальності, що передбачено Розділом IX Кримінального кодексу України від 05.04.2001 р. [11] та § 2 Гл. 24 Кримінального процесуального кодексу України від 13.04.2012 р. або прийняття виправдувального вироку, але кримінальне та кримінально-процесуальне законодавство таких підстав не передбачає.

Всі вищезазначені особливості взаємодії захисника з клієнтом адвокат може помітити ще при першій зустрічі з підзахисним, на консультації або при укладенні договору про надання правової допомоги відповідно до Розділу IV Закону України "Про адвокатуру та адвокатську діяльність" від 05.07.2012 р. На наш погляд, у таких ситуаціях адвокат повинен пояснити клієнту, що він буде робити відповідно до законодавства все можливе, щоб захистити права і законні інтереси клієнта, однак результат залежить не тільки від грамотності та професіоналізму клієнта, а й і від підзахисного та всіх учасників кримінального провадження в суді апеляційної інстанції і гарантувати стовідсотковий виграш кримінальної справи захисник не може. Адвокат також повинен роз'яснити підзахисному, які кримінально-процесуальні дії може бути зроблено відповідно до гл. 31 Кримінального процесуального кодексу України при провадженні в суді апеляційної інстанції та які повноваження суду апеляційної інстанції за наслідками розгляду апеляційної скарги відповідно до ст. 407 КПК України.

Якщо клієнт пропонує захиснику досягти позитивного результату незаконними засобами й методами адвокат повинен відмовити клієнту в цьому, керуючись ст. 7 Правил адвокатської етики [12], і роз'яснити клієнту про законні методи та засоби роботи адвокатської діяльності відповідно до законодавства України та запропонувати, якщо клієнта цікавлять законні методи роботи, то вони зможуть далі співпрацювати у цій справі.

Якщо клієнт має розвинуті інтелектуальні та вольові якості, здатен логічно мислити (отримувати інформацію і робити правильні юридично логічні висновки), з таким підзахисним захиснику буде набагато легше встановити комунікативний контакт та в подальшому надавати юридичну допомогу.

Захиснику також потрібно враховувати, що підозрюваний, обвинувачений може бути в серйозному психо-емоційному стані, а участь у кримінальному провадженні – це завжди стресова ситуація, яка негативно впливає на клієнта та може ускладнити встановлення психолого-комунікативного контакту та подальшої роботи. У такому разі захисник повинен більше залучати такого клієнта до участі в роботі, наприклад, збирати необхідні документи, здійснювати пошук свідків тощо. У деяких випадках захиснику необхідно порадити або переконати свого клієнта про необхідність звернення клієнта за допомогою до лікаря або психолога.

У суді апеляційної інстанції захисник вже знає з досвіду участі в розгляді кримінальної справи у районному суді, що можна очікувати від тих чи інших учасників кримінального провадження, у зв'язку з чим слід бути готовим до зміни ситуації. У процесі підготовки до здійснення захисту в суді апеляційної інстанції повинні бути ретельно продумані всі можливі ситуації, враховані темперамент та характер осіб, викликаних до суду, особливості їхньої поведінки та свідчень у присутності обвинуваченого [13, с. 141].

Іншим важливим аспектом для виступу в суді апеляційної інстанції є правильний вибір одягу, адже першу інформацію про людину дає зовнішній вигляд та одяг. Саме зовнішній вигляд відповідає за такий важливий чинник, як перше враження. Враження – образ, відображення, слід, дія, вплив, ефект. Аксиома публічного виступу свідчить: у промовця ніколи не буде іншого випадку справити перше враження. Народна мудрість стверджує: як прийдеш, так і уславишся. Перше враження містить емоційний і оцінний компоненти. Під час формування першого враження фіксується: зовнішній вигляд; оформлення зовнішності; експресія, зовнішня виразність; виконувані дії; передбачувані якості особи. Очевидно, що захиснику-промовцю потрібно продумувати, як сформулювати перше враження, які акценти доречно розставити у момент появи перед колегією суддів [14, с. 19]. Також захиснику буде не зайвим надати рекомендації підзахисному про доречну форму зовнішнього вигляду під час участі в суді апеляційної інстанції. Так, наприклад, якщо у апеляційному суді розглядають скаргу на вирок суду за кримінальним провадженням за ст. 164 КК України, тобто ухилення від сплати аліментів на утримання дітей, обвинувачений повинен одягти скром-

ний та простий одяг та зняти дорогі коштовності.

Слід зазначити, що апеляційна інстанція є рівнем вищим, ніж суди першої інстанції. Оскільки саме до компетенції апеляційного суду відносять перегляд та оцінювання законності винесених судами першої інстанції рішень або ухвал, то один з основоположних принципів судочинства – принцип законності та вмотивованості рішення – реалізується саме завдяки функціонуванню інституту апеляційного оскарження. Відповідно до ч. 4 ст. 26 Закону України “Про судоустрій і статус суддів” від 07.07.2010 р. [15] суддею апеляційного суду може бути суддя, який за результатами кваліфікаційного оцінювання підтвердив здатність здійснювати правосуддя в апеляційному суді, має досвід роботи суддею не менше п'яти років або має науковий ступінь, отриманий до призначення на посаду судді, та стаж наукової діяльності у галузі права або науково-педагогічної діяльності у галузі права у вищому навчальному закладі або вищих навчальних закладах, що здійснюють підготовку фахівців освітнього ступеня “магістр”, до призначення на посаду судді не менше десяти років.

Так, згідно із ч. 4 ст. 36 КПК, а також ч. 3 ст. 37 Закону України “Про прокуратуру” від 05.11.1991 р. [16] право на подання апеляційної скарги мають службові особи органів прокуратури вищого рівня: Генеральний прокурор України, прокурори Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя і прирівняні до них прокурори, їх заступники незалежно від їх участі в розгляді справи у суді першої інстанції.

Необхідно підкреслити, що внесення апеляційних скарг за певних обставин для прокурора є обов'язком. Так, відповідно до п. 25 Наказу Генерального прокурора України “Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні” від 19 грудня 2012 р. № 4 [17] перший заступник та заступники Генерального прокурора України, керівники прокуратур усіх рівнів і галузевих підрозділів повинні забезпечувати оскарження незаконних судових рішень в апеляційному, касаційному порядку, за нововиявленими обставинами та до Верховного Суду України, а також повноту та якість поданих документів реагування.

З огляду на це, доречним було б законодавчо визначити і для адвоката в апеляційній інстанції певні вимоги, котрі підвищили б ефективність захисту підозрюваного, обвинуваченого. На підставі викладеного, пропонуємо п. 1 та 2 ст. 393 КПК України викласти у такій редакції: “Апеляційну скаргу мають право подавати: 1) обвинувачений, щодо якого ухвалено обвинувальний вирок, його законний представник чи захисник, який має стаж роботи в галузі права не менше

п'яти років – в частині, що стосується інтересів обвинуваченого; 2) обвинувачений, стосовно якого ухвалено виправдувальний вирок, його законний представник чи захисник, який має стаж роботи в галузі права не менше п'яти років – в частині мотивів і підстав виправдання”. Таке нововведення у КПК України надало б можливість залучати більш професійно компетентних захисників у стадії апеляційного провадження.

IV. Висновки

Таким чином, необхідність врахування юридико-психологічних аспектів пояснюється значущістю ролі адвоката при забезпеченні права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги в суді апеляційної інстанції. Оскільки участь адвоката на стадії апеляційного провадження підвищує її ефективність, стимулюючи апеляційний суд докладніше вивчати доводи апеляції або заперечень на неї, всебічно оцінювати зібрані у справі докази. А це, у свою чергу, і зумовлює винесення законного висновку про відповідність чи невідповідність Закону рішення, винесеного судом першої інстанції. Дотримання сформованих особливостей участі захисника дасть змогу підвищити шанси на прийняття того рішення по апеляційній скарзі, які прагнуть отримати захисник та його клієнт.

Список використаної літератури

1. Конституція України від 28.06.1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/stru#Stru>.
3. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>.
4. Острогляд О. В. Здійснення адвокатом захисту у стадії апеляційного перегляду рішень суду першої інстанції : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 [Електронний ресурс] / О. В. Острогляд ; Одес. нац. юрид. акад. – Одеса, 2007. – 20 с. – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.
5. Бондаренко Н. Л. До питання про виникнення і розвиток інституту апеляції в зарубіжних країнах [Електронний ресурс] / Н. Л. Бондаренко // Університетські наукові записки. – 2005. – № 3 (15). – С. 85–92. – Режим доступу: <http://www.univer.km.ua/visnyk/804.pdf>.
6. Омеляненко Г. Захисник як суб'єкт оскарження вироку, що не набрав законної сили / Г. Омеляненко // Право України. – 1997. – № 7. – С. 67.
7. Бобечко Н. Р. Процесуальний статус захисника в апеляційному провадженні / Н. Р. Бобечко // Адвокат. – 2006. – № 5. – С. 10–13.
8. Молдован В. В. Риторика: загальна та судова [Електронний ресурс] / В. В. Молдован. – Київ : Юрінком Інтер, 1999. – 320 с. – Режим доступу: [http://ua-referat.com/Риторика_загальна_та_судова_\(Молдован\)](http://ua-referat.com/Риторика_загальна_та_судова_(Молдован)).
9. Зейкан Я. П. Настільна книга адвоката у кримінальній справі (КПК 2012) / Я. П. Зейкан, С. Ф. Сафулько. – Київ : Дакор, 2013. – 640 с.
10. Даровских С. М. К вопросу о порядке рассмотрения уголовного дела в суде апелляционной инстанции [Электронный ресурс] / С. М. Даровских, Е. В. Лисицкая // Проблемы права. – 2013. – № 2 (40). – С. 165–168. – Режим доступа: http://problemyprava.ru/Pp_2%282013%29/Criminal%20LEGAL%20DOCTRINE/Darovskih.pdf.
11. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/stru#Stru>.
12. Правила адвокатської етики Затверджені Установчим З'їздом адвокатів України від 17.11.12 р. м. Київ, готель “Русь” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vkdka.org/pravil-advokatskoji-etiki/>.
13. Шмарева Т. А. Участие адвоката защитника в апелляционном производстве по уголовному делу [Электронный ресурс] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Т. А. Шмарева. – Ижевск : РГБ, 2007. – Режим доступа: <http://diss.rsl.ru/diss/07/0185/070185040.pdf>.
14. Ораторське мистецтво : навч.-метод. посіб. / авт.-уклад.: І. М. Плотницька, О. П. Левченко, З. Ф. Кудрявцева та ін.; за ред. І. М. Плотницької, О. П. Левченко. – 2-ге вид., стер. – Київ : НАДУ, 2011. – 128 с.
15. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 07.07.2010 р. № 2453–VI [Електронний ресурс] // Офіційний вісник України. – Ст. 26. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2453-17/print1404752810402885>.
16. Про прокуратуру : Закон України від 05.11.1991 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1789-12>.
17. Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні : Наказ Генерального прокурора України від 19.12.2012 р. № 4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://document.ua/pro-organizaciyu-dijalnosti-prokuroriv-u-kriminalnomu-provad-doc126824.html>.

Стаття надійшла до редакції 16.06.2015.

Скрябин О. Н. Юридико-психологические аспекты участия защитника в суде апелляционной инстанции

Статья посвящена исследованию юридических и психологических аспектов участия защитника в суде апелляционной инстанции. Рассматриваются юридические и психологические аспекты взаимодействия защитника с участниками уголовного производства в суде апелляционной инстанции в соответствии с Уголовным процессуальным кодексом Украины от 13.04.2012 года.

Ключевые слова: адвокат, защитник, психология адвоката, уголовное производство, уголовный процесс, апелляционное производство, апелляционная инстанция.

Scriabin O. Legal and Psychological Aspects of the Participation of the Defense in Court of Appeal

The article investigates the legal and psychological aspects of a lawyer in the court of appeal. In the scientific article the legal and psychological aspects of interaction defender of participants of criminal proceedings in the court of appeal under the Criminal Code of Ukraine from 13.04.2012 year.

Speaking about the tactical and psychological aspects of the defendant at the stage of appeal proceedings, first to draw attention to the psychological characteristics of the client. The latter can vary in practice depending on the type of nervous system, communication and intellectual skills and mobility emotional sphere. Nonequilibrium shvydkozbudzheni customers who often achieve success in their field may present difficulties in establishing contact and communication further communication. This may be clients who hold high official and social situation, accustomed to meet their various needs. These customers do not always listen defender, and turn to a lawyer for legal aid where such wishes the client. Even more difficult situation can occur if the client has a low IQ who wants to advocate only the most positive results, such as exemption from criminal liability provided for by Article IX of the Criminal Code of Ukraine of 05.04.2001 and § 2 of Chapter 24 of the Criminal Procedure Code of Ukraine from 13.04.2012 or acquittal decision, but criminal and criminal procedure legislation does not provide for the following reasons.

All the above features of the defender interaction with the client, the lawyer may even notice at first meeting with his client, in consultation or in the contract for legal aid under Title IV of the Law of Ukraine "On Advocacy and advocacy" of 05.07.2012. In our view, in such situations, the lawyer must explain to the client what he will do under the legislation utmost to protect the rights and legitimate interests of the client, but the result depends not only on literacy and professionalism of the customer as well as from the client and all participants Criminal proceedings in the court of appeal and ensure one hundred percent winning back a criminal case can not. The lawyer must also explain defendant that criminal proceedings may be made in accordance with Chapter 31 of the Criminal Procedure Code of Ukraine in the proceedings before the court of appeal and that the powers of the appellate court upon consideration of an appeal in accordance with Art. 407 of the Criminal Code of Ukraine.

Thus, the need to consider legal and psychological aspects due importance lawyer's role in ensuring the right to be protected from prosecution and legal aid in the court of appeal. Indeed, part lawyer at the stage of appeal proceedings increases its efficiency, stimulating the Court of Appeal learn more arguments appeal or objection to it, thoroughly evaluate the evidence collected in the case. This, in turn, determines the rendering of a legal opinion on the conformity or not of law made by a court of first instance. Observing the characteristics of a lawyer will improve the chances of adoption of the decision on the appeal seeking to get back and his client.

Key words: attorney, defense counsel, attorney psychology, criminal proceedings, criminal proceedings, appeal proceedings, the appellate court.

ФІНАНСОВЕ ТА БАНКІВСЬКЕ ПРАВО

УДК 347.73

В. А. Виноградоваспірант
Класичний приватний університет**ФІЗИЧНА ОСОБА ЯК ПЛАТНИК ТРАНСПОРТНОГО ПОДАТКУ:
СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ**

Висвітлено чинний механізм справляння транспортного податку в Україні. Виділено сучасні проблеми, що заважають його реалізації та, враховуючи досвід інших країн світу, запропоновано відповідні шляхи їх вирішення. Виявлено особливості його обчислення та сплати фізичними особами – платниками податків. Доведено необхідність реалізації принципу соціальної справедливості як одного з головних принципів податкового законодавства щодо справляння транспортного податку.

Ключові слова: податок на майно, транспортний податок, фізична особа – платник податку, об'єкт оподаткування, база оподаткування, ставка податку.

I. Вступ

Одним з пріоритетних напрямів розвитку податкового законодавства є вдосконалення механізму оподаткування майна з урахуванням світового та європейського досвіду правового регулювання цього питання. Податок на майно має особливе значення з огляду на комплекс соціально-економічних проблем. З точки зору принципів соціальної справедливості, необхідність його запровадження полягає в тому, що він дає змогу нівелювати значний рівень диференціації доходів і їх нагромадження у руках окремих осіб. Проте на сучасному етапі соціально-економічного розвитку України справляння податку на майно потребує надзвичайно виважених підходів до формування його правового механізму (зокрема визначення основних елементів податку: об'єкта оподаткування, суб'єктний склад платників податку, база оподаткування, порядок обчислення та сплати податку та ін.).

Транспортний податок є відносно новим для української податкової системи, адже механізм справляння попередніх податків, які повинні були сплачувати платники у разі першої реєстрації транспортного засобу – суттєво відрізнявся. Проте, за 9 місяців його справляння виникло багато питань щодо визначення кола платників (особливо фізичних осіб), об'єкта оподаткування та ін., що потребує негайного вирішення.

Дослідженню питання справляння майнових податків присвячено праці багатьох вітчизняних науковців: Л. Воронової, Л. Касьяненко, І. Криницького, А. Кравчуна, М. Кучерявенко, В. Мельника, О. Орлюк, О. По-

катаєвої, Н. Пришви, Л. Савченко, В. Федосова та ін.. Зокрема, виділенню сучасних проблем справляння транспортного податку приділили увагу вчені юристи: А. Несторенко, А. Овчаренко, не залишились осторонь і представники економічних шкіл: В. Данилишин, О. Стефанків, О. Ціжма. Але, незважаючи на велику кількість обговорень у наукових колах сучасних проблем, що виникають під час справляння цього податку, до сьогодні не внесено зміни до чинного податкового законодавства щодо їх вирішення, що й зумовило актуальність обраної теми.

II. Постановка завдання

Мета статті – розкрити сучасний механізм справляння транспортного податку в Україні, виділити проблеми, які заважають його реалізації та знайти шляхи щодо їх вирішення.

III. Результати

У грудні 2014 р. внесено суттєві зміни до Податкового кодексу України (далі – ПК України), відповідно до яких до категорії місцевих податків віднесено податок на майно, який складається з податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки; транспортного податку та плати за землю (п. 265.1 ст. 265 ПК України [1]).

Відповідно до пп. 267.1.1–267.2.1 п. 267.1 ст. 267 ПК України фізична особа (незалежно від резидентського статусу), що має зареєстрований в Україні згідно з чинним законодавством власний легковий автомобіль, якщо він використовується нею менше ніж 5 років і обладнаний двигуном понад 3000 куб. см циліндрів є платником транспортного податку.

На нашу думку, доцільно дослідити зміст поняття “майно”. Так, для цілей оподаткування поняття “майно” вживається у значенні, наведеному в Цивільному кодексі

України (далі – ЦК України); (пп. 14.1.105, п. 14.1, ст. 14 ПК України [1]).

Так, майном є предмети матеріального світу, які перебувають у власності суб'єкта права (фізичної чи юридичної особи, держави, територіальної громади, Українського народу), у тому числі: окрема річ, сукупність речей, майнові права та обов'язки, гроші і цінні папери, а також майнові права на них (п. 1 ст. 190 ЦК України [2]).

Майно розподіляють на рухоме та нерухоме, а також за іншими ознаками.

Проте, аналізуючи зміст ст. 265 ПК України, можна зробити висновок, що законодавець до складу майна відніс лише нерухоме майно та транспортні засоби (щодо останніх, вбачається, що лише автомобільний транспорт). Таку думку підтверджує зміст пп. 267.2.1 п. 267.2 ст. 267 ПК України, де об'єктом оподаткування виділено лише легкові автомобілі, які використовували до 5 років та мають об'єм циліндрів двигуна понад 3000 куб. см [1].

Проте не зрозуміло, чому ст. 267 ПК України має назву “Транспортний податок”, коли йдеться лише про обмежене коло автомобільного транспорту.

Якщо дослідити закордонний досвід, у деяких країнах об'єктом оподаткування податком на майно є нерухоме майно та транспортні засоби, але останні подано ширше.

Так, відповідно до ст. 201 ПК Грузії об'єктом – оподатковуваним податком на майно – є: земельна ділянка, нерухоме майно (будівлі та споруди або їх частини), майно, що використовують для економічної діяльності; легкові автомобілі, яхти (катери), літаки, вертольоти тощо [3].

Стаття 197 ПК Азербайджанської Республіки у якості об'єкта оподаткування податком на майно визначає: будівлі та їх частини, а також засоби повітряного й водного транспорту, що належать фізичним особам-резидентам, незалежно від місця знаходження і від того, чи використовують їх чи ні [4].

На нашу думку, доцільно дослідити поняття “транспортний засіб”.

Так, відповідно до п. 1.10 Постанови КМУ “Про Правила дорожнього руху”, транспортним засобом є пристрій, призначений для перевезення людей і (або) вантажу, а також встановленого на ньому спеціального обладнання чи механізмів [5].

Отже, можна зробити висновки, що під поняттям “транспортний засіб” розуміємо і автомобільний транспортний засіб, і судна, і залізничний транспортний засіб, про що вказують норми законодавства.

Автомобільний транспортний засіб – колісний транспортний засіб (автобус, вантажний та легковий автомобіль, причіп, напівпричіп), який використовують для переве-

знення пасажирів, вантажів або виконання спеціальних робочих функцій [6].

Залізничний транспортний засіб – залізничний рухомий склад (вагони всіх видів, локомотиви, моторейковий транспорт) і контейнери (ст. 1 [7]), у яких здійснюється перевезення пасажирів та вантажу.

Стаття 15 Кодексу торговельного мореплавства України під поняттям “судна” пропонує розуміти самохідну чи несамохідну плавучу споруду, що використовують для перевезення вантажів, пасажирів, багажу і пошти та інших цілей, що надає нам право віднести його до поняття “транспортний засіб” [8].

Наше припущення підтверджує й зміст п. 1 ст. 798 ЦК України, де у якості предмета договору найму транспортного засобу законодавець виділяє повітряні, морські, річкові судна, а також наземні самохідні транспортні засоби тощо [2].

За даними ДФС України, за 9 місяців поточного року надходження від транспортного податку становили 343,2 млн. грн [9].

Так, 1 квітня 2014 р. Урядом схвалено “Концепцію реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні”, в якій було зазначено, що система місцевого самоврядування на сьогодні не задовольняє потреб суспільства. Функціонування органів місцевого самоврядування у більшості територіальних громад не забезпечує створення та підтримку сприятливого життєвого середовища, необхідного для всебічного розвитку людини, її самореалізації, захисту її прав, надання населенню органами місцевого самоврядування, утвореними ними установами та організаціями високоякісних і доступних адміністративних, соціальних та інших послуг на відповідних територіях [10].

Одним з основних шляхів розв'язання зазначених проблем передбачається створення належних матеріальних, фінансових та організаційних умов для забезпечення здійснення органами місцевого самоврядування власних і делегованих повноважень. Створення належних матеріальних та фінансових умов передбачає дотримання таких принципів [10]:

- наявність ресурсів, необхідних для здійснення визначених законом повноважень органів місцевого самоврядування;
- визначення фінансовою основою здійснення органами місцевого самоврядування власних повноважень податків та зборів, які пов'язані з територією відповідної адміністративно-територіальної одиниці;
- надання органам місцевого самоврядування права регулювати ставки місцевих податків і зборів;
- недопущення надання іншими органами місцевого самоврядування та органами

виконавчої влади податкових пільг, які зменшують власні доходи місцевих бюджетів. Пільги з місцевих податків і зборів встановлює орган місцевого самоврядування, до бюджету якого зараховуються такі податки і збори та ін.

Враховуючи те, що податок на майно віднесено саме до місцевих податків, вдосконалити механізм його справляння можливо шляхом розширення переліку об'єктів оподаткування.

Проведений аналіз змісту поняття "майно" та особливостей його оподаткування вбачає доцільним запропонувати внесення змін до чинної редакції ст. 267 ПК України та замінити поняття "легковий автомобіль" словосполученням "транспортний засіб", що є об'єктом оподаткування (виключити залізничний транспорт). Так, до об'єкта оподаткування пропонуємо включити яхти, катера, літаки, вертольоти, власниками яких є заможні особи, спроможні сплатити транспортний податок, а ці транспортні засоби – до предметів розкоші. Подібний крок суттєво розширить перелік об'єктів оподаткування та сприятиме збільшенню надходжень до місцевих бюджетів, що посилять їх фінансову основу.

З цією метою пропонуємо викласти п. 267.1, 267.2, 267.3 у такій редакції:

"267.1. Платники податку

267.1.1. Платниками транспортного податку є фізичні та юридичні особи, у тому числі нерезиденти, які мають зареєстровані в Україні згідно з чинним законодавством власні транспортні засоби, що відповідно до пп. 267.2.1 п. 67.2 цієї статті є об'єктами оподаткування.

267.2. Об'єкт оподаткування

267.2.1. Об'єктом оподаткування є транспортні засоби, які знаходяться у власності фізичних та юридичних осіб".

Але необхідно врахувати те, що податки виконують не тільки фіскальну функцію, а й соціальну, сутність якої полягає у підтриманні соціальної рівноваги через зменшення надто великої розбіжності реальних доходів окремих соціальних груп населення. Соціальна функція передбачає застосування податкових методів підтримки соціального забезпечення тих верств населення, які особливо цього потребують. Тому, враховуючи запропоновані нами зміни щодо розширення переліку майна, яке має стати об'єктом оподаткування транспортним податком, вважаємо доцільним звільнити певні категорії платників від його сплати.

Пропонуємо доповнити пп. 267.1.1 пп. 267.1.1.1, який викласти в такій редакції:

"267.1.1.1. Від сплати податку звільняються фізичні особи, які є: інвалідами першої та другої групи, у тому числі з дитинства; є ветеранами війни та учасником бойо-

вих дій, на яких поширюється дія Закону України "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту"; є особою, віднесеною законом до першої або другої категорій осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, щодо одного:

а) легкового автомобіля з об'ємом циліндрів двигуна до 1500 см. куб.

б) мотоциклу (включаючи мопеди) та велосипеди з установленим двигуном з об'ємом циліндра двигуна до 50 куб. см – код 8711 10;

в) причепу (напівпричепу).

г) човна моторного або катера (крім спортивного) з довжиною корпусу до 7,5 м".

До того ж чинна система оподаткування легкових автомобілів з об'ємом двигуна понад 3000 куб. см. циліндрів, насамперед, не відповідає одному з головних принципів податкового законодавства – соціальна справедливість, що полягає у встановленні податків та зборів відповідно до платоспроможності платників податків (пп. 4.1.6 п. 4.1 ст. 4 ПК України [1]). Адже такий єдиний підхід не враховує клас транспортного засобу, його вартість, а насамперед, платоспроможність самого платника податку.

Так, вартість автомобіля Mercedes-Benz S 350 d 4MATIC Sedan long становить 105 450 євро, що за курсом, який заявлено на Офіційному сайті компанії Mercedes-Benz в Україні становить 2 707 956 грн, проте об'єм його двигуна 2987 куб. см, а автомобіля Mercedes-Benz SL 400 Roadster (з аналогічним об'ємом двигуна) вартість базової комплектації становить 117 453 євро, тобто 3 016 193 грн [11]. Вартість базової комплектації автомобіля Porsche Panamera 4S Executive становить 3 852 000 грн [12]. Але ці транспортні засоби не є об'єктами оподаткування, оскільки їх об'єм двигуна не перевищує 3000 куб. см циліндрів, тоді як автомобіль Mitsubishi Pajero Wagon 3.2D (200 hp) AT Navi E79, який коштує втричі дешевше (1 175 300 грн), підлягає оподаткуванню [13].

У розвинених країнах світу: Австралії, Данії, Ізраїлю, Японії транспортний податок обчислюється залежно від вартості автомобіля, що найбільше відповідає принципам соціальної справедливості та дає змогу розподіляти фіскальне навантаження пропорційно доходам платників податкам [14, с. 705].

Як свідчить досвід інших країн світу, транспортні податки мають велике значення щодо поповнення бюджетів усіх рівнів і становлять: у Данії – 5,7%, у Нідерландах – 3,9%, у Болгарії та на Мальті – 3,5%, у Румунії – 1,8%, у Латвії – 1,9% від ВВП. Частка транспортних податків становить: на Кіпрі – 50%, на Мальті – 48%, в Ірландії – 47%, у Данії – 31%, у Нідерландах – 17%, в Естонії – 14% від загального числа екологічних подат-

ків [15]. Отже, можна зробити висновки, що у розвинутих європейських країнах транспортні податки відносять саме до числа екологічних, тоді як в Україні їх не віднесено до останніх, з чим не можливо погодитися.

В Індонезії існує податок на дорогі автомобілі, ставка якого залежно від об'єму двигуна становить від 30% до 75% вартості транспортного засобу [16, с. 109]. А у Білорусії розмір податку на придання автотранспортних засобів становить 5% від вартості таких засобів [16, с. 155]. Але встановлення високих ставок податку на купівлю транспортних засобів буде занадто великим податковим навантаженням на платників податків, що може призвести до збільшення фактів ухилення від сплати цього податку, що негативно вплине на надходження до бюджетів та цільових фондів. Тому такий досвід є неприйнятним для використання в Україні.

У Китаї віднедавна діє система оподаткування транспорту залежно від його ціни, спрямована на підтримку і розвиток відчизняного виробника. Власник машини місцевого виробництва платить у казну близько 10% від її вартості, за іномарку ж доведеться заплатити більше – до 40%. Крім того, збір у дорожні фонди включений до ціни палива [17, с. 47].

Так, достатньо цікавим є досвід Грузії, де ставку податку на майно за легкові автомобілі встановлено залежно від віку транспортного засобу та об'єму двигуна. Щодо оподаткування яхт, катерів, літаків, вертольотів – ставку встановлено за кожну кіньську силу потужності двигуна на рік [18]. Так, відповідно до ст. 273 ПК Грузії (у попередній редакції від 22 грудня 2004 р.) якщо об'єм двигуна легкового автомобіля не перевищував 2000 куб. см, вік якого менше 1 року – ставка податку становила 50 ларі на рік. Але на аналогічний транспортний засіб віком понад 6 років – ставка лише 5 ларі [18]. Можна скористатися досвідом Республіки Казахстан, де при оподаткуванні транспортних засобів передбачено введення корегуючих коефіцієнтів на легкові автомобілі строком експлуатації понад шість років та вантажні – понад сім років, що значно зменшує зобов'язання зі сплати транспортного податку (ч. 3 ст. 347 ПК Республіки Казахстан [21]). З позиції соціальної справедливості цей підхід є придатним для застосування щодо соціально незахищених шарів населення, не здатних до постійного оновлення рухомого майна. Але водночас хотілося б зазначити, що чим більше вік транспортного засобу – тим він є більш екологічно небезпечним. Сучасні потужні автомобілі, що відповідають стандартам “Євро-4”, виробляють набагато менше шкідливих викидів, ніж стара малопотужна карбюраторна машина. Але, на нашу думку, в такій ситуації треба говорити

не про транспортний податок як різновид майнового податку, а про екологічний податок, який, на нашу думку, повинні сплачувати фізичні особи. Втім це питання буде досліджуватись у подальших публікаціях.

Останнім часом кардинальних змін зазнав механізм оподаткування транспортних засобів у Російській Федерації. З 1 січня 2014 р. почав діяти Федеральний закон від 23 липня 2013 р. № 214-ФЗ, яким внесено зміни до Податкового кодексу РФ, що регулюють порядок розрахунку транспортного податку та авансових платежів. Пункт 2 ст. 362 ПК РФ доповнено положеннями, що встановлюють необхідність застосування підвищувального коефіцієнту щодо окремих категорій легкових автомобілів. Коефіцієнт визначають залежно від середньої вартості автомобіля та кількості років його випуску. Так, якщо вартість транспортного засобу становить від 3 до 5 млн руб., а з року минуло не більше одного, двох або трьох років відповідно до суми транспортного податку, застосовують коефіцієнти 1,5, 1,3 або 1,1 відповідно (абз. 4, 5 і 6 п. 2 ст. 362 НК РФ). А якщо з року випуску транспортного засобу вартістю від 10 до 15 млн руб. минуло не більше 10 років, необхідно застосовувати коефіцієнт – 3. Цей коефіцієнт необхідно використовувати й у випадках, якщо автомобіль випущений не більше 20 років тому і його середня вартість перевищує 15 млн руб. (абз. 8 і 9 п. 2 ст. 362 НК РФ) [19]. Проте може постати ряд спірних питань. Адже, насамперед, транспортні засоби є основними засобами, вартість яких поступово зменшується у зв'язку з фізичним або моральним зносом, що призводить до їх знецінення. Тобто, не зрозуміло, якою ж повинна бути первісна вартість транспортного засобу віком понад 20 років, щоб залишкова становила 15 млн руб.

Аналогічні ідеї щодо оподаткування дорогих автомобілів мали місце і серед українських законотворців. Так, у 2013 р. у Верховній Раді зареєстрований проект Закону “Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування багатства і предметів розкоші”, в якому Міністерство фінансів виступило з ініціативою зобов'язати фізичних осіб, що є власниками дорогих легкових автомобілів, мотоциклів, яхт та літаків сплачувати податок у розмірі 2% від їх вартості. Ініціатива стосувалася легкових автомобілів з об'ємом двигуна понад 3990 куб. см і вартістю понад 450 мінімальних заробітних плат, мотоциклів з об'ємом двигуна понад 995 куб. см і вартістю понад 172 000 грн. Проте, якщо транспортний засіб використовується від 3 до 5 років, податок зменшується в два рази [20].

Проектом передбачалося, що сума податку не повинна бути менше ніж 20% мініма-

льної зарплати за 100 куб. см об'єму циліндра двигуна. Власники яхт, кораблів і моторних човнів віком до 20 років з об'ємом двигуна понад 75 кВт мали б сплачувати податок за ставкою 2% їх оціночної вартості, власники літаків за ставкою – 1% [20].

У вітчизняних наукових колах активно обговорюють питання удосконалення транспортного податку. Так, запропоновано використовувати різні бази оподаткування залежно від виду об'єкта оподаткування: щодо наземних транспортних засобів, що мають двигуни внутрішнього згорання, повинна бути потужність двигуна; щодо транспортних засобів зі встановленим електродвигуном, гібридними двигунами, а також яхт, суден вітрильних, моторних човнів і катерів, водних мотоциклів – потужність двигуна; щодо водних транспортних засобів у разі відсутності двигуна – довжина корпусу [22, с. 194; 23, с. 151]. Саме ці об'єкти оподаткування визнані в частині оподаткування транспортних засобів збором за першу реєстрацію транспортних засобів, з чим ми цілковито погоджуємось. Саме тому доцільно внести зміни до п. 267.3 ст. 267 ПК України та викласти у такій редакції:

“267.3. База оподаткування визначається:

267.3.1. для колісних транспортних засобів, обладнаних двигуном – за об'ємом циліндрів двигуна в куб. сантиметрах;

267.3.2. для легкових автомобілів, обладнаних електродвигуном, або гібридним двигуном, а також яхт, суден вітрильних, моторних човнів, катерів, водних мотоциклів – за потужністю двигуна в кВт;

267.3.3. для суден, що не обладнані електродвигуном, – за довжиною корпусу судна в сантиметрах;

267.3.4. для літаків, вертольотів – за максимальною злітною масою”.

До того ж доцільно скористатися досвідом Грузії та внести зміни до п. 267.4 ст. 267 ПК України в частині запровадження диференційованих ставок транспортного податку залежно від віку транспортного засобу та об'єму двигуна.

IV. Висновки

Встановлено, що чинний механізм справляння транспортного податку є недосконалим та потребує перегляду.

Досліджено зміст поняття “майно” для цілей оподаткування шляхом аналізу змісту ст. 265 ПК України та зроблено висновки, що законодавець до складу майна відніс лише нерухоме майно та транспортні засоби (зокрема легкові автомобілі).

Зазначено, що під поняттям “транспортний засіб” можна розуміти автомобільний транспортний засіб, судна та залізничний транспортний засіб.

Проведено аналіз змісту поняття “майно” та особливостей його оподаткування і запропоновано внести зміни до чинної редакції ст. 267 ПК України та замінити поняття “легковий автомобіль” словосполученням “транспортний засіб”, що буде вважатися об'єктом оподаткування.

З метою перекладення фіскального навантаження на більш заможну категорію платників податків та підтримки соціально незахищених верств населення, запропоновано доповнити пп. 267.1.1 та звільнити від сплати транспортного податку фізичних осіб, які є: інвалідами першої та другої групи, у тому числі з дитинства; є ветеранами війни та учасником бойових дій, на яких поширюється дія Закону України “Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту”; є особою, віднесеною законом до першої або другої категорій осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, щодо одного: легкового автомобіля з об'ємом циліндрів двигуна до 1500 куб. см; мотоциклу (включаючи мопеди) та велосипеда з установленим двигуном з об'ємом циліндра двигуна до 50 куб. см – код 8711 10; причепу (напівпричепу); човна моторного або катера (крім спортивного) з довжиною корпусу до 7,5 м.

На нашу думку, доцільно скористатися досвідом Грузії та внести зміни до п. 267.4 ст. 267 ПК України в частині запровадження диференційованих ставок транспортного податку залежно від віку транспортного засобу та об'єму двигуна.

Враховуючи те, що податок на майно віднесено до місцевих податків, подібні зміни до ПК України сприятимуть посиленню фінансової основи місцевих бюджетів.

Список використаної літератури

1. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової [Електронний ресурс]: Закон України від 28.12.2014 р. № 71-VIII. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/71-19/paran2#n2>.
2. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс]: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=435-15>.
3. Податковий кодекс Грузії [Електронний ресурс]: Закон від 17.09.2010 р. № 3591-IIc. – Режим доступу: <http://www.refworld.org.ru/pdfid/548f00b54.pdf>.
4. Налоговый кодекс Азербайджанской Республики (утвержден Законом Азербайджанской Республики от 11 июля 2000 г. № 905-IQ) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 30.12.2014 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30414629.

5. Про Правила дорожнього руху [Електронний ресурс]: Постанова Кабінету Міністрів України від 10.10.2001 р. № 1306. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-%D0%BF>.
6. Про автомобільний транспорт [Електронний ресурс]: Закон України від 05.04.2001 р. № 2344-III. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2344-14>.
7. Про залізничний транспорт [Електронний ресурс]: Закон України від 04.07.1996 р. № 273/96-ВР. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/273/96-%D0%B2%D1%80>.
8. Кодекс торговельного мореплавства України [Електронний ресурс]: Закон України від 23.05.1995 р. № 176/95-ВР. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/176/95-%D0%B2%D1%80>.
9. За три квартали українці сплатили 343,2 млн грн транспортного податку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://finbalance.com.ua/news/za-tri-kvartali-ukrantsi-splatili-3432-mln-hrn-transportno-ho-podatku>.
10. Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні [Електронний ресурс]: схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. № 333-р. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80>.
11. Официальный представитель Mercedes-Benz в Украине [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mercedes-benz.ua/>.
12. Офіційний представник Porsche в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.porsche.ua/>.
13. Официальный дилер Mitsubishi Motors в Украине [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mitsubishi-motors.com.ua/>.
14. Данилишин В. І. Транспортний податок: зарубіжний досвід та українські реалії / В. І. Данилишин, О. М. Стефанків, О. А. Ціжма // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія : Економічні науки. – 2015. – Вип. 3. – С. 702–705.
15. Экологические налоги в диапазоне от 1,6% от ВВП в Испании до 5,7% в Дании [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.agroru.com/news/702777.htm>.
16. Кучеров И. И. Налоговое право зарубежных стран. Курс лекций / И. И. Кучеров. – Москва : АО "Центр ЮрИнфоР", 2003. – 374 с.
17. Дубских В. Н. Практика исчисления транспортного налога в России и зарубежных странах / В. Н. Дубских // Международный бухгалтерский учет. – 2011. – № 3. – С. 41-48.
18. Податковий кодекс Грузії [Електронний ресурс]: Закон від 22 грудня 2004 р. № 692-вс. – Режим доступу: <http://www.grbc.ge/Rus/nalog.doc>.
19. Введены повышающие коэффициенты для расчета транспортного налога в отношении дорогих автомобилей [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.tamognia.ru/people/articles/detail.php?ID=1620478>.
20. Министерство финансов выступило с инициативой обязать физлица платить ежегодный налог на дорогие легковые автомобили, а также роскошные мотоциклы, яхты и самолеты [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://autonews.autoua.net/3414-nalog-na-roskoshnye-avto.htm>.
21. Налоговый кодекс Республики Казахстан [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.nalog.ru/html/MSMNO/kazakhstan.doc>.
22. Овчаренко А. С. Транспортный податок в Україні: стан і перспективи / А. С. Овчаренко // Порівняльно-аналітичне право. – 2015. – № 2. – С. 191-194.
23. Нестеренко А. С. Майновий податок – транспортний податок як основа функціонування місцевих бюджетів в Україні [Електронний ресурс] / А. С. Нестеренко // Юридичний науковий електронний журнал. – 2015. – № 5. – С. 149–151. – Режим доступу: http://www.lsej.org.ua/5_2015/42.pdf.

Стаття надійшла до редакції 16.05.2015.

Виноградов В. А. Физическое лицо как плательщик транспортного налога: современные проблемы и пути их решения

Исследован действующий механизм взимания транспортного налога в Украине. Выделены современные проблемы, мешающие его реализации и, с учетом опыта зарубежных стран, предложены соответствующие пути их решения. Выявлены особенности его исчисления и уплаты физическими лицами – налогоплательщиками. Доказана необходимость реализации принципа социальной справедливости как одного из главных принципов налогового законодательства в отношении взимания транспортного налога.

Ключевые слова: налог на имущество, транспортный налог, физическое лицо – плательщик налога, объект налогообложения, база налогообложения, ставка налога.

Vinogradov V. Individuals as Vehicle Tax Payers: Current Problems and Solutions

Established that the existing mechanism of collecting vehicle tax – is flawed and needs revision. The content of the concept of “property” for tax purposes, by analyzing the content of the content century. 265 of the Tax Code of Ukraine and the conclusions that the legislator took to the property only real estate and vehicles (including cars). The conclusion is that the term can be understood vehicle automotive vehicle, ship and rail vehicle.

The analysis of the meaning of “property” and features of its taxation author proposed to amend the current wording of Art. 267 of the Tax Code of Ukraine and replace the words “car” phrase “vehicle” that will be considered subject to taxation. For the purpose of shifting the fiscal burden towards a more prosperous categories of taxpayers and support the socio-nezahyschennyh population, proposed supplement claims. 267.1.1 and exempt from vehicle tax individuals who are: persons with disabilities first and second groups, including children; are veterans of war and combatants, are subject to the Law of Ukraine “On the status of war veterans, guarantees of their social protection”; a person ascribed to the first or second categories of persons affected by the Chernobyl disaster on another car with cylinder capacity of 1500 cm. cube .; Motorcycles (including mopeds) and bicycles with installed engine cylinder capacity of 50 cubic meters. cm – code 8711 10; trailer (semi-trailer); boats or boats (except sports) with lengths up to 7.5 meters.

The author proposed to use the experience of Georgia and to amend the claim. 267.4, Art. 267 of the Tax Code of Ukraine differentiated vehicle tax rates depending on the age of the vehicle and engine capacity.

Considering the fact that the property tax attributed to local taxes, such as changes to the Tax Code of Ukraine will contribute to strengthening the financial base of local budgets.

Key words: *property tax, vehicle tax, physical person – taxpayer object of taxation, tax base, tax rate.*

УДК 347.73

О. В. Покатаєвадоктор юридичних наук, професор
Класичний приватний університет**Е. В. Косова**кандидат економічних наук
Класичний приватний університет**ФІНАНСОВЕ ТА БАНКІВСЬКЕ ПРАВО: ДІАЛЕКТИКА ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ**

Визначено спільні риси, відмінності, а також точки перетину фінансового і банківського права. Встановлено специфічність галузей предмета дослідження. Фінансове право, як і правовідносини між НБУ і банківськими установами, ґрунтується на імперативному методі, тоді як банківські установи взаємодіють між собою на основі диспозитивного методу. Банківське право визначено комплексною галуззю законодавства. Зазначено, що розвиток фінансово-кредитних відносин має вплив на предмет, метод, формування нових інститутів фінансового і банківського права.

Ключові слова: фінансове право, банківське, право, діалектика, взаємозв'язок.

I. Вступ

Запорукою успішного розвитку країни є забезпечення адекватності правового регулювання ступеню розвитку суспільних відносин. Протягом останнього часу суттєво розширено сферу фінансових і грошово-кредитних відносин за рахунок активного розвитку банківської системи, фінансового, валютного, інвестиційного ринків. Зростає роль фінансово-кредитних інструментів регулювання національної економіки: державних витрат, міжбюджетних трансфертів, податкових ставок, податкових пільг, митних тарифів тощо. Водночас перебудова економічних відносин викликала проблему врахування фінансових ризиків: валютного ризику, пов'язаного з суттєвим падінням курсу національної грошової одиниці; системного ризику масового банкрутства банків; ризику інвестування в фінансові інструменти. Актуальним є також запобігання протиправній поведінці у сфері фінансово-кредитних відносин, які посідають одне з перших місць за матеріальними наслідками для економіки (ухилення від сплати податків; нецільове використання бюджетних коштів; неповернення кредитів; використання підроблених грошей, у тому числі електронних; відмивання коштів, отриманих злочинним шляхом).

Всі ці зміни призвели до підвищення ролі фінансового та банківського права в управлінні фінансово-кредитною сферою. Необхідність забезпечення належного функціонування їх інститутів привертає увагу багатьох науковців. М. І. Трипольською досліджено проблемні аспекти застосування фінансово-правової відповідальності за порушення банківського законодавства, розгля-

нуто проблему вини у фінансовому праві [1, с. 89]. Р. С. Вовченко акцентує увагу на тому, що банківське законодавство та відповідні підзаконні нормативні акти містять значну кількість прогалин і колізійних норм, що негативно впливають на банківську безпеку і не дають змоги комерційним банкам здійснювати свою діяльність легітимно [2, с. 177]. Л. В. Вакарюк розкриває взаємозв'язок предмета та методу фінансово-правового регулювання, з'ясовує специфіку бюджетного права України як особливого розділу фінансового права [3, с. 11]. Реформа децентралізації, яка проводиться в Україні, зміщує акценти фінансового права.

Високо оцінюючи науковий доробок указаних авторів, слід констатувати, що має місце ототожнення окремих норм та інститутів фінансового і банківського права. Більше того, інтеграція України в ЄС потребує приведення вітчизняної правової системи України у відповідність до правової системи ЄС. Не є винятком із цієї тези окремі складові правової системи України – фінансове й банківське право, співвідношення між якими має бути уточнено.

II. Постановка завдання

Метою статті є порівняння фінансового й банківського права з позицій цілого й частини. Відповідно до поставленої мети необхідно виконати такі завдання:

- ідентифікувати предмет і суб'єктів відповідних правовідносин;
- уточнити склад інститутів;
- визначити особливості методів правового регулювання.

III. Результати

Терміни “фінансове право”, “банківське право” активно використовують в українській юридичній літературі та на практиці від часів ринкових реформ і прийняття перших законо-

давчих актів незалежної держави: “Про бюджетну систему України” (1990 р.), “Про систему оподаткування” (1991 р.), “Про банки та банківську діяльність” (1991 р.). Реалії життя, стрімкий розвиток фінансового та банківського права, потреби фінансово-грошового обороту призводять до необхідності диференціації понять, виділення критеріїв для більш чітких класифікацій, розмежування та впорядкування правового знання, визначення місця правових норм, що регламентують фінансово-кредитні відносини у системі права.

Система фінансового права України є частиною всієї правової системи держави, об’єктивним явищем, яке не залежить від волі окремої людини, а визначається характером фінансових відносин. Фінансове право традиційно визначають як сукупність юридичних норм, що регулюють суспільні відносини, які виникають у процесі утворення, розподілу та використання грошових коштів (фінансових ресурсів) держави, місцевого самоврядування, населення і підприємств, необхідних для реалізації їх задач і потреб [4]. Територіальна громада є первинним суб’єктом фінансових правовідносин, яка здійснює місцеве самоврядування в Україні. Одним із завдань реформи децентралізації державного управління є формування спроможних територіальних громад – це територіальні громади сіл (селищ, міст), які в результаті добровільного об’єднання здатні самостійно або через відповідні органи місцевого самоврядування забезпечити належний рівень надання послуг, зокрема у сфері освіти, культури, охорони здоров’я, соціального захисту, житлово-комунального господарства, з урахуванням кадрових ресурсів, фінансового забезпечення та розвитку інфраструктури відповідної адміністративно-територіальної одиниці [5].

Фінансове право складається з правових інститутів – самостійних видів родових фінансових відносин. Фінансово-правовий інститут є сукупністю структурно відокремлених фінансово-правових норм, які утворюють цілісний комплекс, достатній для повного та узгодженого регулювання визначеного виду найбільш стійких і функціонально однорідних фінансових відносин, або окремих сторін, елементів фінансових відносин, незалежно від їх видової належності.

Отже, при визначенні інститутів фінансового права запропоновано враховувати сутність фінансових відносин за умови, що фінансові правовідносини існують у межах фінансових відносин. З цієї точки зору інститутами фінансового права є: бюджетне право; правове регулювання доходів публічних фондів, податкове право, правові засади публічних видатків і бюджетного фінансування; правове регулювання фінансової діяльності публічних фондів соціаль-

ного призначення; валютне регулювання та валютний контроль. При цьому в межах фінансового права існують норми, що визначають фінансову дисципліну та фінансовий контроль у державі. На наш погляд, недостатнє визнання має такий інститут фінансового права як правове регулювання державного, муніципального боргу і кредиту, оскільки він відіграє значну роль у формуванні доходів бюджетної системи, особливо в умовах кризи.

Фінансові правовідносини – це вид фінансових (економічних) відносин, урегульованих фінансово-правовою нормою, їх суттєвими ознаками є: виникнення, зміна та припинення у сфері фінансової діяльності держави; майновий характер; участь держави або уповноваженого нею державного органу; виникнення, зміна і припинення виключно на підставі законів [6, с. 13]. Згідно зі ст. 92 Конституції України виключно закони України встановлюють: Державний бюджет України і бюджетну систему України; систему оподаткування, податки і збори; засади створення і функціонування фінансового, грошового, кредитного та інвестиційного ринків; статус національної валюти, а також статус іноземних валют на території України; порядок утворення і погашення державного внутрішнього і зовнішнього боргу; порядок випуску та обігу державних цінних паперів, їх види й типи [7]. Об’єктом фінансових правовідносин є сукупність централізованих і специфічних децентралізованих публічних фондів фінансових ресурсів.

Фінансова діяльність держави – це врегульований нормами права планомірний процес мобілізації, розподілу, перерозподілу й використання централізованих і децентралізованих публічних фондів коштів з метою виконання завдань і функцій державою.

Централізовані фонди в Україні представлені лише Державним бюджетом та публічними фондами соціального призначення, оскільки діяльність інших позабюджетних фондів заборонена. Згідно із п. 9 ст. 13 Бюджетного Кодексу створення позабюджетних фондів органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування та іншими бюджетними установами не допускається. Відкриття позабюджетних рахунків для розміщення бюджетних коштів (у тому числі власні надходження бюджетних установ) органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування та іншими бюджетними установами забороняється [8]. Децентралізовані фонди – це місцеві бюджети та фонди, створені на рівні суб’єктів господарювання – державних і комунальних підприємств.

Зазначене положення Бюджетного Кодексу України суперечить змісту Національно-

го положення (стандарту) бухгалтерського обліку в державному секторі 101 “Подання фінансової звітності”, яке набирає чинності з 01 січня 2016 р. [9], згідно з яким бюджети отримують право, окрім органів Державного казначейства України, відкривати рахунки і депозити до запитання у банках, а також отримувати кредити від них. Так взаємовідносини бюджетів із банками ґрунтуються на диспозитивному методі правового регулювання.

Фінансове право характеризується імперативним методом правового регулювання, або методом владних приписів. Він сприяє своєчасному та повному обсягу надходжень фінансових ресурсів у фонди держави, забезпечує належний їх розподіл (перерозподіл), цільове та доцільне використання відповідно до приписів норм права. Тому у фінансових правовідносинах не може бути рівності сторін, оскільки держава для досягнення загального, публічного інтересу встановлює правила поведінки інших суб'єктів. Однак це положення не виключає реалізації принципу взаємної відповідальності сторін у фінансових правовідносинах, а саме: що держава в особі уповноважених органів виступає не тільки носієм влади, а й суб'єктом, відповідальним за свої дії перед іншими (зобов'язаними) учасниками зазначених відносин.

Правове регулювання грошово-кредитних і розрахункових відносин запропоновано вважати предметом банківського права. Особливості правового статусу суб'єктів банківського права визначає дворівнева побудова банківської системи України, на верхньому щаблі якої знаходиться Національний банк України, на нижньому – банківські установи. При регулюванні суспільних відносин, які складаються у сфері банківського права, використовують декілька методів правового регулювання. У горизонтальних відносинах застосовується диспозитивний метод, а у вертикальних – імперативний.

Імперативне регулювання банківської діяльності, зумовлене необхідністю проведення державної кредитно-грошової політики, здійснюється через Національний банк України, а в деяких випадках через Кабінет Міністрів України та інші державні органи. Диспозитивний метод правового регулювання застосовують до відносин, які виникають між банками, банками та клієнтами. Крім імперативного та диспозитивного методів правового регулювання в банківському праві виокремлюють комплексний метод, що об'єднує у собі окремі характерні риси диспозитивного та публічно-правового методу. Саме застосування у банківському праві двох, протилежних за своєю природою, методів правового регулювання не дає змоги визнати банківське право самостійною галуззю права.

Згідно зі ст. 3 Закону України “Про Національний банк України” НБУ є центральним банком України, особливим центральним органом державного управління, юридичний статус, завдання, функції, повноваження і принципи організації якого визначаються Конституцією України, цим Законом та іншими законами України [10]. Відповідно до Конституції України основною функцією Національного банку є забезпечення стабільності грошової одиниці України. При виконанні своєї основної функції Національний банк має виходити із пріоритетності досягнення та підтримки цінової стабільності в державі. Відносини НБУ з банківськими установами ґрунтуються на владно-імперативному методі, оскільки Національний банк виконує такі основні функції: відповідно до розроблених Радою Національного банку України Основних засад грошово-кредитної політики визначає та проводить грошово-кредитну політику; монопольно здійснює емісію національної валюти України та організує готівковий грошовий обіг; виступає кредитором останньої інстанції для банків і організує систему рефінансування; встановлює для банків правила проведення банківських операцій, бухгалтерського обліку і звітності, захисту інформації, коштів та майна; організовує створення та методологічно забезпечує систему грошово-кредитної і банківської статистичної інформації та статистики платіжного балансу; регулює діяльність платіжних систем та систем розрахунків в Україні, визначає порядок і форми платежів, у тому числі між банками; здійснює банківське регулювання та нагляд на індивідуальній та консолідованій основі; здійснює ліцензування банківської діяльності та операцій, веде Державний реєстр банків, Реєстр аудиторських фірм, які мають право на проведення аудиторських перевірок банків; веде офіційний реєстр ідентифікаційних номерів емітентів платіжних карток внутрішньодержавних платіжних систем.

З метою забезпечення стабільної діяльності банків та своєчасного виконання ними зобов'язань перед вкладниками, а також запобігання неправильному розподілу ресурсів і втраті капіталу через ризики, що притаманні банківській діяльності, НБУ розробив Інструкцію “Про порядок регулювання банківської діяльності” [11] відповідно до загальноприйнятих у міжнародній практиці принципів і стандартів.

Національний банк діє як уповноважена державна установа при застосуванні законодавства України про валютне регулювання і валютний контроль. До компетенції Національного банку у сфері валютного регулювання та контролю належать: видання нормативно-правових актів щодо ведення валютних операцій; видача та відкликання ліцензій, здійснення контролю, у тому числі

шляхом здійснення планових і позапланових перевірок, за діяльністю банків, юридичних та фізичних осіб (резидентів та нерезидентів), які отримали ліцензію Національного банку на здійснення валютних операцій, у частині дотримання ними валютного законодавства; встановлення лімітів відкритої валютної позиції для банків та інших установ, що купують і продають іноземну валюту; встановлення порядку проведення обов'язкового продажу та розміру надходжень в іноземній валюті, що підлягають обов'язковому продажу; зміна строків розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів; застосування мір відповідальності до банків, юридичних та фізичних осіб (резидентів та нерезидентів) за порушення правил валютного регулювання і валютного контролю.

Національний банк видає нормативно-правові акти з питань, віднесених до його повноважень, які є обов'язковими для органів державної влади і органів місцевого самоврядування, банків, підприємств, організацій та установ незалежно від форм власності, а також для фізичних осіб.

На другому рівні банківської системи банківські установи виступають суб'єктами господарського права, інститутами якого є: правове регулювання відносин на ринку фінансових послуг, правове регулювання окремих форм і видів кредиту, порядок відкриття й обслуговування банківського рахунку, правові способи і форми розрахунків.

Формування довіри клієнтів до банківської системи забезпечується доступністю вкладів, особливо в умовах кризи. Сьогодні виокремлюють дві групи способів захисту прав вкладників (фізичних осіб): активні та пасивні. До активних належать: досудовий та судовий способи, до пасивних – повернення коштів фондом гарантування вкладів [12, с. 143]. Досудовий спосіб є найпростішим, проте не завжди ефективним. Судовий спосіб – найбільш ефективний, адже рішення суду є обов'язковим до виконання на всій території України відповідно до ст. 124 Конституції України, проте вимагає часу та певних зусиль з боку вкладника. Тому важливим інститутом господарського права має стати правове регулювання забезпечення зворотності депозитів.

Згідно зі ст. 55 Закону України «Про банки і банківську діяльність» відносини банку з клієнтом регулює законодавство України, нормативно-правові акти Національного банку України та угоди (договорами) між клієнтом та банком [13]. Банк зобов'язаний докладати максимальних зусиль для уникнення конфлікту інтересів працівників банку і клієнтів, а також конфлікту інтересів клієнтів банку. Банкам забороняється вимагати від клієнта придбання будь-яких то-

варів чи послуг від банку або від спорідненої чи пов'язаної особи банку як обов'язкову умову надання банківських послуг. Банкам забороняється в односторонньому порядку змінювати умови укладених з клієнтами договорів, зокрема, збільшувати розмір процентної ставки за кредитними договорами або зменшувати її розмір за договорами банківського вкладу (крім вкладу на вимогу), за винятком випадків, встановлених законом.

Таким чином, відносини банків із клієнтами ґрунтуються на диспозитивному методі, який характеризується низкою особливостей, якими є: юридична рівність суб'єктів; вільне волевиявлення суб'єктів; майновий характер цивільно-правової відповідальності, який полягає в обов'язку правопорушника відшкодувати збитки, завдані іншій особі в повному розмірі та майновій (грошовій) формі. Попри формальну рівність у правовідносинах банківських установ та їх клієнтів, за межі цивільного права виходять обов'язки банків, покладені на них НБУ, щодо ідентифікації клієнтів, валютного контролю, запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та розповсюдження зброї масового знищення.

Погоджуємося із Ю. М. Дмитренком, що не можливо розглядати банківські відносини, що складаються в процесі банківської діяльності тільки з позицій цивільного, адміністративного або господарського права, оскільки грошовий обіг загалом і банківські операції зокрема, регулюються насамперед з публічно-правових позицій, а вже потім з метою захисту приватних інтересів [14, с. 191]. Але ми не поділяємо її точку зору щодо віднесення інституту банківської діяльності на основі фінансово-правих норм, які є методологічною базою фінансового права, оскільки фінансові правовідносини не тотожні грошово-кредитним і розрахунковим.

IV. Висновки

1. Між фінансовим і банківським правом існують складні діалектичні зв'язки, але їх не співвідносять як ціле й частина. Тому можна говорити тільки про спільні риси, відмінності, а також точки перетину. Досліджувані галузі різняться предметом дослідження: у фінансовому – це специфічні економічні грошові відносини, які виникають у процесі утворення, розподілу та використання централізованих і децентралізованих фондів фінансових ресурсів; у банківському – це грошово-кредитні й розрахункові відносини, опосередковані банківськими й небанківськими фінансовими установами.
2. Фінансове право, як і правовідносини між НБУ і банківськими установами, ґрунтується на імперативному методі, тоді як банківські установи взаємодіють між собою на основі диспозитивного методу. Отже, можна зробити висновок, що

- банківське право є комплексною галуззю законодавства, що вийшла з цивільного та фінансового права, та вміщує в собі норми, що регулюють загальні принципи організації та діяльності банків, грошовий обіг та порядок надання банківських послуг. Особливо велике значення мають норми, що забезпечують вимоги щодо безпечного та ефективного управління активами та пасивами банків (економічні нормативи, правила бухгалтерського обліку за Міжнародними стандартами, створення резервних фондів за виданими кредитами та придбаними цінними паперами тощо).
3. Розвиток фінансово-кредитних відносин позначається на предметі, методі, формуванні нових інститутів фінансового і банківського права. Децентралізація державного управління зміщує акцент із централізованих фондів фінансових ресурсів у бік децентралізованих, зростає роль такого суб'єкта фінансових правовідносин, як територіальні громади. Впровадження міжнародних стандартів бухгалтерського обліку створює передумови для розвитку рівноправних правовідносин бюджетів із банківськими установами та виникнення диспозитивного методу у фінансовому праві.
 4. У сучасних кризових умовах, які супроводжуються бюджетним дефіцитом, значними зовнішніми і внутрішніми запозиченнями, а також масовим банкрутством банків, актуальним є виділення в окремій інституції: правового регулювання державного, муніципального боргу і кредиту (фінансове право), забезпечення зворотності депозитів (банківське право).
 5. Точки перетину фінансового і банківського права проявляються в інституті валютного регулювання і валютного контролю (фінансове право), а Національний банк України діє як уповноважена державна установа при застосуванні законодавства України про валютне регулювання і валютний контроль (банківське право).
- Метою подальших досліджень є визначення перспектив розвитку фінансового і банківського права в умовах інтеграції України в ЄС.
- Список використаної літератури**
1. Трипольська М. І. Проблемні питання застосування фінансово-правової відповідальності за порушення банківського законодавства в Україні та Російській Федерації / М. І. Трипольська // Держава та регіони. Серія: Право. – 2013. – № 2. – С. 88–93.
 2. Вовченко Р. С. Стан правового регулювання фінансової безпеки банківського сектору економіки України / Р. С. Вовченко // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. – 2013. – № 3. – С. 175–180.
 3. Вакарюк Л. В. Інститути бюджетного права як підгалузі фінансового права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Л. В. Вакарюк ; Ін-т законодавства Верховної Ради України. – Київ, 2009. – 20 с.
 4. Паламарчук В. О. Інститут фінансового права: горизонти, дієвість / В. О. Паламарчук // Фінанси України. – 1996. – № 12. – С. 98–102.
 5. Про затвердження Методики формування спроможних територіальних громад : Постанова Кабінету Міністрів України від 08.04.2015 р. № 214 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-%D0%BF>.
 6. Дмитрик О. О. Зміст та класифікація фінансових правовідносин : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / О. О. Дмитрик ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Харків, 2003. – 20 с.
 7. Конституція України : Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
 8. Бюджетний кодекс України: Закон України від 08.07.2010 р. № 2456-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.
 9. Про затвердження Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку в державному секторі 101 "Подання фінансової звітності": Наказ Міністерства фінансів України від 28.12.2009 р. № 1541 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0103-10>.
 10. Про Національний банк України: Закон України від 20.05.1999 р. № 679-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/679-14/print1389869275907091>.
 11. Про затвердження Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні: Постанова Національного банку від 28.08.2001 р. № 368 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0841-01>.
 12. Петrenchенко С. А. Актуальні аспекти виконання договору банківського вкладу: захист прав вкладників в умовах фінансової нестабільності / С. А. Петrenchенко // Право і суспільство. – 2015. – № 5 (3). – С. 141–145.
 13. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 07.12.2000 р. № 2121-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>.
 14. Дмитренко Ю. М. Банківська діяльність як інститут фінансового права / Ю. М. Дмитренко // Форум права. – 2012. – № 2. – С. 188–195.

Стаття надійшла до редакції 26.05.2015.

Покатаева О. В., Косова Э. В. Финансовое и банковское право: диалектика взаимосвязи

Определены общие черты, отличия, а также точки пересечения финансового и банковского права. Установлена специфичность отраслей в предмете. Финансовое право, как и правоотношения между НБУ и банковскими учреждениями, основывается на императивном методе, тогда как банковские учреждения взаимодействуют между собой на основе диспозитивного метода. Банковское право определено комплексной отраслью законодательства. Показано, что развитие финансово-кредитных отношений отражается на предмете, методе, формировании новых институтов финансового и банковского права.

Ключевые слова: финансовое, банковское, право, диалектика, взаимосвязь.

Pokatayeva O., Kosova E. Financial and Bank Law: Dialectics of Intercommunication

The common features, differences, and also intersections of financial and bank law are determined. Specificity of industries is set in an object. The financial law, as well as legal relationships between NBU of and bank institutions, is based on an imperative method, while bank institutions co – operate inter se on the basis of non – mandatory method. The bank law is determined by complex industry of legislation, which went out from a civil and financial law, and contains in itself norms, which regulate general principles of organization and activity of banks, turnover and order of grant of bank services. It is shown that development of financial and credit relations affects object, method, forming of new institutes of financial and bank law.

Decentralization of state administration displaces an accent from the centralized funds of financial resources toward decentralized; the role of such subject of financial legal relationships grows, as territorial communities. Introduction of international standards of record-keeping creates pre-conditions for development of equal in rights legal relationships of budgets with bank institutions and origin of non-mandatory method in a financial law. In modern crisis terms actual is a selection in separate institutes: legal adjusting state, municipal debt and credit (financial law), providing of repayment of deposits (bank law). It is well-proven that intersections of financial and bank law show up in the institute of the currency adjusting and currency control.

Key words: financial, bank, law, dialectics, intercommunication.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343

О. О. Бублікаспірант
Класичний приватний університет

ОСОБЛИВОСТІ ПРАЦЕВИКОРИСТАННЯ ЗАСУДЖЕНИХ У ВИПРАВНИХ КОЛОНІЯХ РІЗНОГО РІВНЯ БЕЗПЕКИ

У статті висвітлено підходи до регулювання і організації праці при виконанні та відбуванні покарання засудженими до позбавлення волі у виправних колоніях різного рівня безпеки, виявлено проблемні питання, які виникають у процесі залучення засуджених до праці та запропоновано шляхи їх вирішення.

Ключові слова: праця, працевикористання, засуджений, позбавлення волі.

I. Вступ

Проведені за часів незалежності в Україні дослідження як монографічного рівня, як от дисертація С. О. Стефанова "Організаційно-правові проблеми трудової зайнятості засуджених у місцях позбавлення волі" (2002 р.), так і ряд публікацій інших авторів [1; 2] виконані на основі кримінально-виконавчого законодавства колишнього СРСР (ВТК 1970 р.). Проблематика правового регулювання і використання праці засуджених до позбавлення на монографічному рівні вченими-правниками – фахівцями в галузі кримінально-виконавчого права в умовах дії Кримінально-виконавчого кодексу 2003 р. фактично не вивчена, не враховуючи поодинокі публікації у фахових виданнях та матеріалів конференцій. Не в останню чергу така ситуація зумовлена складнощами, що виникають при збиранні й використанні емпіричного матеріалу, зокрема такими факторами, як: узвичаєна закритість виправних колоній, небажання їх керівництва допускати незалежних (позавідомчих) дослідників до спілкування із засудженими на робочих місцях, обмежений доступ до інформації про реальний стан організації працевикористання засуджених, їх заробітну плату тощо. В силу зазначених причин, основними джерелами інформації при дослідженні порядку регулювання праці засуджених до позбавлення волі і його дотримання при виконанні-відбуванні покарання залишається, власне, чинне кримінально-виконавче законодавство, публікації у фахових виданнях і виступи у ЗМІ науковців відомчих ВНЗ ДПтСУ, а також інші джерела – листи засуджених, їх рідних, інформація правозахисних організацій тощо.

II. Постановка завдання

Мета статті – розглянути підходи до регулювання і організації праці засуджених при виконанні та відбуванні покарання засуджених до позбавлення волі у виправних колоніях різного рівня безпеки, виявити проблемні питання, які виникають у процесі залучення засуджених до праці та запропонувати шляхи їх вирішення.

III. Результати

У сучасному кримінально-виконавчому законодавстві України порядок і умови праці цієї категорії засуджених закріплені таким чином, що формально вони майже нічим не відрізняються від порядку та умов праці інших громадян на підприємствах різних форм власності. Такий висновок ґрунтується на аналізі змісту абз. 8 ч. 1 ст. 8 Гл. 2 "Правовий статус засуджених" про право засуджених на оплачувану працю, організовану відповідно до вимог законодавства про працю, у тому числі щодо тривалості, умов та оплати праці; восьмигодинний робочий день, але не більше 40 годин на тиждень, при цьому тривалість робочого дня встановлюється з 7.00 до 17.00 год або з 6.00 до 16.00 год, зміст абз. 4 ч. 1 ст. 118 Гл. 18 КВК "Праця засуджених до позбавлення волі", що гарантує їм право брати участь у трудовій діяльності, а також абз. 3 ч. 1 ст. 118 КВК, згідно з яким праця засуджених регламентується Кодексом законів про працю України (далі – КЗпПУ). За наявності вищевказаних правових гарантій чинне кримінально-виконавче законодавство одночасно передбачає і ряд особливостей працевикористання засуджених залежно від: виду і рівня безпеки виправної колонії; виду дільниці СПС виправної колонії, в якій тримають засуджених до позбавлення волі; поведінки засудженого під час відбування покарання (схильність до втечі, напад на адміністрацію

чи інших засуджених, перебування на профілактичному обліку); віку та статі засуджених; наявності інфекційних, тяжких соматичних захворювань та психічних відхилень у поведінці (у тому числі схильність до самогубства); інших підстав, передбачених чинним законодавством.

Однак кримінально-виконавчим законодавством передбачені й загальні особливості працевикористання засуджених до позбавлення волі, які переважно стосуються обмежень щодо виду робіт і посад, і не залежать від виду і рівня безпеки (режиму) виправної колонії. Наприклад, п. 2 Розд. XXI Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань [3] забороняє використовувати засуджених до позбавлення волі: на всіх роботах і посадах у територіальних органах управління ДПтС, адміністративних будівлях, у яких розміщується персонал з охорони установ виконання покарань; у приміщеннях, де розміщені зброя, спецзасоби та службова документація; на роботах, пов'язаних з устаткуванням для множення документів, радіотелеграфною та телефонною технікою (за винятком лінійних monterів у присутності представників адміністрації установ виконання покарань); на посадах продавців, бухгалтерів-операціоністів, касирів, завідувачів продовольчих та речових складів, комірників; на роботах, пов'язаних з обліком, збиранням та видачею медикаментів, а також вибухових та отруйних речовин; як фотографів, зубопротезистів, водіїв легкових та оперативних автомобілів і мотоциклів; на посадах з підпорядкуванням їм вільнонайманих працівників; на роботах, що пов'язані з обслуговуванням та ремонтом технічних засобів охорони і нагляду; на роботах, пов'язаних з наданням медичної допомоги.

Встановлені певні обмеження (правила відбору) для засуджених, яких залучають до робіт з господарського обслуговування установ виконання покарань (Розд. XXII ПВР), а також щодо правил спільної роботи та спілкування засуджених з вільнонайманим персоналом УВП (Розд. XXIII ПВР).

Низка нормативних особливостей стосується праці засуджених у колоніях різного рівня безпеки, для чого попередньо розглянемо їх види.

Згідно зі ст. 11 "Види органів і установ виконання покарань" КВК України (далі – КВК) різновидами установ виконання покарань є арештні домів, кримінально-виконавчі установи, спеціальні виховні установи (виховні колонії), а також слідчі ізолятори у випадках, передбачених цим Кодексом. Згідно з іншими положеннями ст. 11 КВК, кримінально-виконавчі установи розподіляють на 2 види: кримінально-виконавчі установи відкритого типу (далі – виправні центри), які виконують покарання у виді обмеження во-

лі, і кримінально-виконавчі установи закритого типу (далі – виправні колонії), які виконують покарання у виді позбавлення волі на певний строк і довічне позбавлення волі.

За рівнем безпеки виправні колонії розподіляють на колонії мінімального, середнього і максимального рівня безпеки. У свою чергу, виправні колонії мінімального рівня безпеки – на колонії мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання і колонії мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання.

Зауважимо, що чинний КВК не містить дефініції (не визначає поняття) "рівень безпеки виправної колонії". Через це важко зрозуміти, що насправді означає і який справжній зміст заклав законодавець у поняття "рівень безпеки" виправної колонії. Адже рівень безпеки можна розуміти як певний, вищий чи нижчий, ступінь безпеки: суспільства (загалом) від засуджених і навпаки; адміністрації виправної колонії від засуджених і навпаки; різних груп (категорій) засуджених стосовно одна одної; нарешті, ступінь безпеки самої виправної колонії від громади (населення) оточуючого міста, селища, села чи сусіднього населеного пункту. Приміром, політичні науки послугуються поняттям рівень безпеки від політичного та кримінального насильства [4, с. 52]. Загалом, розподіл колоній за рівнями безпеки, а не за видами режиму, як було за Виправно-трудова кодексом 1970 р. сприймається неоднозначно, зокрема і з огляду на те, що саме режим тримання засуджених як критерій поділу колоній на види залишено в кримінально-виконавчому законодавстві і країн СНД (Російська Федерація, Республіка Білорусь, Республіка Казахстан та ін.).

Щодо працевикористання засуджених у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання (за ВТК 1970 р., це колонії – поселення), то аналіз положень ст. 18 і ст. 138 КВК свідчить, що законодавець порядок виконання та відбування покарання (режим) у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання (які не мають дільниць соціальної реабілітації через їх непотрібність) прирівняв до порядку і умов (режиму) тримання засуджених у дільниці соціальної реабілітації (ДСР), передбачивши в ч. 3 ст. 138 КВК таке: "У виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання встановлюється режим, передбачений частиною другою ст. 99 цього Кодексу для засуджених, які тримаються у дільницях соціальної реабілітації". Одна з таких особливостей режиму тримання і працевикористання цих засуджених передбачена п. 33.4 Інструкції з організації нагляду за засудженими, які відбувають покарання в кримінально-виконавчих

установах, згідно з яким таких засуджених дозволяється залучати до праці за межами установи тільки після повного й усебічного вивчення їх особистості з урахуванням висновків працівників відділу нагляду і безпеки, соціально-психологічної та оперативних служб і, як правило, не раніше як за шість місяців з моменту прибуття (переведення) їх до установи (дільниці).

Одночасно Інструкцією з нагляду забороняється залучати засуджених до робіт за межами установи у разі відсутності постійного нагляду за ними на виробничих об'єктах або зв'язку з черговою частиною установи.

Зауважимо, що головна відмінність умов тримання (і працевикористання) засуджених в дільниці соціальної реабілітації від дільниці ресоціалізації полягає у відсутності охорони, але при забезпеченні постійного нагляду за засудженими (абз. 1 ч. 2 ст. 99 КВК). Саме така відмінність дає змогу адміністрації організувати працю засуджених до позбавлення волі максимально наближеною до умов, встановлених чинним КЗпПУ, при звичайті їх до майбутнього життя в середовищі правослужняних громадян. Очевидно, що за цих причин п. 1 Розділу XXI Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань (далі – ПВР) передбачено, що у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання і дільницях соціальної реабілітації інших виправних колоній засуджені можуть залучатися до праці не лише на власному виробництві (що є правилом), але й на договірній основі на підприємствах, в установах чи організаціях усіх форм власності, у тому числі за межами адміністративного району установи виконання покарань, з письмового дозволу начальника територіального органу управління ДПтС за умови забезпечення постійного нагляду за ними та щоденного повернення до житлової зони. А у виняткових випадках, "... з дозволу начальника територіального органу управління ДПтС допускається проживання засуджених у місцях їх роботи у спеціально обладнаних гуртожитках поза територією житлових зон УВП за умови забезпечення надійного нагляду за ними та створення належних комунально-побутових умов" [3].

Практика прокурорського нагляду за дотриманням законів в УВП Запорізької області дає підстави для висновку про необхідність заборони працевикористання засуджених до позбавлення волі за межами адміністративного району розташування виправної колонії без щоденного їх повернення до житлової зони. На користь такого висновку свідчать численні факти вчинення засудженими (переважно у нічний час та вихідні дні) за межами виправних колоній злочинів та інших правопорушень [5, с. 127–128].

Виправні колонії мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання є кримінально-виконавчими установами закритого типу, в яких засуджені цілодобово тримаються під охороною (крім ДСР), з усіма обмеженнями, що з нею (охороною) пов'язані, а тому регулювання праці засуджених у цих колоніях майже не відрізняється від правил і умов, установлених для колоній середнього рівня безпеки. Наприклад, у виправних колоніях закритого типу встановлюються обмеження щодо певних умов працевикористання засуджених залежно від їх поведінки під час відбування покарання. Для виявлення, постановки на облік та організації нагляду за особами, схильними до порушень встановленого порядку відбування покарання, в установах здійснюється цілий комплекс спеціальних профілактичних заходів.

Робочі місця особам, яких взято на профілактичний облік, надають у цехах (дільницях), які добре проглядаються і контролюються. Використання осіб, які перебувають на профілактичному обліку, на роботах з господарського обслуговування, а також як водіїв, трактористів, кранівників, вантажників та електриків забороняється. Виведення таких осіб на роботу здійснюється тільки в першу зміну і виключно на виробничі об'єкти, що забезпечені надійною ізоляцією.

Стан здоров'я кожного засудженого також ураховується при вирішенні питання про його працевлаштування. Наприклад, згідно з Інструкцією з організації профілактики та попередження самогубств серед осіб, які тримаються в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах, схильні до самогубства особи беруться адміністрацією на профілактичний облік, що оформляється протоколом комісії. Виведення їх на роботу здійснюється тільки в першу зміну. Ці правила є загальними, тобто обов'язковими для дотримання персоналом у всіх установах, підпорядкованих ДПтСУ.

Проведений аналіз регулювання праці засуджених у різних (за категоріями засуджених) виправних колоніях середнього рівня безпеки вказує, що порядок працевикористання вперше засуджених до позбавлення волі майже не відрізняється від порядку працевикористання рецидивістів і засуджених, переведених у встановленому порядку з колоній максимального рівня безпеки. Усі положення ст. 118 і 119 КВК стосуються цих засуджених, з урахуванням зауваження в ч. 3 ст. 118, що перелік робіт і посад, на яких забороняється використовувати засуджених до позбавлення волі, визначається нормативно-правовими актами Міністерства юстиції України. Наприклад, не можна використовувати цих засуджених на роботах, пов'язаних з обслуговуванням тех-

нічних засобів охорони, а також розміщених у заборонених зонах інженерних засобів охорони, для роботи з бухгалтерськими документами, для роботи касирами, завідувачами складами тощо. Це обмеження стосується працевикористання засуджених у будь-якій з установ виконання покарань.

Крім того, п. 1 Розділу XXI Правилах внутрішнього розпорядку установ виконання покарань встановлено, що при організації працевикористання засуджених у виправних колоніях мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання, середнього та максимального рівня безпеки виключається можливість їх проживання на виробничих об'єктах. Низка інших, переважно режимних обмежень, міститься як у ПВР, так і в інших відомчих підзаконних актах, які мають обмежений доступ, оскільки унормовують практичну сторону діяльності підрозділів охорони, нагляду та безпеки УВП.

Найсудовіші за режимом тримання – виправні колонії максимального рівня безпеки (сектори максимального рівня безпеки на територіях виправних колоній середнього рівня безпеки), тому чинним кримінально-виконавчим законодавством охорона і нагляд за засудженими в таких колоніях передбачені як найбільш суворі.

Отже, особливості (переважно режимні обмеження) організації й порядку працевикористання засуджених до позбавлення волі залежать, насамперед, від рівня безпеки виправної колонії і категорії засуджених, які в ній тримаються. Особливості працевикористання засуджених до довічного позбавлення волі у виправних колоніях максимального рівня безпеки залежать від того, у яких приміщеннях вони тримаються.

Так, згідно із ч. 1 ст. 140 КВК у виправних колоніях максимального рівня безпеки засуджені тримаються в умовах суворої ізоляції у звичайних жилих приміщеннях та приміщеннях камерного типу (далі – ПКТ). Відповідно до ч. 1 ст. 150 КВК засуджені до довічного позбавлення волі чоловіки розміщуються в приміщеннях камерного типу, як правило, по дві особи і носять одяг спеціального зразка. Щодо залучення до праці, то ч. 3 ст. 151 КВК визначає, що засуджені до довічного позбавлення волі залучаються до праці тільки на території колонії з урахуванням вимог тримання їх у приміщеннях камерного типу. Саме тому засуджені, які тримаються в ПКТ, можуть залучатись до праці на території колонії виключно в цих приміщеннях.

Така особливість обмежує у виборі праці не тільки засуджених, але й адміністрацію колонії максимального рівня безпеки: а) у переліку видів робіт, що їх можна запропонувати засудженим; б) у використанні (наданні) необхідних для належного виконання робіт верстатів, інструментів, іншого

приладдя, оскільки частина з них, наприклад, промислові верстати і станки за визначенням не можуть встановлюватися у жилих приміщеннях, а більшість інструментів є забороненими для зберігання і використання засудженими: колюче-ріжучі (наприклад, ножі, різці), більшість різновидів клею, лаки, розчинники фарб тощо.

Одночасно ця особливість організації праці засуджених вимагає від керівництва колонії максимального рівня безпеки або середнього рівня безпеки, на території якої створено сектор максимального рівня безпеки, залучати додаткові сили й засоби задля здійснення належного (надійного) камерного нагляду за працюючими з метою запобігання порушенням режиму тримання, збереження життя і здоров'я засуджених, у тому числі запобігання самогубствам, іншим проявам аутоагресії.

З огляду на викладене, організація працевикористання засуджених, які тримаються в ПКТ виправної колонії максимального рівня безпеки, для персоналу колонії є справою досить складною і затратною, а праця самих засуджених – малоефективною, монотонною, низькооплачуваною, а отже, такою, що не викликає у більшості засуджених бажання працювати більш старанно, підвищувати свою кваліфікацію, проявляти корисну ініціативу тощо.

Більш ефективно, з меншими затратами на організацію нагляду можна організувати працю довічно засуджених, якщо вони переведені з ПКТ виправної колонії максимального рівня безпеки і тримаються в загальних приміщеннях такої колонії. Але достатнього фронту робіт для працевлаштування цих засуджених адміністрація колонії не має, тож цю проблему необхідно вирішувати.

IV. Висновки

Маємо визнати, що змінити ситуацію на краще виключно за рахунок виправних колоній (переважно зусиллями і за ініціативою персоналу підприємств ВК), за відсутності розуміння й бажання зрозуміти глибину (і першопричини) цієї проблеми посадовцями на найвищих щаблях державної влади, практичні аспекти цього питання ще тривалий час будуть вирішуватимуться на розсуд керівництва виправних колоній. Зрушити з місця проблему працевикористання засуджених до позбавлення волі можливо лише запропонувавши суспільству і керівництву держави програму кардинальної зміни підходів до регулювання і організації праці засуджених при виконанні та відбуванні покарання. До праці особа, засуджена до позбавлення волі, не повинна примушуватись, такий обов'язок їй має передбачати закон – кримінальне і кримінально-виконавче законодавство. Будь-які інші тимчасові, косметичні, а тим більш не системні підходи і заходи давно назріли в

кримінально-виконавчій системі проблему остаточно не вирішують.

Внесення законодавцем поверховим, безсистемних, науково та соціально необґрунтованих змін чи поправок до чинного КВК щодо регулювання праці засуджених до позбавлення волі є паліативом, оскільки ніколи не приведе цей інститут кримінально-виконавчого права і законодавства до бажаного результату – однозначного, зрозумілого усім суб'єктам і учасникам кримінально-виконавчих відносин унормування порядку і правил залучення до суспільно корисної і оплачуваної праці осіб, які відбувають позбавлення волі у виправних колоніях різного рівня безпеки.

Вважаємо, що для кардинального виправлення ситуації мають бути розроблені, затверджені і реалізовані під контролем КМ України, по-перше, Концепція працевикористання засуджених до позбавлення волі, по-друге, і це головне, – Державна програма працевикористання засуджених у місцях позбавлення волі. На нашу думку, для цього КМ України необхідно передбачити і здійснити такі кроки: 1) створити Міністерством юстиції України відомчу комісію або з його ініціативи міжвідомчу державну комісію з вивчення проблеми і підготовки проекту Концепції працевикористання засуджених до позбавлення волі (можливо засуджених до громадських робіт, арешту і обмеження волі), з наступним її обговоренням з науковцями, практиками, визнаними правозахисниками (їх об'єднаннями (організаціями), в засобах масової інформації (ЗМІ), на парламентських слуханнях тощо; 2) провести провідними науковими і науково-дослідними установами на замовлення і за рахунок держави цільове дослідження усього комплексу питань працевикористання осіб, позбавлених волі: соціально-політичних (думки суспільства і влади), фінансово-економічних (попит на вироби, послуги засуджених взагалі та по окремих регіонах, областях, територіях, їх собівартість, відповідність вимогам безпечності та якості, потреба у фінансуванні, його джерелах тощо), кримінологічних (зокрема, можливості реального (дійсного) впливу праці на виправлення засуджених, зниження криміногенності середовища засуджених за рахунок збільшення відсотка зайнятих суспільно корисною працею), стану правового регулювання та його фактичного дотримання в установах виконання покарань; 3) узагальнити членами міжвідомчої комісії результати усіх проведених досліджень (результатів, висновків, пропозицій) та провести їх широке обговорення із зацікавленими відомствами і організаціями (у тому числі міжнародними);

4) підготувати спільний проект Концепції працевикористання засуджених до позбавлення волі, обговорити і затвердити основні її положення на спеціальній спільній нараді в Міністерстві юстиції України; 5) підготувати під головуванням Міністру України проект Державної цільової програми працевикористання засуджених у місцях позбавлення волі; 6) обговорити та затвердити Державну цільову програму на засіданні КМ України з подальшим опублікуванням у ЗМІ; 7) обов'язково передбачити необхідні кошти у видатковій частині Державного бюджету на кожен рік реалізації Державної цільової програми; 8) організувати контроль за своєчасним виконанням планових заходів Державної цільової програми, а також цільовим використанням виконавцями бюджетних і залучених позабюджетних коштів.

Переконані, що саме у такий спосіб можна виправити ситуацію, яка склалась сьогодні з регулюванням і фактичним здійсненням права на працю засуджених до позбавлення волі, встановити розумний баланс прав засуджених і законних інтересів потерпілих від злочинів, розблокувати роботу територіальних підрозділів Державної виконавчої служби щодо примусового виконання судових рішень, а також частково компенсувати бюджетні витрати на утримання працездатних засуджених за рахунок їхньої заробітної плати.

Список використаної літератури

1. Жук І. Л. Проблеми економічної ефективності праці засуджених. – Київ: РВПС України НАН України. – 1999. – 135 с.; Жук І. Л. Праця в місцях позбавлення волі та її специфіка / І. Л. Жук // Зайнятість та ринок праці: міжвід. наук. зб. – Київ: РВПС України НАН України, 2000. – Вип. 12. – С. 71–78.
2. Праця засуджених в місцях позбавлення волі: монографія / І. Л. Жук, Л. А. Жук, О. М. Неживець. – Київ: Кондор, 2009. – 226 с.
3. Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань: затв. наказом Міністерства юстиції України від 29 грудня 2014 р. № 2186 /5 // Офіційний вісник України. – 2015. – № 4. – Ст. 209.
4. Березинський Л. В. Основні підходи до дослідження феномену державної спроможності/неспроможності / Л. В. Березинський // Вісник СевНТУ: зб. наук. пр. Вип. 136/2012. Серія: Політологія. – Севастополь, 2012. – С. 52–55.
5. Стулов О. О. Характеристика злочинності засуджених в установах виконання покарань / О. О. Стулов // Держава та регіони. Серія: Право. – 2009. – № 4. – С. 126–130.

Стаття надійшла до редакції 10.06.2015.

Бублик Е. А. Особенности использования труда осужденных в исправительных колониях разного уровня безопасности

В статье проанализированы подходы к регулированию и организации труда в процессе исполнения и отбывания наказания осужденным к лишению свободы в исправительных учреждениях разного уровня безопасности, выявлены проблемные вопросы, возникающие в процессе привлечения осужденных к труду и предложены способы их решения.

Ключевые слова: труд, использование труда, осужденный, лишение свободы.

Bublik E. Features of the use of Labour of Convicts in the Penal Colonies of Different Level Security

In the article analyzed approaches to regulation and organization of the labour in the process of execution and serve of punishment by convict to imprisonment in the penal institutions of different level security, revealed problem questions which came up in the process of attracting convicts to the labour and proposed the methods of their decision.

The undertaken research allowed to offer the row of the directions (actions) sent to the improvement of situation with the use of labour of convicts. Consider that for a cardinal correction of the situation must be worked out, ratified and realized under control the Cabinet of Ministers of Ukraine, firstly, Conception of the use of labour of convicts to imprisonment, secondly, and this main, is the Government program of the use of labour of convicts in the places of imprisonment.

For this purpose the Cabinet of Ministers of Ukraine, it is necessary to provide and perform the following steps (offered as an option):

1) create the departmental commission by the Ministry of Justice of Ukraine or on his initiative the interdepartmental state commission of study the problem and prepare a project of Conception of the use of labour of convicts to imprisonment (maybe convicts to social works, arrest or imprisonment) with her next discussion with scientists, practical workers, confessed defenders of right (by their associations (organizations), in media (MASS-MEDIA), at a parliamentary hearing, etc;

2) conduct by the leading scientific and research institutions on an order and due to the state having a special purpose research of all complex of questions the use of labour of convicts: socially-political (opinions of society and power), financially-economical (demand on wares, services of convicts in general and on separate regions, areas, territories, their prime price, accordance to the requirements of safety and quality, the need for financing, its sources, etc.), criminological (in particular, the possibility of real (true) influence of labour on correction of convicts, decline of criminal environment of convicts due to the increase of percent of busy on the social-useful work), state of the legal regulation and him actual observance execution of punishments in institutions;

3) generalize the results of all undertaken researches by the members of the interdepartmental commission (results, conclusions, suggestions) and conduct them wide discussion with the interested departments and organizations (including international);

4) prepare the general project of Conception the use of labour of convicts to imprisonment, discuss and ratify her fundamental positions on the special general conference in the Ministry of Justice of Ukraine;

5) prepare the project of the Government special program of the use of labour of convicts in imprisonment by the voting of the Ministry of Justice of Ukraine;

6) discuss and ratify the Government special program on the meeting the Cabinet of Ministers of Ukraine followed by publication in media;

7) surely provide the necessary funds in expense part of the State budget on every year of realization of the State special program;

8) organize control after timely accomplishment of planned measures of the Government special program, and also special use by the executors of budgetary and attracted off-budget facilities.

Key words: labour, the use of labour, convict, imprisonment.

МЕЖІ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ДОКАЗУВАННЯ

У статті розглянуто проблему визначення меж доказування, яке здійснюється в ході кримінального провадження. Доведено фактичну тотожність меж доказування та достатньої сукупності доказів, які з різних боків характеризують одне явище. Межі доказування вказують на нього шляхом окреслення певних меж, а достатність доказів вказує на це ж явище, характеризуючи його суть, зміст. Розкрито взаємодію понять “межі доказування” та “предмет доказування” за допомогою системи координат, на одній осі якої знаходиться предмет доказування, на іншій – межі доказування.

Ключові слова: межі доказування, предмет доказування, достатність доказів.

I. Вступ

Поряд з поняттям “предмет доказування” теорія доказування вводить інше поняття, пов’язане з ним і яке слугує забезпеченню достовірності встановлення обставин, які мають значення для кримінального провадження, – “межі доказування”. Незважаючи на відсутність законодавчого визначення меж доказування, саме це поняття має широкий, практично зальновизнаний вжиток серед процесуалістів. Свою увагу дослідженню такого явища у кримінальному процесі, як межі доказування, свого часу приділили такі вчені, як А. Р. Белкін, Г. Ф. Горський, Ю. М. Грошевий, А. А. Давлетов, П. С. Елькінд, В. С. Зеленецький, Ц. М. Каз, Л. М. Карнеєва, Є. Г. Коваленко, Л. Д. Кокорєв, Г. С. Колтунов, Р. В. Костенко, І. І. Котюк, М. М. Михеєнко, Г. М. Миньковський, В. В. Назаров, В. Т. Нор, Г. М. Омеляненко, Р. Д. Рахунов, В. В. Рожнова, С. В. Слинько, С. М. Стахівський, В. Г. Танасевич, В. М. Тertiшник, Л. Т. Ульянова, Ф. Н. Фаткуллін, А. А. Хмиров, С. А. Шейфер та ін. Значний інтерес з боку дослідників не призвів все ж таки до появи єдиного підходу до розуміння суті меж доказування, а тому нові дослідження в цьому напрямі залишаються актуальними до сьогодні.

II. Постановка завдання

Мета статті – проаналізувати наявний у теорії доказування матеріал щодо визначення меж доказування у кримінальному процесі, а також дослідити взаємодію цього явища із суміжними кримінально-процесуальними поняттями.

III. Результати

У процесуальній літературі поняття “межі доказування” не отримало певного сталого визначення і різні фахівці тлумачать його по-різному. Спочатку межі доказування отожнювали з предметом доказування [18,

с. 4; 24, с. 100]. Пізніше ці два поняття почали розрізняти, але поняття “межі доказування” визначається процесуалістами набагато різноманітніше, ніж поняття “предмет доказування” і в процесуальній літературі можна зустріти такі визначення меж доказування: границі дослідження фактів, які слугують доказами [32, с. 23]; необхідна глибина дослідження обставин справи [29, с. 37]; певне коло джерел доказів та отримані з них фактичні дані, які підлягають дослідженню та оцінюванню в кожній кримінальній справі для встановлення предмета доказування [21, с. 47]; межі, в яких здійснюється збирання, перевірка та оцінювання доказів на різних стадіях процесу [11, с. 15]; ступінь доведеності шуканих фактів, дослідження всіх внутрішніх сторін і зв’язків [12, с. 104]; дії, необхідні для встановлення доказів, за допомогою яких доводять предмет доказування [27, с. 168]; необхідна і достатня сукупність доказів, яка, будучи збіраною у справі, забезпечує правильне її вирішення [30, с. 187]; межі доказування, які відображають повноту слідчих версій, що перевіряють, глибину дослідження фактів (обставин), які підлягають встановленню, обсяг доказів та їхніх джерел, обов’язкових для визнання наявності або відсутності цих фактів, та достатність обґрунтування висновків у справі [33, с. 70]; необхідна і достатня сукупність доказів, збирання яких забезпечить з’ясування всіх обставин предмета доказування [23, с. 69]; обсяг доказів та необхідних для їх отримання слідчих та судових дій, які забезпечують повне, всебічне та об’єктивне встановлення всіх компонентів предмета доказування у кожній конкретній кримінальній справі [3, с. 93-94]; індивідуальні для кожної справи факти [34, с. 9]; сукупність доказів, яка необхідна і достатня для встановлення всіх обставин, які входять до предмета доказування [26, с. 136]; межі, в яких повинен досліджуватися предмет доказування

в цілому (і кожний окремий його елемент) на основі належної до нього доказової інформації [10, с. 74]; такий обсяг доказового матеріалу (доказів і їх джерел), який забезпечує надійне, достовірне встановлення всіх обставин справи, які входять до предмета доказування, правильне вирішення справи і прийняття заходів по запобіганню злочинам [20, с. 106]; кількість обставин і доказів, яка необхідна і достатня для з'ясування всіх юридичних властивостей об'єкта, які становлять предмет пізнання за кримінальною справою [6, с. 102]; межі обвинувальної тези, доказів та суджень, які показують необхідний зв'язок між доказом та обвинувальною тезою [7, с. 16]; межі пізнавальної діяльності слідчого та суду, які визначаються моментом, коли мета доказування виявляється досягнутою, тобто коли з необхідним ступенем надійності (ймовірно або достовірно) встановлені обставини, які підлягають встановленню [35, с. 30]; стани ймовірного або достовірного знання, яке досягається в процесі кримінально-процесуального пізнання [15, с. 5]; ступінь достатності й достовірності системи доказів, яка дає змогу зробити однозначний та неспростовний висновок як по кожному з елементів предмета доказування, так і у справі загалом [31, с. 53]; достатність доказів, доведеність необхідних для встановлення істини обставин [2, с. 23]; межі, в яких повинен досліджуватися предмет доказування загалом (і кожний окремий його елемент) на основі належної до нього доказової інформації [8, с. 70]; така сукупність доказів та їх процесуальних джерел, зібрання і дослідження яких забезпечить повне і якісне встановлення усіх обставин предмета доказування та прийняття обґрунтованого рішення у кримінальній справі [28, с. 37]; такий обсяг доказів, який забезпечує надійне, достовірне встановлення усіх обставин, що належать до предмета доказування та необхідні для правильного вирішення справи [22, с. 197]; такий обсяг доказів, який є достатнім для встановлення всіх обставин, належних до предмета доказування та правильного вирішення справи [25, с. 80]; необхідна і достатня сукупність доказів, зібраних по справі, які забезпечують правильне її вирішення [13, с. 115]; межі, в яких необхідно досліджувати предмет доказування в цілому (і кожний окремий його елемент), на підставі належної до нього доказової інформації [9, с. 207]; така сукупність доказів та їх джерел, зібрання і дослідження яких забезпечить повне та якісне встановлення усіх обставин предмета доказування та прийняття обґрунтованого рішення у кримінальній справі [4, с. 42], межі дослідження обставин, що підлягають доказуванню, ступінь їх обґрунтованості, дослі-

дження всіх внутрішніх сторін і зв'язків [16, с. 65].

Як бачимо, одностайності серед науковців щодо поняття меж доказування немає. Але для переважної більшості наведених визначень, як правильно зазначають Ф. М. Кудін та Р. В. Костенко, з гносеологічної точки зору, квінтесенцією поняття “межі доказування” слід вважати сукупність достатніх доказів, яка виступає засобом достовірного пізнання обставин предмета доказування. Таку ж роль у гносеологічному плані відіграють допустимі, належні та достовірні докази, які є підґрунтям поняття “достатність доказів”. Навряд чи треба говорити, що в такому разі фактично немає будь-якої суттєвої різниці між “межами доказування” та “достатністю доказів” [17, с. 61]. Ситуація, коли, з одного боку, в теорії доказування накопичилося багато різних визначень одного й того самого поняття – “межі доказування”, а з другого – спостерігається спорідненість понять “межі доказування” та “достатність доказів” навіть призвела до пропозиції відмовитися від поняття “межі доказування” та зосередити зусилля на розробці поняття достатності доказів [1, с. 22]. Треба зазначити, що проблема визначення меж доказування тісно пов'язана з проблемою визначення предмета доказування і відповідь на запитання, що таке межі доказування, шукають процесуалісти саме через співвідношення цих двох понять. Найчастіше для пояснення співвідношення предмета доказування та меж доказування використовують категорії “мета – засіб”, але є й спроби використати інші категорії: “форма – зміст” [17, с. 63], “сутність – явище”, “спільне – особливе” або “якість – кількість” [6, с. 100].

Отже, поняття “межі доказування” неможливо розглядати у відриві від поняття “предмет доказування”. На нашу думку, правильним є твердження Л. М. Карнєєвої, про те, що межі доказування – це також межі дослідження, але визначаються вони немов би в іншій площині. Якщо предмет доказування розглядати як межі дослідження обставин справи по горизонталі, то межі доказування, які визначають глибину їх дослідження, можна умовно визначити як межі по вертикалі. Межі визначаються сукупністю доказів, необхідних для визнання обставин, які входять до предмета доказування, достатньо встановленими [12, с. 104].

За семантико-морфемним аналізом термін “межі доказування” передбачає наявність принаймні двох “меж” – оскільки слово “межа” використовується в множині. Слушною є думка про те, що саме слово “межа” означає максимум і надає можливість обмежитися якимось мінімумом обставин [24, с. 100].

Підсумовуючи зазначене, можна уявити собі співвідношення предмета доказування і меж доказування у вигляді системи координат, на одній осі якої знаходиться предмет доказування, на іншій – межі доказування. Чим далі просуватися по осі меж доказування, тим більш глибоко і детально будуть встановлюватися елементи предмета доказування, тим більше доказів буде зібрано у кримінальному провадженні і тим більшою буде їхня значущість. Під час доказування, за мірою накопичення доказів буде відбуватися процес пізнання – процес, який буде проходити від незнання до знання, при цьому важливо усвідомлювати, що перехід від незнання до знання відбувається не одно-моментно, вибухоподібно, а поволі, поступово, і між незнанням та знанням лежить знання неповне, невичерпне. Станам незнання та неповного знання відповідає стан ймовірного характеру наших знань, висновків, а стану знання – стан достовірних знань та висновків. Оскільки пізнання обставин кримінального провадження відбувається за допомогою доказів, то станам незнання та неповного знання, а відповідно і ймовірних висновків, відповідає стан недостатності доказів, коли з наявної сукупності доказів можна зробити тільки ймовірні, правдоподібні висновки. У процесі подальшого доказування, зі збільшенням кількості доказів та їх значущості, у розпорядженні суб'єкта доказування з'являється достатня сукупність доказів, тобто, з переходом стану недостатності доказів до стану достатності відбувається одночасний перехід і до стану знання, і, відповідно – стану достовірних знань та висновків. З переходом до стану знання та достовірних знань і висновків процес доказування може і не завершитися, а продовжуватися і надалі. Таке продовження вже не може вплинути на характер знань, які будуть у розпорядженні суб'єкта доказування – вони залишаться достовірними, але, враховуючи специфіку процесу доказування, стан достатності доказів перейде в стан надмірності доказів, а далі – і в стан невинуватості надмірності доказів. Враховуючи таку шкалу накопичення доказів і корелюючих їм станів знань та висновків підсумуємо: нижня межа доказування відповідає точці переходу стану недостатності доказів в стан достатності, а верхня межа доказування – точці переходу стану достатності доказів у стан їхньої надмірності. Враховуючи те, що на практиці неможливо заздалегідь досить чітко й точно визначити оптимальну сукупність доказів і певний “запас міцності” доказового матеріалу часто є навіть необхідним, слід визнати згубним і неприпустимим стан, коли зібрана саме невинуватості надмірна кількість доказів. Невинуватості треба вважати таку надмірність доказів, коли до

меж доказування включають фактичні дані, які встановлюють обставини, вже достовірно встановлені, або які встановлюють обставини, пізнання яких у кримінальному провадженні не вимагає процесуального доказування, або які фіксують завідомо відомою неможливістю отримання доказів певного виду. Автори “Теорії доказів в радянському кримінальному процесі” називають серед таких фактичних даних ще й такі, які не належать до обставин справи, а також такі, які недопустимі в силу процесуальних правил доказування [30, с. 192-193]. На нашу думку, фактичні дані, які не належать до обставин кримінального провадження, не стосуються будь-якого елемента предмета доказування, відповідно не мають властивості належності, а тому статус кримінально-процесуальних доказів отримати не можуть. Хоча, погоджуємося з науковцями, зібрана сукупність доказів до певного моменту дає всі підстави вважати певні обставини належними або неналежними до справи, ця оцінка до завершення доказування завжди є лише попередньою і піддається перевірці [30, с. 193]. Проте, якщо неналежність певних фактичних даних безсумнівно встановлена, висновок може бути лише один – вони доказами не є. Те саме можна сказати і про фактичні дані, які недопустимі в силу порушення процесуальних правил доказування, – вони також не є доказами, але вже через їхню недопустимість.

Викладена позиція знаходить підтримку серед українських процесуалістів, зокрема В. С. Зеленецький зазначає, що при встановленні достатньої сукупності доказів процес доказування припиняється, оскільки в ході кримінально-процесуального провадження досягнута можливість прийняття законного та обґрунтованого рішення. За наявності недостатньої сукупності доказів, навпаки, процес доказування повинен бути продовжений до отримання необхідної сукупності доказів, тобто тієї, яка необхідна для прийняття законного та обґрунтованого рішення. При досягненні такої мети відбувається трансформація недостатньої сукупності доказів на достатню сукупність. Зрозуміло, що при отриманні сукупності доказів зазначеної якісної визначеності процес доказування повинен бути припинений, оскільки його продовження призведе до формування непотрібної, а тому надмірної сукупності доказів, настання тих чи інших негативних наслідків [8, с. 74]. Говорячи про негативні наслідки надмірних доказів, Ю. М. Грошевий слушно зазначає, що надмірна кількість доказів утруднює встановлення істини, відволікає увагу судді та учасників судового розгляду від дослідження основних питань кримінальної справи, а тим самим знижує і виховний ефект судової діяльності [5, с. 127].

Встановлення оптимальних меж доказування передбачає, що всі обставини, які впливають на вирішення справи, по суті глибоко та повно досліджені, причому це зроблено за мінімально можливої витрати сил та часу. Якщо фактично встановлені межі доказування вужчі за потрібні, то справа досліджується неповно, що перешкоджає винесенню правильного рішення. Якщо фактичні межі доказування визначені більш широко, ніж це диктувалося конкретними обставинами справи, то це загромаджує слідство непотрібними даними, призводить до марного витрачання часу та сил [19, с. 7-8].

Невиправдана надмірність доказового матеріалу, так само як і його недостатність, може становити серйозну небезпеку. Надто широкі межі доказування невиправдано затягують досудове розслідування та судовий розгляд. Крім того, надто широкі межі доказування нерідко ставлять під загрозу переконливість вироку, ускладнюють перевірку обґрунтованості висновків слідства та суду, не дають змоги присутнім в залі суду розібратися у справі, зрозуміти правильність рішення. Нерідко таке захащення негативно позначається і на правильності самого рішення: адже збирання непотрібних для вирішення справи матеріалів заважає цілеспрямованості слідства та судового розгляду, викривляє перспективу справи, відволікає від збирання доказів, дійсно необхідних для з'ясування суттєвих обставин [30, с. 192].

Водночас певна надмірність доказів у справі практично неминуха у зв'язку із вимогою надійності їх системи (сукупності). Практично наявність певної кількості "резервних" доказів має місце в кожному конкретному випадку [30, с. 193].

Стосовно співвідношення меж доказування під час досудового розслідування та судового розгляду кримінального провадження ми вважаємо правильною точку зору, відповідно до якої межі доказування повинні бути однакові як на досудовому розслідуванні, так і в судовому розгляді [14, с. 70].

IV. Висновки

Отже, зробимо висновок щодо співвідношення понять "межі доказування" та "достатність доказів". На нашу думку, вона підлягає такому вирішенню. Пізнання предмета доказування у кримінальному провадженні здійснюють за допомогою доказів, причому певної їх сукупності, яка називається достатньою. Взявши до уваги те, що поняття "предмет доказування" та "межі доказування" співвідносяться між собою як мета і засіб, отримаємо висновок: і поняття "межі доказування", і поняття "достатність доказів" з різних боків характеризують одне й те саме явище: межі доказування вказують на нього шляхом окреслення певних

меж, у яких знаходиться позначуване явище, а достатність доказів вказує на це ж явище, характеризуючи його суть, зміст. Межі доказування немовби виділяють, виокремлюють зі всієї гіпотетично можливої сукупності доказів саме достатню їх сукупність, відмежовуючи її, з одного боку, від недостатньої сукупності доказів, а з іншого – від надмірної. Саме між цими двома межами і лежить достатня сукупність доказів, знаходиться достатність доказів.

Список використаної літератури

1. Банин В. А. К вопросу о предмете и пределах доказывания в советском уголовном процессе / В. А. Банин // Проблемы доказательственной деятельности по уголовным делам. – Красноярск, 1987.
2. Белкин А. Р. Теория доказывания. Научно-методическое пособие / А. Р. Белкин. – Москва : Норма, 1999. – 429 с.
3. Горский Г. Ф. Проблемы доказательств в советском уголовном процессе / Г. Ф. Горский, Л. Д. Кокорев, П. С. Элькинд. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1978. – 303 с.
4. Грошевий Ю. М. Докази і доказування у кримінальному процесі : наук.-практ. посіб. / Ю. М. Грошевий, С. М. Стахівський. – Київ : КНТ, Видавець Фурса С. Я., 2006. – 272 с.
5. Грошевой Ю. М. Проблемы формирования судейского убеждения в уголовном судопроизводстве // Ю. М. Грошевой. – Харьков : Вища шк. Изд-во при Харьк. ун-те, 1975. – 144 с.
6. Давлетов А. А. Основы уголовно-процессуального познания / А. А. Давлетов. – Свердловск : Изд-во Урал. ун-та, 1991. – 152 с.
7. Джатиев В. О некоторых вопросах теории доказательств, обвинения и защиты / В. Джатиев // Рос. юстиция. – 1994. – № 8. – С. 16.
8. Зеленецкий В. С. Проблемы формирования совокупности доказательств в уголовном процессе : монография / В. С. Зеленецкий. – Харьков : Восточно-региональный центр гуманитарно-образовательных инициатив, 2004. – 108 с.
9. Зеленецкий В. С. Теория и практика обоснования решений в уголовном процессе Украины / В. С. Зеленецкий, Н. В. Глинская. – Харьков : Страйд, 2006. – 336 с.
10. Зеленецкий В. С. Пределы исследования предмета доказывания в советском уголовном процессе / В. С. Зеленецкий, Г. С. Колтунов // Проблемы социалистической законности. – 1982. – Вып. 10. – С. 69–74.
11. Каз Ц. М. Субъекты доказывания в советском уголовном процессе / Ц. М. Каз. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1968. – 68 с.

12. Карнеева Л. М. Привлечение в качестве обвиняемого / Л. М. Карнеева. – Москва : Госюриздат, 1962. – 93 с.
13. Коваленко Є. Г. Теорія доказів у кримінальному процесі України : підручник / Є. Г. Коваленко. – Київ : Юрінком Інтер, 2006. – 632 с.
14. Колбая Г. Н. Соотношение предварительного следствия и судебного разбирательства / Г. Н. Колбая. – Москва : Юрид. лит., 1975. – 152 с.
15. Костенко Р. В. Достаточность доказательств в российском уголовном процессе : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Г. Н. Колбая. – Краснодар, 1998. – 22 с.
16. Котюк І. І. Теорія судового пізнання / І. І. Котюк. – Київ : Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2006. – 435 с.
17. Кудин Ф. М. Достаточность доказательств в уголовном процессе : монография / Ф. М. Кудин, Р. В. Костенко. – Краснодар, 2000. – 160 с.
18. Миньковский Г. М. Пределы доказывания в советском уголовном процессе / Г. М. Миньковский. – Москва : Госюриздат, 1956. – 115 с.
19. Михайловская И. Некоторые вопросы теории судебных доказательств / И. Михайловская, И. Петрухин // Сов. юстиция. – 1964. – № 15. – С. 5–8.
20. Михеенко М. М. Доказывание в советском уголовном судопроизводстве / М. М. Михеенко. – Киев : Вища школа, 1984. – 134 с.
21. Мосесян Г. Об актуальных вопросах теории судебных доказательств в уголовном процессе / Г. Мосесян // Соц. законность. – 1964. – № 3. – С. 47.
22. Назаров В. В. Кримінальний процес України : підручник / В. В. Назаров, Г. М. Омеляненко. – Київ : Юридична думка, 2005. – 548 с.
23. Нор В. Т. Проблеми теорії і практики судових доказів / В. Т. Нор. – Львів : Вища школа, 1978. – 111 с.
24. Рахунов Р. Д. О понятии доказательства и главном факте доказывания / Р. Д. Рахунов // Сов. государство и право. – 1965. – № 12. – С. 96–101.
25. Рожнова В. В. Кримінально-процесуальне право України / В. В. Рожнова. – Київ : Вид. Паливода А. В., 2006. – 256 с.
26. Советский уголовный процесс. – Москва : Юрид. лит., 1980. – 568 с.
27. Советский уголовный процесс. Общая часть. – Москва : ВШ МВД СССР, 1973. – 253 с.
28. Стахівський С. М. Теорія і практика кримінально-процесуального доказування : монографія / С. М. Стахівський. – Київ, 2005. – 272 с.
29. Танасевич В. Г. Пределы и предмет доказывания по уголовному делу / В. Г. Танасевич // Практика применения нового уголовно-процессуального законодательства. – Москва, 1962.
30. Теория доказательств в советском уголовном процессе / отв. ред. Н. В. Жогин. – Москва : Юрид. лит., 1973. – 736 с.
31. Тertyшник М. В. Теория доказательств : учебное издание / М. В. Тertyшник, С. В. Слинько. – Харьков : Арсис, 1998. – 256 с.
32. Ульянова Л. Т. Оценка доказательств судом первой инстанции / Л. Т. Ульянова. – Москва : Госюриздат, 1959. – 168 с.
33. Фаткуллин Ф. Н. Общие проблемы процессуального доказывания / Ф. Н. Фаткуллин. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1973. – 176 с.
34. Хмыров А. А. Косвенные доказательства / А. А. Хмыров. – Москва : Юрид. лит., 1979. – 183 с.
35. Шейфер С. А. Доказательства и доказывание по уголовным делам: проблемы теории и правового регулирования / С. А. Шейфер. – Тольятти : Волжский ун-т им. В. Н. Татищева, 1997. – 92 с.

Стаття надійшла до редакції 15.05.2015.

Деев М. В. Пределы уголовно-процессуального доказывания

В статье исследуется проблема определения пределов доказывания, осуществляемого в ходе уголовного производства. Делается вывод о фактическом тождестве пределов доказывания и достаточной совокупности доказательств, которые с разных сторон характеризуют одно и то же явление. Пределы доказывания указывают на него путем очерчивания определенных рамок, а достаточность доказательств указывает на это же явление, характеризуя его суть, содержание. Раскрывается взаимодействие понятий “пределы доказывания” и “предмет доказывания” с помощью системы координат, на одной оси которой находится предмет доказывания, а на другой – пределы доказывания.

Ключевые слова: пределы доказывания, предмет доказывания, достаточность доказательств.

Dyeyev M. Limits of Criminal Procedural Proof

This article focuses on the notion of limits of proof in the criminal proceeding. The article concludes that in fact, notion of limits of proof is identical to notion of sufficient weight of evidence. This being the

case, it is not possible to discuss notion of "limits of proof" separately from "fact to be proven". The article offers to discover interaction between the above notions of criminal process based on system of axes of coordinates, on one of which lies fact to be proven and on another – limits of proof. The more one moves along the axe of limits of proof, the more evidences is collected in the case and the more significant they are. In the course of proof, according to obtain evidences, the cognitive process will take place from non acquaintance to knowledge, where incomplete, partial knowledge lies in between. Non acquaintance and incomplete knowledge corresponds to probable nature of our knowledge, while state of knowledge – to state of true knowledge and conclusions. As cognitive process of the criminal case circumstances occurs by means of evidences, the insufficient evidences, based on which only probable, feasible conclusions could be reached, corresponds to states of non acquaintance and incomplete knowledge, and consequently to state of probable conclusions. Further in the course of proof, as a number of evidences and their significance increases, a party of proof receives sufficient body of evidences. In other words, as soon as there are sufficient evidences in the case, the state of incomplete knowledge changes to state of knowledge, and, consequently, to state of true knowledge and conclusions. With transformation to state of knowledge and true knowledge the process of proof can be continued further. In such situation it will not be possible to affect the nature of knowledge which are known to party of proof, such knowledge remain true. Nevertheless, taking into consideration distinctiveness of process of proof, the state of sufficient evidences will transform to state of excessive evidences and further to state of unjustified excessive evidences.

Key words: limits of proof, fact to be proven, sufficient proof.

УДК 340.11:316

В. М. Пальченковадоктор юридичних наук, доцент
Класичний приватний університет**ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ФЕНОМЕНА ПОКАРАННЯ***Статтю присвячено аналізу основних концептуальних підходів у праві до розуміння покарання як соціального феномену.***Ключові слова:** держава, злочин, людина, покарання, право, суспільство, теорія (концепція.)**I. Вступ**

Розуміння феномену покарання насамперед пов'язане з дослідженням його значення у відображенні, правовому закріпленні та реалізації політики держави у сфері застосування кримінального покарання. Проте аналіз наукової літератури дає підстави стверджувати про недостатність одностороннього, виключно теоретичного й законодавчого кримінально-правового підходу при спробі наблизитися до вирішення проблем визначення поняття, сутності, цілей, функцій та завдань покарання. Така позиція обґрунтована тим, що юридична наука, що має предметом дослідження правові явища реальної дійсності, які виступають юридичними фактами, методологічно концентрує свою увагу на описуванні й класифікації визначених ознак, враховуючи які доходимо висновку про сутність описуваних явищ, закономірності та тенденції їх розвитку.

II. Постановка завдання

Мета статті – визначити, у чому полягає феномен покарання, звернувшись насамперед до його історичних витоків, розуміння у теоретико-правовому та філософсько-правовому вимірі.

Послідовно відстоюємо позицію, що покарання необхідно аналізувати як філософський, правовий, соціальний, психологічний феномен суспільного життя, що відображає об'єктивні можливості кримінального та кримінально-виконавчого законодавства в досягненні цілей, що стоять перед покаранням. Але остеронь не повинні залишатися й інші зв'язки між різними галузями правової дійсності, а також характер взаємозв'язків права з іншими сферами життєдіяльності людини.

Таку думку сьогодні підтримує більшість учених-юристів, як в Україні, так і в інших державах, зокрема, М. Ібрагімов, О. Мануха, Д. Гончаренко, Д. Керимов, А. Козловський, О. Костенко, В. Нерсисянц, П. Рабінович, Л. Петрова, А. Поляков, Б. Чміль та ін. Тоб-

то відсутність комплексного підходу, заснованого на інтеграції всієї сукупності принципів пізнання як правової реальності загалом, так і окремих її явищ, на наш погляд, обмежує або навіть унеможлиблює виявлення загальних закономірностей розвитку як права загалом, так і окремих його проявів. Такий підхід безпосередньо стосується покарання, оскільки більшість проблемних питань виходить за межі кримінального права і потребує критичного теоретико-правового аналізу. Крім того вивчення ролі та значення покарання неможливе без пізнання загальносоціальних функцій покарання, процесу соціальної адаптації осіб, звільнених від покарання та їх ресоціалізації тощо.

III. Результати

Історія існування злочину й покарання така ж тривала, як і історія людського життя на Землі, і в цьому простежується їх феноменальність. Як правильно зазначав М. С. Таганцев, немає завершення боротьби людства з таким непереможним явищем, як злочинність. Розглядаючи покарання як соціальний феномен [1, с. 471; 2, с. 265] ми виходимо з широкого філософсько-правового розуміння поняття феномену, а саме, з урахуванням виключності, особливості такого явища, яке поряд з карою, примусом, відплатою, несе у собі прагнення відновити педагогічно занедбану особистість, корегувати її поведінку в бік правослужняної, зменшити процент рецидиву тощо. Кримінальне покарання як своєрідний феномен – це концентроване систематизуюче відображення філософських, правових та соціально-психологічних явищ, і саме у такій єдності науковцям необхідно його розглядати. Залучення до аналізу проблеми висновків та рекомендацій, сформульованих іншими галузями знань, дає змогу подати кримінальне покарання в більшому обсязі та всебічному вигляді, висвітлити такі його властивості, які донедавна юридичною наукою не вивчалися.

Сьогодні можна спостерігати бажання науковців розширювати межі дослідження, проводити їх на перетині не тільки споріднених, а й інших наук, що потребує і вдосконалення методики дослідження, і вивчення

досягнень філософії, соціології, психології та психіатрії, особливо в розкритті такого феномену, як покарання. Нами взято до уваги, що кримінологічне та кримінально-правове розуміння соціальних феноменів є похідними від соціально-філософських поглядів дослідників. Адже спочатку зазначену проблематику досліджували в контексті загальнофілософських проблем – до моменту виділення кримінології та кримінального права у відносно самостійні галузі знань.

Використовуємо таке поняття, як “функція” [3, с. 168, 437; 4, с. 190], що сприяє висвітленню поняття “покарання”, його ознак, видів, систем, ефективності в новому методологічному плані, коли всі ознаки і властивості покарання перебувають у дії, виявляється його активна роль та безпосередня взаємодія з процесом його реалізації. Вихідним, фундаментальним положенням для визначення функцій покарання стало розуміння того, що функції не з’являються самі по собі. Вони зумовлені та визначені функціями та завданнями держави, що застосовує кримінальне покарання. Виходячи із завдань, які стоять перед державою, визначаються й конкретні завдання та цілі, які безпосередньо належать до покарання.

Розглянемо й поняття “метод”, а саме [5, с. 266] – це шлях пізнання певного предмета, який автор прокладає, керуючись власною гіпотезою. Зокрема, для розуміння поняття феномену покарання варто використовувати історико-правовий, порівняльно-правовий, логіко-нормативний, системно-структурний, соціологічний та інші методи. Щодо діалектичного методу, то, на наш погляд, у сучасній українській філософській літературі правильно визначено основний підхід до діалектики – вона є духовною складовою, коріниться в людському дусі й тому є екзистенційним феноменом. Саме в такому статусі діалектика виступає в Сократа, Платона, Аристотеля, у християнському середньовіччі та німецькій класичній філософії [6, с. 24].

На нашу думку, слід зауважити на такі напрями у світовій філософії, як філософська антропологія, онтологія, феноменологія, екзистенціалізм, герменевтика, а також на соціально-правові та спеціально-правові принципи права, які забезпечують домінування загальнолюдських цінностей, єдність суспільних та особистих інтересів.

Людина, її життя і здоров’я, права і свободи, честь і гідність – завжди були центральною проблемою будь-якого цивілізованого суспільства. Невипадково, коли наша країна в Конституції задекларувала необхідність розбудови правової держави [7, с. 4], це визначило обов’язок держави захищати життя та здоров’я особи, визнати життя людини найвищою соціальною цінністю.

Саме цим підтверджено намагання сформулювати демократичні та правові ознаки держави. Охорона життя та здоров’я людини – це найважливіше її завдання.

Стимулювання позитивної поведінки можливе за допомогою покарання та заохочення, а також їх гармонійного поєднання. Впродовж багатьох століть перед покаранням суспільство не висувало іншої мети, крім залякування та сатисфакції. Лише останні 250–300 років демонструють розуміння мети покарання як позитивного впливу на посткримінальну поведінку винного – виправлення та перевиховання особи, що вчинила злочин. Але при цьому виявилось, що покарання, відоме людству здавна, має обмежені можливості у сфері постпенітенціарної корекції поведінки. Вчинення особою злочину є підставою кримінально-правових відносин: якщо немає злочину, то не може бути відповідних правовідносин. Але останнє виникає лише за тієї умови, коли в скоєному діянні органами розслідування встановлено склад передбаченого кримінальним законом діяння та отримано дані, що свідчать про вчинення цього діяння саме цією особою. Виникнення кримінальних правовідносин неможливе до виникнення цієї підстави.

Кримінальне покарання як правове явище є одним із зовнішніх проявів сутності права загалом. У науці виділяють декілька підходів до зазначеної проблеми. Так, природно-правовий підхід тлумачить покарання як відновлення порушеної справедливості та засіб виправлення злочинця. Позитивно-правовий підхід передбачає, що покарання – це засіб помсти та залякування. Він характеризується тим, що в ньому порушена природна, закономірна, справедлива міра відплати за скоєне. Його рисами є абсолютизація функції залякування, невідповідність покарань злочинам у бік жорсткіших покарань за навіть незначні проступки, порушення принципу справедливості під час призначення та виконання покарань.

Історія і сучасність свідчать, що в усіх народів і в усі часи з першими проявами організованого співжиття спостерігається і покарання. Історичні факти містять дуже важливу інформацію про характер і значення каральної діяльності. Вона переконує, що заподіяння певного матеріального страждання особам, які вчинили протиправні дії, є необхідною складовою співжиття, але ця обставина сама по собі ще не може бути доказом правомірності каральної діяльності, вона свідчить тільки про те, що було, але не дає повної відповіді на запитання, чому саме так це відбувалося. Отже, лише посилення на історію не є достатнім аргументом для виправдання покарання. При поясненні основ каральної діяльності держави висунути й обґрунтовані різноманітні теорії, а саме:

теорії, що визнають право держави карати; перехідні теорії; змішані теорії; теорія виведення тощо.

Наприклад, теорія, що виводить право карати з чуттєвих властивостей природи людини. Подібно до того, як тварина інстинктивно кидається на те, що заподіює їй біль і страждання, так само діє й людина. Поки людина не навчилася регулювати свої інстинкти розумом, вона поширювала свою реакцію не тільки на тварин, а й на неживі предмети, що були причиною її страждань. Але згодом вона надала особливого значення шкоді, що заподіюється ворогом – людиною. До відчуття простого фізичного болю, що викликав відповідну реакцію, приєдналося відчуття злості й помсти, породжуваних шкодою, що її завдала людина; біль і образа формували потребу вже не простої, а цілеспрямованої розплати. Але природа цієї розплати залишалася незмінною – у ній виявлялися ті самі тваринні інстинкти.

З часом цей інстинкт набув у формі здійснення права – права сім'ї, общини, представника державної влади, однак він ще довго зберігав ознаки свого походження. Через це мимоволі постає думка: може необхідно розглядати помсту як вияв людської сутності не лише в природному, а й цілком законному розумінні?; чи є можливість відшукати в умовах виникнення інституту помсти і підстави для права карати? Типовим представником такої теорії є Д. Данкварт, який дійшов висновків, що основою і джерелом права держави на покарання є чуттєві тваринні інстинкти людської природи [8, с. 111].

До інших висновків доходить теологічна теорія так званого Божественного походження права на покарання. Зокрема, представником цієї теорії є Шталь [9, с. 12], який розглядає право на покарання з таких позицій, що, усуваючи принципи нашого життя в праві, творець дав людям інститут для його охорони – державу. Це середня ланка між царством природи та царством Бога, у ній сконцентровано владу, встановлену Богом для стягнення з порушників його заповідей у галузі нашого буття. Як Бог у своєму вічному царстві судить духів і здійснює внутрішню справедливість, так і держава здійснює справедливість зовнішню. Недоліком цієї теорії є її нестійкість, оскільки вона заснована на вірі, тобто перебуває поза сферою права, і потребує скоріше богословського, ніж правового, розгляду. Зокрема, І. Фойницький, критикуючи цю теорію, зазначав, що суд людський не є судом Божим, не є його намісником, тому що, не проникаючи в душу злочинця, він здатен помилятися, до того ж застосовує лише кримінальні закони, позитивні, переповнені недоліками, які також не можна назвати божественними, оскі-

льки усім відомий порядок їх встановлення [10, с. 93].

Підставу покарання в сутності суспільства й держави відшукують представники теорій, що виводять право карати з суспільної оборони. Так, злочинець, нападаючи на державу, загрожує їй руйнуванням, держава захищається від нього, і цей засіб захисту і є покаранням. Заперечення проти такої постановки питання виникає саме по собі. Держава, поза сумнівом, має право самозахисту проти небезпеки, яка їй загрожує. Засобами такого самозахисту є: війна із зовнішніми ворогами, придушення збройною силою бунтів і повстань усередині держави, різноманітні запобіжні заходи тощо, але з принципу самооборони не можна вивести ні підстави права карати за скоєне посягання на право, ні умов застосування цього права, ні об'єму та характеру покарання. Низка теорій виводить право карати з ідеї справедливості. Застосування покарання передбачає, що кара відносно караного має етичну перевагу. Правосуддя неодмінно передбачає владу законну, визнану розумом, яка черпає з розуму свою етичну силу, свій авторитет [10, с. 156]. Але кому ж належить ця влада, на чому ґрунтується її існування? Це право засноване на сутності суспільства, на його призначенні: суспільство повинне здійснювати етичне правосуддя, що становить основний закон людського буття, але залишаючись у межах тієї обмеженості, передбаченої умовами людського співжиття. Заперечуючи суспільну владу карати, ми заперечуємо соціальний порядок і саме суспільство, тим самим заперечуємо природу людини та покладений на неї етичний порядок. Таким чином, це учення цілком правильно шукає обґрунтування права карати в умовах буття держави, але вкрай невизначеною є тільки умова, на якій тримається це право.

Теорія світової справедливості ґрунтується на ідеї, що справедливість – покарання зла й винагорода добра – це світовий закон, якому підкорюється все живе, у тому числі й людина. Цю ідею, розвинену переважно в трагедіях Шекспіра й Шиллера, криміналісти зазвичай пов'язують, як було сказано, з ідеєю справедливості, притаманною людині. Відмовившись від її неперевічених захоплень, неважко углядати всю неспроможність цього твердження. Розглядаючи світ загалом, ми не можемо знайти там ні добра, ні зла; ні покарання, ні винагорода. Поняття ці виключно людські та соціальні, для людини поза суспільством вони існувати не можуть. Зведення поняття справедливості у світовий закон позбавляє його всякого певного змісту. У світі панує закон безумовної відповідності причини й наслідку в тому сенсі, що будь-яке явище може мати своїм наслідком тільки одне певне явище, і це явище повинне наставати з безумовною не-

обхідністю. Це теж закон відплати, але відплати індивідуальній; для того, щоб стати законом справедливості, йому бракує одного – розрізнення понять добра і зла. Але ці поняття – витвір виключно людського суспільства, вироблені його культурою та змінюються разом з ним. Більше того, і в людському суспільстві справедливість не є панівним законом, існує лише її ідея, яка не просто проникає в маси. Відплата добром за добро є далеким ідеалом майбутнього, а не панівним законом.

Розробники теорії, що виводять право карати з ідеї права, відшукують підстави карального права держави в умовах правового порядку суспільного співжиття, що становить необхідний елемент та потребує охорони від порушників усіма засобами, які залежать від держави, у тому числі й покаранням. Так, Г. Майєр зазначав, що для правової підстави покарання цілком достатньо як фактичної його необхідності, так і розуміння того, що воно відповідає сутності права та слугує вираженням неприпустимості діянь, які суперечать інтересам цього співжиття [11, с. 127]. В іншому разі право карати впливає з того, що воно виникає тільки із скоєної неправди або делікту. Норми породжують право держави на підпорядкування її наказам або заборонам усіх, хто підвладний її законам.

Теорії діалектичного рівняння розвивають положення, схожі з теоріями математичного рівняння, відрізняючись лише тим, що бачать у злочині й покаранні не абстрактні величини, що підлягають цифровому вимірюванню та взаємному зрівнянню, а крайні моменти однієї й тієї ж логічної ідеї, коли один з них повинен бути покритий іншим через закони діалектики, тобто через органічні закони однієї із сторін людського інтелекту. У всій повноті цей напрям відображено у філософії Г. Гегеля [12, с. 143].

У розумінні потерпілого й суспільства з точки зору економіки злочин завдає шкоди, що повинна бути знівельована. Шкода, завдана злочинцем, може бути розглянута або як порушення інтересів, або як порушення прав; у першому випадку відшкодування шкоди компенсує винагорода, в другому – задоволення, виконання обов'язку, що впливає з порушення права. Звідси – два напрями в галузі теорії економічного рівняння: а) економічний у вузькому значенні і б) юридичний. Перший напрям наочно відображено в системі викупів. Пізніше він закріпився в положеннях Ш. Монтеск'є і Ч. Беккарія, прийнятих у Російській імперії Катериною II: покарання має визначатися властивістю (а не тільки значущістю) самого злочину, позбавляючи злочинця того самого блага, яке він хотів відняти або відняв у потерпілого.

Поряд з розглянутими теоріями існують й інші – які вважають, що встановлення покарання визначається засадами, які ґрунтуються

на такій якості людського розуму, як здатність порівнювати явища, з якими він стикається: знайшовши між ними тотожність, розум наче порівнює їх одне з одним – звідси погляд на покарання як на зрівняння (системи заліків). Це знайшло відображення в теоріях релігійної, космічної і моральної відплати, породило систему викупу й таліона, тобто систему заліків (зрівняння) образи благом, яке кривдник пропонує скривдженному. Постійні спроби людського розуму знайти дійсну відповідність між карою і провинною містяться в тій же позитивній підставі. Але до визначення зрівняння між поняттями образи і відплати за неї людський інтелект може дійти трьома шляхами: 1) шляхом математичним, причому порівнювані поняття розглядають як величини, що підлягають точному цифровому вимірюванню; 2) шляхом діалектичним, якщо ці поняття зрівнюють на підставі загальних законів людського мислення; 3) шляхом економічним, коли ці поняття розглядають як конкретні цінності, що підлягають вимірюванню і заліку одна одної.

IV. Висновки

Теорії покарання обґрунтовують право держави карати на безумовному принципі (абсолюті), якому повинне підкорятися, і не може не підкорятися людство, незалежно від будь-яких міркувань про інтереси або користь людського співжиття. Ці засади наказують карати злочинців вже через те, що вони скоїли злочинне діяння – *guia peccatum est* [13, с. 147]. Деякі теорії (теологічна, теорія діалектичної відплати і теорія справедливості) визначають ці основи як такі, що перебувають поза поняттям “людина”, – як загальносвітовий закон; інші – зводять безпосередньо до властивостей природи людини, матеріальної духовної (етичної і розумової). Загальним запереченням проти всіх теорій цієї групи слугує таке просте міркування, що всі основні засади, на яких вони побудовані, є практично абсолютно недоведеними, тому ці теорії можуть бути з однаковим успіхом названі й абсолютними, й довірливими.

Зокрема, теологічна теорія виводить весь правовий порядок з волі Божества, яке є разом з тим джерелом будь-якого права. Державний порядок визнається віддзеркаленням порядку Божественного; державне правосуддя, відтак, є тільки галуззю правосуддя Божого; обидва підпорядковані одним і тим самим засадам і керуються одними й тими ж принципами. Право карати, згідно з цією теорією, дарується державі Богом; покарання є актом Божої волі (відплати). Теорія природженої справедливості обмежується загальними постулатами про те, що покарання злочинних діянь, як відплата за скоєне зло, є практичною необхідністю, яку зумов-

лює притаманний людині закон справедливості, тобто засади відплати злом за зло і добром за добро.

Положення, що людині іманентно власна ідея справедливості, видається, однак, нездійсненним. Насамперед впадає в очі, що це положення є абсолютно бездоказовим. Як єдиний доказ дехто наводить ту обставину, що кожна людина відчуває мимоволі задоволення, вбачаючи триумф справедливості, і навпаки, переживає відчуття незадоволення, коли справедливість порушується. Але проти цього можна заперечити: наприклад, повсякденний досвід демонструє факти, коли людина, що придбала собі несправедливим шляхом певні блага, радіє з цього аніскільки не менше, ніж чесний робітник. Коли триумф справедливості збігається з інтересами людини, тоді воно дійсно приносить їй задоволення; але поза цією умовою подібного не спостерігається. Абсолютно зрозуміло, що в громадянському суспільстві, де інтерес усіх і кожного, за винятком злочинця, полягає в охороні правопорядку, акт справедливості приносить задоволення більшості: але для висновку, що це відчуття властиве людині, немає ніяких серйозних підстав. Свідомість власної провини, наприклад, аніскільки не полегшує тяжкість покарання, як слід було б чекати при природженому відчутті справедливості, а навпаки, загострює його: страждання ж без провини, мучеництво, як відомо, надає вищу психічну насолоду. Якби відчуття справедливості дійсно було властиве всім людям, то не існувало б факту того, що люди володіють ним різною мірою, причому соціально розвинені й освічені – більшою, ніж неосвічені.

Таким чином, покарання є простою вимогою логіки; держава, застосовуючи покарання, виконує лише простий закон логічного мислення. Покарання спирається на потреби та можливості матеріального існування, фізичні й розумові. Потреби матеріального існування викликають реакцію опору проти всього, що шкодить такому існуванню; можливості фізичні надають цій реакції характеру етичної необхідності, можливості розумові висувують вимогу про відповідність між шкодою і репресією. Але це ще не вирішує питання, чому репресія має особистісний характер, передбачаючи спричинення страждань караному.

Отже, каральна діяльність держави завжди була у фокусі уваги як практиків, так і теоретиків права. Жвавий інтерес до проблем покарання пояснюється їх безумовною

важливістю на будь-якому етапі розвитку суспільства. Залежно від підходів, що застосовуються до розуміння теоретичних проблем покарання можуть докорінно змінюватися й результати практичного застосування цього інституту. Звісно, у межах статті неможливо розглянути всю теоретико-методологічну сукупність, і ми не ставили це за мету. Проте вивчення навіть незначної частини таких підходів дало змогу висвітлити загальну картину у цій складній і важливій сфері юридичної науки.

Список використаної літератури

1. Глумачний словник сучасної української мови : близько 50000 сл. / уклад. І. М. Забіяка. – Київ : Арій, 2007. – 512 с.
2. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – Київ : Укр. енцикл., 1998. – Т. 6: Т–Я. – 765 с.
3. Философская энциклопедия. – Москва : Изд-во МГУ, 1970. – Т. 5. – 368 с.
4. Керимов Д. А. Философские проблемы права / Д. А. Керимов. – Москва : Юрид. лит., 1972. – 472 с.
5. Философский энциклопедический словарь. – Москва : ИНФРА-М, 1997. – 576 с.
6. Філософія: інтерактивний курс лекцій : навч. посіб. / [О. М. Губар та ін.]. – Київ : Центр учбової літератури, 2007. – 416 с.
7. Конституція України. – Київ : Преса України, 1997. – 80 с.
8. Основы современной философии : учеб. для высших учеб. завед. – Санкт-Петербург, 2001. – 384 с.
9. Черменина А. П. Проблемы ответственности в современной буржуазной этике / А. П. Черменина // Вопросы философии. – 1965. – № 2. – С. 11–16.
10. Фойницкий И. Я. Учение о наказании в связи с тюремноведением / И. Я. Фойницкий. – Москва : Добросвет–2000 : Городец, 2000. – 464 с.
11. Явич Л. С. Сущность права. Социально-философское понимание генезиса, развития и функционирования юридической формы общественных отношений // Л. С. Явич. – Ленинград, 1985. – С. 127–140.
12. Пионтковский А. А. Учение Гегеля о праве и государстве: уголовно-правовая теория / А. А. Пионтковский. – Москва : Госюриздат, 1963. – 468 с.
13. Познышев С. В. Очерк основных начал науки уголовного права. Общая часть / С. В. Познышев. – Москва, 1923. – 156 с.

Стаття надійшла до редакції 25.05.2015.

Пальченкова В. М. Теоретико-правовий аналіз феномена покарання

Стаття посвящена аналізу концептуальних підходів в праві розуміння покарання як соціального феномена.

Ключевые слова: государство, наказание, общество, право, преступление, теория (концепция), человек.

Palchenkova V. Theoretical and Legal Analysis of the Penalties Phenomenon

The article analyzes the main conceptual approaches in law to the understanding of penalty as a social phenomenon. Consistently is advocated the position that the penalty should be analyzed as philosophical, legal, social and psychological phenomenon of public life, expressing the objective possibility of criminal and penal legislation in achieving the goals of punishment. Aside should not be other links between the various branches of the legal reality and the nature of relationship with other parts the human life. The most problematic issues are beyond the scope of criminal law and require theoretical and critical legal analysis.

The main approaches to the definition of the phenomenon of penalty and justification for its implementation are analyzed. The essence of the natural law and positive law approaches in understanding the sentence is found. The first one interprets the sentence as restoration of justice and the correction of the offender, the second one – means that penalty – is a means of retaliation and intimidation. In order to explain the basics of the state punitive operations are discussed various theories of punishment, namely the theory that recognizes the right of the state to punish; transitional theory; mixed theory; theory of correction and other. Particular attention is paid to the theory that gave the right to punish because of the sensory property of human nature. A theological theory of divine origin of the so-called right for penalty is considered. The content of the theory of the global justice based on the idea of justice – to punish evil and to reward good, as the world law, which follow all living things, including people is studied. In this work were specified the grounds necessary for penalties stemming from the nature of society and the state. Developers theory deals with the idea that derives from the idea of the right to punish by law, seeks punitive reasons of state law in terms of legal order of social coexistence, which is a necessary element and requires protection against all violators with all possible state facilities, including punishment. It is stated that depending on the approaches that are used to understand the theoretical problems of punishment can radically change the results of practical application of this institution.

Key words: state, crime, person, penalty, law, society, theory (concept).

УДК 343.325:336

С. Ю. Плецький

аспірант
Класичний приватний університет**СОЦІАЛЬНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ ФІНАНСУВАННЯ ДІЙ,
ВЧИНЕНИХ З МЕТОЮ НАСИЛЬНИЦЬКОЇ ЗМІНИ ЧИ ПОВАЛЕННЯ
КОНСТИТУЦІЙНОГО ЛАДУ АБО ЗАХОПЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ,
ЗМІНИ МЕЖ ТЕРИТОРІЇ АБО ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ УКРАЇНИ**

У статті розглянуто передумови та підстави криміналізації фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України. Проаналізовано існуючі наукові погляди, стан правового регулювання в національному та міжнародному законодавстві. Акцентовано на значущості дослідження цього питання для розроблення на належному теоретичному рівні поняття “сепаратизм”, “фінансування сепаратизму” у доктрині кримінального права.

Ключові слова: криміналізація, насильницька зміна, повалення, захоплення, сепаратизм, фінансування сепаратизму, конвенція.

I. Вступ

У період розбудови незалежної демократичної правової української держави значущості набуває забезпечення національної безпеки, а також прав і свобод людини, одним з напрямів якого є боротьба зі злочинністю, спрямованою на фінансування дій, учинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України. На сьогодні Україна переживає складні часи. Аналізуючи події, що відбуваються на сході України, можна зазначити, що на новому етапі перебудови наша держава зіткнулася з таким суспільно небезпечним явищем, як регіональний сепаратизм (Крим, Донецька та Луганська області). Основним завданням на сьогодні є здійснення комплексу заходів, мета яких – запобігання проявам фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України.

Проблема забезпечення кримінально-правової відповідальності за вказані дії є досить актуальною. З огляду на підвищену суспільну небезпечність цього злочину його запобігання є одним із найважливіших напрямів діяльності правоохоронних органів. Застосування кримінального законодавства, що встановлює кримінальну відповідальність за фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України, унеможливорює вчинення дій, що посягають на незалеж-

ність України, а отже, має важливе політичне та запобіжне значення.

Проблему дій, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, в різних аспектах досліджували Г. З. Анашкін, А. Е. Беляєв, В. А. Владіміров, П. І. Гришаєв, С. В. Дьяков, М. І. Загородніков, Б. В. Здравомислов, В. С. Клягін, Б. О. Курінов, В. І. Курляндський, Є. Г. Ляхов, В. Д. Меньшагін, М. П. Михайлов, А. А. Піонтковський, В. В. Сташис, М. І. Якубович та ін. Праці зазначених авторів мають істотне значення для науки кримінального права, однак чимало з них припадають на період існування СРСР. Також заслуговують на увагу праці таких українських учених, як В. Ф. Антипенко, М. І. Бажанов, О. Ф. Бантишев, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш, В. О. Глушков, В. В. Голіна, В. Я. Горбачевський, В. П. Ємельянов, В. А. Ліпкан, М. І. Мельник, В. О. Навроцький, А. В. Савченко, В. Я. Тацій, Г. О. Усатий, В. П. Філонов, М. І. Хавронюк [16, с. 176]. Але ці роботи, як правило, досліджують проблеми злочинів проти основ національної безпеки України загалом або суміжні складі злочинів.

Незважаючи на велику кількість наукових досліджень та праць, проблеми, пов'язані з діями, спрямованими на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, а також терористичної діяльності в Україні, мають багато не вирішених питань, одним з яких і виступає криміналізація фінансування цих дій.

II. Постановка завдання

Мета статті – дослідити передумови та підстави криміналізації фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України.

III. Результати

Враховуючи спрямованість України на євроінтеграцію, виникає необхідність розглянути по-новому як проблему забезпечення національної безпеки загалом, так і її окремі складові, однією з яких, насамперед, є кримінально-правовий захист держави від дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України та їх фінансування.

Аналізуючи національне законодавство про кримінальну відповідальність, можна відмітити, що у Кримінальному кодексі України (далі – КК) термін “сепаратизм”, “фінансування сепаратизму” не застосовують. Втім можна зробити припущення про те, що фактично він охоплює широке терміносполучення “дії або фінансування дій, вчинені з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України”, яке передбачене ст. 110–2 КК України.

Термін “сепаратизм” вживають у низці нормативно-правових актів України, зокрема: Законі України “Про основи національної безпеки України” від 19 червня 2003 р., в якому наведено перелік загроз національним інтересам і національній безпеці України [11]; Указі Президента України “Про Воєнну доктрину України” від 15 червня 2004 р. № 648/2004 (у тотожному контексті) [12]; Указі Президента України “Про Доктрину інформаційної безпеки України” від 8 липня 2009 р. № 514/2009 [13]; Концепції державної мовної політики, схвалена Указом Президента України від 15 лютого 2010 р. № 161/2010, в якій вжито словосполучення “малоросійський сепаратизм” [14]. Одним із документів останнього часу слід назвати постанову Верховної Ради України “Про запобігання проявам сепаратизму та іншим посяганням на основи національної безпеки України” від 22 лютого 2014 р., в якій постановлено категорично засудити прояви сепаратизму та будь-яких інших посягань на територіальну цілісність та недоторканність України [15]. Однак тлумачення терміна “сепаратизм” ані в указаних нормативно-правових актах, ані у будь-яких інших, на жаль, не наведено. Така ситуація змушує звернутися до наукової літератури та нормотворчої практики міжнародної спільноти.

У більшості практичних словників сепаратизм (фр. *séparatisme*, англ. *separatism*, від лат. *separatus* – “окремий”) – це прагнення до відокремлення, рух за відділення частини держави і створення нового державного утворення або за надання частині країни автономії. Згідно із Тлумачним словником С. І. Ожегова, сепаратизм – це прагнення до

відокремлення [10, с. 710]. Енциклопедичний словник економіки та права під цим терміном розуміє одну з найнебезпечніших для будь-якої держави тенденцій у суспільно-політичному житті країни [4]. Суть та мета сепаратизму полягає в прагненні розчленувати єдину державу на низку нежиттєздатних. Це зумовлено тим, що, “по-перше, сепаратизм відбиває культ насильства і сприяє його розвитку, надаючи йому перевагу перед соціальними, політичними і правовими методами вирішення конфліктів у соціумі; по-друге, сепаратизм формує і посилює в суспільстві почуття страху, знецінює людське життя; по-третє, сепаратизм здатен призвести до згортання державних гарантій і свобод особи, оскільки може викликати з боку держави контрзаходи, які не завжди узгоджуються з нормами правової демократичної держави” [3, с. 92].

У міжнародному праві дії, вчинені з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону, з порушенням норм Конституції та законів держави, визнають як сепаратизм. На універсальному рівні в міжнародному праві чіткого тлумачення поняття “сепаратизм”, “фінансування сепаратизму” так і не вироблено, але насамперед слід виділити Шанхайську конвенцію про боротьбу з тероризмом, сепаратизмом та екстремізмом, затверджену 15 червня 2001 р. (ця Конвенція є багатосторонньою, підписана РФ, Казахстаном, Киргизстаном, Узбекистаном, Таджикистаном та КНР). У ст. 1 цієї Конвенції визначено, що сепаратизм – будь-яке діяння, спрямоване на порушення територіальної цілісності держави, у тому числі на відокремлення від неї її частини, або дезінтеграцію держави, вчинене насильницьким шляхом, а отже, планування і підготовка такого діяння, пособництво його вчиненню, підбурювання до нього, і що переслідується у кримінальному порядку відповідно до національного законодавства сторін [20].

Фінансування тероризму та сепаратизму слід розглядати як похідну від: 1) загрози терористичної діяльності або сепаратизму; 2) вразливості фінансової системи бути використаною з метою фінансування такої діяльності.

Відповідно до керівництва FATF “Національна оцінка ризиків відмивання коштів та фінансування тероризму”, загроза – це особа або група осіб, об’єкт або діяльність, які можуть потенційно завдати шкоди, наприклад, державі, суспільству, економіці. У контексті фінансування тероризму чи сепаратизму це поняття включає злочинців, терористичні групи та підтримуючих їх осіб, їх кошти, а також минулу, теперішню та майбутню

діяльність з фінансування тероризму чи сепаратизму [1, с. 7].

Поняття “вразливість” за своїм значенням при оцінюванні ризиків включає такі сфери, в яких загроза може реалізуватися, або те, що може підтримувати або сприяти її реалізації.

З іншого боку, вразливість фінансової системи, у тому числі можливість бути використаною з метою фінансування терористичної діяльності або сепаратизму, існує незалежно від рівня загрози такої діяльності. Це може включати особливості окремого регіону, сектора, фінансового продукту або виду послуг, які роблять їх привабливими для фінансування незаконної діяльності [1, с. 7].

Крім того, це підтверджено і статистикою за переданими узагальненими матеріалами щодо підозр у фінансуванні дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України. Так, у 2013 р. Держфінмоніторинг підготував та направив для розгляду до правоохоронних органів всього 4 узагальнені матеріали зазначеної категорії. У переданих до правоохоронних органів матеріалах містилась інформація щодо повідомлень про фінансові операції, які стосувались внесення готівкових коштів, переказу коштів, спроби видачі кредиту, сплати внеску у фонди фінансування будівництва та сплати за товари подвійного призначення. Протягом 9 місяців 2014 р. Держфінмоніторинг підготував та направив для розгляду до правоохоронних органів 61 узагальнений і додатковий узагальнений матеріал, пов'язаний з фінансуванням тероризму та фінансуванням дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України [5]. Тобто майже в 17 разів більше ніж за весь 2013 р. Це ще раз підтверджує зростання рівня таких загроз.

Передані та узагальнені Держфінмоніторингом матеріали в більшості випадків стосуються діяльності благодійних організацій, через які здійснювалося фінансування організацій, пов'язаних з тероризмом і сепаратизмом; громадських організацій та публічних осіб, що підтримують проросійські настрої; фінансування баз спортивного клубу, що використовували для підготовки бійців з метою їх участі у масових заворушеннях шляхом здійснення переказів через українську міжнародну систему грошових коштів.

Зростання рівня загроз фінансування тероризму та сепаратизму також підтверджено показниками Єдиного звіту про кримінальні правопорушення. Так, протягом 2013 р. не зареєстровано злочинів щодо посягання на територіальну цілісність і недоторканість

України (ст. 110 ККУ) та лише один випадок фінансування тероризму (ст. 258-5 ККУ). Водночас за 9 місяців 2014 р. зареєстровано 258 злочинів щодо посягання на територіальну цілісність і недоторканість України та 36 фактів фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України [17].

Складність у виявленні і попередженні джерел надходжень фінансування сепаратистської та терористичної діяльності в більшості випадків полягає у тому, що таке фінансування може відбуватися із легальних джерел, а розміри переказів можуть бути незначними, фінансові ж операції не відрізняються від інших.

Останнім часом склалися умови для поглиблення ще більш небезпечної тенденції – зрощення сепаратизму та організованої злочинності. Сучасний сепаратизм – це потужні структури з відповідними їм масштабами оснащення. Сепаратистська діяльність у сучасних умовах характеризується широким розмахом, відсутністю явно виражених державних меж, наявністю зв'язку та взаємодією з міжнародними терористичними центрами й організаціями.

Загроза сепаратизму зростає і через зростаючу концентрацію в руках радикальних елементів значних коштів – як фінансових, так і матеріальних. “Сучасний тероризм в формі сепаратизму, – відзначають А. М. Бородін і В. П. Торукало, – характеризується різко зростим технічним оснащенням, високим рівнем організації, наявністю достатніх фінансових коштів” [3, с. 92]. Тому терористично-сепаратистська діяльність у сучасних умовах, як зазначає М. В. Семикін, характеризується “суворою організаційною структурою, що складається з керівної та оперативної ланки, підрозділів розвідки і контррозвідки, матеріально-технічного забезпечення, бойових груп і прикриття; жорсткою конспірацією (що призводить до високої латентності цієї діяльності), ретельним відбором кадрів; наявністю агентури в правоохоронних та інших державних органах; високим технічним оснащенням, що конкурує, а то й перевищує оснащеність підрозділів національних військ; наявністю розгалуженої мережі конспіративних сховищ, навчальних баз і полігонів” [18, с. 10].

У зв'язку з цим у літературі вже зосереджено увагу на тому, що існуючий донедавна в суспільній свідомості стійкий стереотип щодо того, що сепаратисти отримують гроші лише від торгівлі наркотиками, зброєю та з інших кримінальних джерел, на сьогодні не відповідають дійсності, оскільки терористичні угруповання часто отримують спонсорську допомогу від цілком законослухняних

громадян, а також від благодійних та релігійних організацій [7, с. 22].

З огляду на зазначене, надзвичайно важливого значення набуває завдання протидії фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України, у тому числі шляхом вироблення ефективного антитерористичного законодавства і, насамперед, кримінально-правових норм. Однак специфіка законодавчих новел у кримінальному праві полягає в тому, що вони повинні відповідати не лише потребам суспільства в криміналізації або декриміналізації тих чи інших діянь, але й правилам криміналізації (декриміналізації), що склалися в кримінально-правовій науці.

Наукові засади криміналізації найбільш повно і змістовно розроблені в працях Г. А. Злобіна, С. Г. Келіної, В. М. Кудрявцева, С. В. Полубінської, О. М. Яковлева.

У кримінально-правовій науці виділяють підстави криміналізації. Поняття “підстави криміналізації” розглядає ті процеси, що відбуваються в матеріальному і духовному житті суспільства, розвиток яких породжує об’єктивну необхідність кримінально-правової охорони тих чи інших цінностей, тобто підстави криміналізації – це те, що створює дійсну потребу в кримінально-правовій новелі, внутрішня необхідність виникнення правової норми [8, с. 204–205].

Підстави криміналізації можуть бути різними, але основними, типовими в науці виділяють такі:

- 1) несприятлива динаміка певного виду суспільно небезпечних діянь, які раніше не створювали спеціального складу злочину;
- 2) виникнення або суттєвий розвиток нової групи суспільних відносин, що відбуваються на базі економічного чи технічного прогресу;
- 3) шкідливі наслідки господарської та іншої діяльності людей, у зв’язку з чим виникає необхідність обмежити форми й межі цієї діяльності;
- 4) суттєва і раптова зміна соціального, економічного або політичного стану, що може зумовити превентивну криміналізацію, яка здійснюється ще до того, як відповідні можливі суспільно небезпечні дії отримують реальну розповсюдженість;
- 5) такий розвиток суспільства, котрий визначає нетерпимість, особливу небезпеку деяких дій, з якими раніше доводилось (або було можливо) миритися, але в нових умовах подібні дії суперечать усьому ладу суспільних відносин або отримують реальну базу для їх викорінення;
- 6) необхідність виконання зобов’язань за міжнародними угодами [8, с. 205–206].

Щодо проблеми фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України, реальними підставами криміналізації можуть бути зазначені у першому, четвертому, п’ятому і шостому пунктах.

Для того, щоб підвищити ефективність антитерористичних заходів, щоб вони здійснювались не “постфактум”, а діяли “на випередження”, вищим законодавчим органом країни було встановлено кримінальну відповідальність за фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України, оскільки фінансування сепаратизму – це так звана “кровоносна система” всієї сепаратистської діяльності. Перекриття фінансових потоків робить сепаратистську діяльність нежиттєздатною. Тому, введення у чинне законодавство кримінальної відповідальності за фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України, передбаченої ст. 110-2 КК України, стало адекватною реакцією на процес зростаючого розповсюдження сепаратистської діяльності [6].

Терористична діяльність, складовою якої виступає фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України, породжує особливу небезпеку для суспільства, а в нових умовах вона суперечить устрою суспільних відносин. Зрощування сепаратистської діяльності з організованою злочинністю підриває власне підвалини державності та демократії. Розкриваючи діалектику взаємозв’язку сепаратизму і організованої злочинності й демонструючи особливу небезпеку для суспільства цього взаємозв’язку, Л. В. Багрій-Шахматов пише: “Тероризм, “сепаратизм” забезпечує розширення можливостей організованої злочинності. З одного боку, він використовується для придушення соціальної активності суспільства, для вирішення протидії владних структур і правоохоронних органів. З іншого боку, організована злочинність сама зазнає зворотної дії з боку сепаратизму, який стимулює розвиток організованої злочинності. Сепаратизм певною мірою паразитує на організованій злочинності. Частина сепаратистичних формувань перебуває у сфері діяльності організованих формувань злочинних співтовариств. Виконуючи доручення лідерів організованої злочинності, терористичні формування своїми діями створюють сприятливі умови для досяг-

нення політичних і економічних цілей мафіозних організацій” [2, с. 119].

Важливою підставою криміналізації фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України, наразі виступає також необхідність виконання зобов'язань за міжнародними угодами. Інтегруючись у загальноєвропейський процес, Україна приєднується і до міжнародних зусиль у боротьбі з тероризмом та сепаратизмом. Акти тероризму та сепаратизму, які за суттю є злочинами міжнародного характеру, де б вони не вчинювались. Потерпілими можуть опинитися громадяни різних країн, а резонанс завжди буде міжнародним, завдають непоправної шкоди міжнародному правопорядку загалом. Ця обставина потребує консолідації зусиль багатьох держав у масштабах регіону або всього світу. Сучасне міжнародне право виробляє низку міжнародних конвенцій універсального й регіонального характеру, котрі на підставі чітких критеріїв встановлюють як предмет свого правового регулювання взаємну співпрацю держав у боротьбі з тероризмом та сепаратизмом. Безпосередньо питанням протидії фінансуванню тероризму присвячена Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму, яку прийнято резолюцією 54/109 Генеральної Асамблеї ООН від 9 грудня 1999 р. і ратифіковано Законом України від 12 вересня 2002 р., та Конвенція Ради Європи про запобігання тероризму [9]. Вказану Конвенцію підписано Україною 16 травня 2005 р. Україна була другою країною, що її ратифікувала (31 липня 2006 р.).

У той же час окремі ознаки сепаратизму як протиправного явища знайшли відображення в резолюції Генеральної Асамблеї ООН, яка затвердила Декларацію про принципи міжнародного права 1970 р. Доцільно відмітити й Спільну декларацію України та Азербайджанської Республіки від 3 червня 2004 р. У ній зазначено: “Сторони забезпечуватимуть подальше нарощування двостороннього та багатостороннього співробітництва в цілях протидії новим глобальним викликам і загрозам, насамперед міжнародному тероризму, агресивному сепаратизму, незаконному обігу наркотиків, транснаціональній організованій злочинності, торгівлі людьми і незаконній торгівлі зброєю” [19].

IV. Висновки

Отже, розглянувши соціальну обумовленість, передумови та підстави як внутрішнього, так і міжнародного характеру для криміналізації фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або дер-

жавного кордону України, можна зауважити, що введення кримінальної відповідальності, передбаченої ст. 110-2 КК України, стало адекватною реакцією на процес зростаючого розповсюдження сепаратистської та терористичної діяльності, посяганнями на суспільні відносини, які забезпечують державну безпеку, обороноздатність, незалежність країни, її конституційний лад.

Однак уведення будь-якої нової кримінально-правової норми потребує її узгодження з чинними нормами і відповідності існуючій системі національного кримінального законодавства, тобто криміналізація діяння повинна не лише мати для того підстави як внутрішнього, так і міжнародного характеру, але й відповідати принципам криміналізації.

Для України встановлення кримінальної відповідальності за фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України, обумовлюється потребою часу, а не тільки прагненням виконати вимоги міжнародних нормативно-правових актів.

Таким чином, визначення у національному законодавстві підстав криміналізації фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України, потребує подальшої наукової розробки з урахуванням надбань міжнародного права та практики його застосування на предмет вироблення чітких критеріїв віднесення окремих проявів сепаратизму та його фінансування до злочинів, а також відповідне цьому вдосконалення приписів закону про кримінальну відповідальність.

Список використаної літератури

1. Актуальні методи, способи та фінансові інструменти фінансування тероризму та сепаратизму [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sdfm.gov.ua/content/file/site_docs/2014/20141229/tipolog2014.pdf.
2. Багрій-Шахматов Л. В. Організована злочинність і тероризм: діалектика взаємозв'язку / Л. В. Багрій-Шахматов // Тероризм і боротьба з ним. Аналітичні розробки, пропозиції наукових та практичних працівників: Міжвідомчий науковий збірник. – Київ, 2000. – Т. 19. – С. 117–123.
3. Бородин А. М. Тероризм как глобальная проблема современности / А. М. Бородин, В. П. Торукало // Мировое сообщество против глобализации преступности и терроризма. – Москва: Междунар. отношения, 2002. – С. 92–96.
4. Енциклопедичний словник економіки та права [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://my-dic.ru/dic/enciklope> di-

- cheskiy-slovar-ekonomiki-i-prava/164508 6-seraya-volna.
5. Інформування Держфінмоніторингу про результати роботи за 2014 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sdfm.gov.ua/articles.php?cat_id=83&lang=uk.
 6. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/go/2341-14>.
 7. Комаха А. Ужасные деньги / А. Комаха // Бизнес. – 2004. – 26/28 черв. – С. 22–24.
 8. Основания уголовно-правового запрета: криминализация и декриминализация / отв. ред. В. Н. Кудрявцев, А. М. Яковлев. – Москва: Наука, 1982. – 304 с.
 9. Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_518/print1433877101696811.
 10. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов; под ред. Н. Ю. Шведовой. – 23-е изд., испр. – Москва: Рус. яз., 1990. – 915 с.
 11. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19 черв. 2003 р. № 964-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351.
 12. Про Воєнну доктрину України: Указ Президента України від 15 черв. 2004 р. № 648/2004 // Офіційний вісник України. – 2009. – № 30. – Ст. 2005.
 13. Про Доктрину інформаційної безпеки України: Указ Президента України від 8 лип. 2009 р. № 514/2009 // Офіційний вісник Президента України. – 2009. – № 20. – Ст. 677.
 14. Про Концепцію державної мовної політики: Указ Президента України від 15 лют. 2010 р. № 161/2010 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 13. – Ст. 601.
 15. Про запобігання проявам сепаратизму та іншим посяганням на основи національної безпеки України: Постанова Верховної Ради України від 22 лют. 2014 р. № 756-VII // Офіційний вісник України. – 2014. – № 16. – Ст. 479.
 16. Слінько Д. С. Кримінально-правова характеристика дій, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади / Д. С. Слінько // Вісник Асоціації кримінального права України. – 2014. – № 2(3). – С. 175–187.
 17. Статистична звітність форми № 1 (місячна) “Єдиний звіт про кримінальні правопорушення” // Офіційний веб-портал Генеральної прокуратури України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gp.gov.ua>.
 18. Семикін М. В. Створення терористичної групи чи терористичної організації: кримінально-правове дослідження: монографія / М. В. Семикін: за заг. ред. проф. В. П. Ємельянова. – Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. – 145 с.
 19. Спільна декларація України та Азербайджанської Республіки від 3 червня 2004 р. // Офіц. вісн. України. – 2009. – № 56. – Ст. 1976.
 20. Шанхайская конвенция о борьбе с терроризмом, сепаратизмом и экстремизмом: от 15 июня 2001 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.conventions.ru/view_base.php?id=1070.

Стаття надійшла до редакції 15.05.2015.

Плецкий С. Ю. Социальная обусловленность криминализации финансирования действий, совершенных с целью насильственного изменения или свержения конституционного строя или захвата государственной власти, изменения границ территории или государственной границы Украины

В статье рассмотрены предпосылки и основания криминализации финансирования действий, совершенных с целью насильственного изменения или свержения конституционного строя или захвата государственной власти, изменения границ территории или государственной границы Украины. Проанализированы существующие научные взгляды, состояние правового регулирования в национальном и международном законодательстве. Акцентировано внимание на важности исследования этого вопроса для разработки на должном теоретическом уровне понятия “сепаратизм”, “финансирование сепаратизма” в доктрине уголовного права.

Ключевые слова: криминализация, насильственная смена, свержение, захват, сепаратизм, финансирование сепаратизма, конвенция.

Plecki S. Social Conditionality Criminalize the Financing of Acts Committed with the Aim to Change or Overthrow the Constitutional Order or the Seizure of State Power, Changing the Boundaries of the Territory or State Border of Ukraine

The article is devoted to consider social conditioning, preconditions and basis criminalization of the financing of acts committed for the purpose of violent change or overthrow the constitutional order or the seizure of state power, territory or changing the boundaries of the state border of Ukraine.

During the development of independent democratic legal Ukrainian state, great importance is national security, and human rights and freedoms, one of the areas which is the fight against crime to finance acts committed for the purpose of violent change or overthrow the constitutional order or the seizure of state power, changes in the boundaries of the state border or territory of Ukraine. Currently, Ukraine is going through difficult times.

Analyzing the events in the East of our country, we note that the new phase of restructuring Ukraine faced with such a socially dangerous phenomenon of regional separatism (Crimea, Donetsk and Lugansk regions). The main task today is the implementation of measures whose purpose – to prevent manifestations of financing acts committed for the purpose of violent change or overthrow the constitutional order or the seizure of state power, territory or changing the boundaries of the state border of Ukraine.

The problem of criminal liability for the steps is quite important. Given the heightened social danger of the crime prevention it is one of the most important activities of law enforcement. The application of criminal law, which establishes criminal liability for the financing of acts committed for the purpose of violent change or overthrow the constitutional order or the seizure of state power, changing the boundaries of the territory or state border of Ukraine prevent actions that infringe on the independence of Ukraine in this case has important political and preventive value.

Despite the large number of research papers and problems related to actions aimed at the violent overthrow or change the constitutional order or the seizure of state power, and terrorist activities in Ukraine, have many unresolved issues, one of which acts as the criminalization of financing action.

Key words: *criminalization, violent change, overthrow, capture, separatism, financing separatism, convention.*

**ВБИВСТВО МАТЕР'Ю СВОЄЇ НОВОНАРОДЖЕНОЇ ДИТИНИ:
ГЕНЕЗИС РОЗВИТКУ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
ЗА КРИМІНАЛЬНОМ ПРАВОМ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН**

У статті висвітлено історію розвитку кримінальної відповідальності за умисне вбивство матерію своєї новонародженої дитини з найдавніших часів до кінця XIX ст. за кримінальним правом зарубіжних країн.

Ключові слова: історія розвитку, кримінальне право, кримінальна відповідальність, вбивство, матір, новонароджена дитина, покарання.

I. Вступ

Представники різних галузей науки – юристи, філософи, соціологи й психіатри протягом багатьох століть досліджують природу і причини злочинності, особу злочинця, його вину. Не лишаються осторонь і питання особливої частини кримінального права, зокрема вбивство. Особливе місце серед умисних вбивств посідає такий його привілейований вид, як вбивство матерію своєї новонародженої дитини.

II. Постановка завдання

Метою статті є виявлення закономірностей, властивих кримінальному праву щодо встановлення відповідальності за вбивство матерію своєї новонародженої дитини від стародавнього світу до кінця XIX ст.

III. Результати

Історична пам'ять зберегла закони, що карали за вбивство. Серед злочинів проти особи воно завжди посідало перше місце. Проте слід зазначити, що вбивство новонародженої дитини – це один з тих злочинів, до якого неоднозначно ставилися у різні епохи. Це зумовлено суперечностями у поглядах на суспільну небезпечність зазначеного діяння на різних етапах розвитку суспільства.

Появі кримінально-правових норм про відповідальність за дітовбивство передував довгий шлях розвитку релігійних, моральних та правових звичаїв.

У стародавньому світі набуло розповсюдження право батьків розпоряджатися життям своїх дітей, отже, вбивство новонародженої дитини зазвичай не каралося. Навпаки деякі мислителі того часу, такі як Платон, Аристотель, Цицерон висловлювалися на користь припустимості дітовбивства. Платон вважав, що дітовбивство є необхідним засобом для підтримання якості життя громадян, при чому йшлося про вбивство

дітей з нижчого класу і дітей, народжених з вадами розвитку [3, с. 8].

Дітовбивство, вчинене батьками, визнавалося природним проявом необмеженої батьківської влади. Так, у своєму дослідженні М. М. Гернет зазначав, що вбивство дитини було розповсюджено у народів, що знаходилися на низькому щаблі культурного розвитку, а отже, не могло викликати у них ані морального, ані юридичного засудження [2, с. 1].

Законодавчі обмеження свавілля батьків щодо дітей з'явилися трохи згодом. Наприклад, у римському праві дітовбивство не тягнуло жодної кримінальної відповідальності, якщо воно вчинювалося батьком дитини. Тим не менш вбивство матерію своєї позашлюбної дитини каралося відповідно до *lex Cornelia*. У імператорський період у Римі встановлювалися суворі покарання за вчинення цього злочину за *lex Pompeja de parricidiis* [12, с. 42].

У стародавньому Єгипті за вбивство своїх дітей смертна кара не призначалася, проте винні батьки повинні були тримати три дні та три ночі труп дитини. За дотриманням виконання цього покарання слідувала спеціальна варта. Мотивом такого покарання єгиптяни вважали, що той, хто дав життя, не може бути покараний стратою за те, що життя відібрав.

У подальшому законодавчі уявлення про дітовбивство визначаються ставленням християнської релігії до цього діяння. Засудження суспільством вбивства як дитини в утробі (аборт), так і новонародженої дитини пов'язане із появою та поширенням християнства. Церква та її канонічне право вкрай негативно ставилися до дітовбивства. Християнська релігія розглядає будь-яке кровопролиття як тяжке порушення волі Божої. Воно є першим проявом гріхопадіння людини. Уже в Нагірній проповіді, появу якої зазвичай відносять до 30 р. н.е., Ісус Христос каже: "Ви чули, що сказано: Не вбивай, а хто вб'є, підлягає суду".

Заборону на дітовбивство знаходимо і в Ученні Господа, переданого народам через 12 апостолів (Дідахе), – найбільш ранній (кінець I – початок II століття) з відомих пам'яток християнської писемності катехитичного характеру, а також пам'ятці церковного права і богослужіння. Друга заповідь другого розділу Дідахе говорить: “Не вбивай дитяти в зародку і народженого не вбивай” [10].

Жінки-християнки, винні у вбивстві своїх новонароджених дітей, підлягали довічному церковному покаранню. Канонічне право встановлювало, що лише, якщо вбивство було вчинене матір'ю внаслідок бідності, покарання могло бути менш суворим (десять років церковного заточення – епітімії).

Пізніше, коли християнство стало головною європейською релігією, духівництво виступало прибічником більш жорстких заходів щодо винних у вчиненні цього злочину. Канонічне право набуло швидкої рецепції світським законодавством. В законодавчих пам'ятках періоду Середньовіччя вбивство новонародженої дитини батьками було одним з найтяжчих злочинів. Суворі покарання за вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини встановлювали Бамберзьке уложення 1507 р., Кароліна (Уложення Карла V 1532 р.).

Відповідно до ст. XXXI Кароліни жінка, що зловмисно, таємно та за власною волею вб'є свою дитину, яка вже отримала життя, підлягає покаранню у вигляді погребіння заживо та пробивання колом [5, с. 130]. Альтернативним покаранням Кароліна передбачала утоплення дітовбивць.

На думку деяких дослідників, ці документи передбачали відповідальність за вбивство незаконно народжених дітей [2, с. 24]. Ця точка зору видається спірною, оскільки власне термін “незаконно народжений” в них відсутній.

У середньовічній Франції законодавче вирішення питання про вбивство новонародженої дитини вирішувалося згідно з едиктом короля Генріха II 1556 р. Його зміст дає змогу дійти висновку, що цей документ був засобом боротьби не лише із вбивствами позашлюбних дітей, а й з порушеннями церковних заповідей про необхідність хрещення немовлят.

Баварський кодекс 1756 р. передбачав застосування смертної кари за вчинення цього виду злочину, причому способи її виконання відрізнялися жорстокістю, що було характерним для кримінального права того часу. Обов'язковою умовою відповідальності був мотив вчиненого вбивства – страх або сором. Причому підвищена відповідальність мала місце у разі, коли потерпілий від злочину був позашлюбною дитиною. Проте згодом Кримінальний кодекс Марії Терезії 1768 р. передбачав пом'якшення покарання

за вбивство матір'ю позашлюбної дитини порівняно з дитиною, народженою у шлюбі: четвертування або колесування за вбивство законнародженої дитини та просте відрубання голови – за вбивство позашлюбної дитини відповідно. Навряд чи з позицій сучасного права таке виконання смертної кари можна визнати не таким суворим. Якщо вбивство дитини було вчинене з особливою жорстокістю, або дитина не була похрещеною, виконання смертної кари було більш жорстким.

Щодо подальшого розвитку європейського кримінального права зі встановлення відповідальності за умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини, зазначимо, що у II половині XVIII ст. набули поширення ідеї італійського публіциста, правознавця та громадського діяча Чезаре Беккарія, який у своєму трактаті “Про злочини і покарання” писав: “Дітовбивство є також наслідком безвихідного становища, в яке поставлена жінка, що піддалася слабкості або насильству. Жінка, яка розривається між власною ганьбою і смертю істоти, нездатної відчувати страждання, хіба не віддасть перевагу вона цю останню неминучим стражданням, які очікують її і її нещасний плід? Кращим засобом попередити цей злочин є, на мою думку, ефективні закони, що захищають слабких від тиранії” [1, с. 72]. Отже, вчений вважав за можливе карати дітовбивць лише за умови ефективної системи профілактики цих злочинів.

У 1786 р. ідеї Ч. Беккарія знайшли відображення у першому сучасному кримінальному кодексі, який було видано у Тоскані Великим Герцогом Леопольдо.

Подальші спроби реалізувати ідеї гуманістів були здійснені баварським ученим-криміналістом А. Фейєрбахом – відомим представником класичної школи кримінального права. Він був автором популярного на той час підручника з кримінального права, який являв собою коментований проект кримінального кодексу з детальним аналізом аналогів римського права. Цей проект був затверджений як Кримінальне уложення Німеччини 113 р. Фейєрбах обґрунтовував більш м'яке покарання за дітовбивство [11, с. 256].

І. Кант вважав незлочинним вбивство немовляти, народженого поза шлюбом, оскільки дитина з'явилася поза законом, а отже, й поза його охороною. Отже, в таких випадках законодавець не в змозі визначати покарання за її “знищення” [4, с. 371].

Вплив цих наукових ідей на європейське законодавство того часу був підставою для суттєвих змін до регламентації відповідальності на вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини.

У період буржуазних революцій з'явилася тенденція щодо звуження переліку злочинів, що караються смертною карою, зокрема вбивства матір'ю новонародженої дитини. Суттєво раніше, аніж на території Російської імперії, дітовбивство визнається привілейованим, а не як кваліфікованим злочином.

На користь "пом'якшувального" ставлення до дітовбивства вплинули досягнення медичної науки XVIII ст. Було встановлено, що пологи можуть несприятливо вплинути на психофізичний стан жінки й позбавити її в певних випадках здатності усвідомлювати свої дії. Поведінку жінок після пологів намагалися пояснити з використанням вчення про неосудність. Сутність наукових дискусій полягала в тому, чи можна пояснити дітовбивство порушеннями психіки матері, тобто психофізичними факторами, або йдеться про фактори соціальні (бідність, страх, сором за позашлюбну вагітність тощо).

Отже, звернемося до праць учених-психопатологів того часу. Р. Краффт-Ебінг оцінював стан жінок під час пологів як певні психопатологічні зміни у вигляді минулих розладів психіки, болючої несвідомості. На його думку, такий стан жінки певним чином зумовлено соматичним та психічним впливом самого пологового акту на організм жінки [7, с. 149]. На такі чинники наголошують й інші медичні дослідники, зокрема Платнер, Ерг, Зиммерлінг.

Отже, під впливом медичної науки кримінальне право європейських держав поступово визнає вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини привілейованим злочином.

Зокрема, в Англії вперше спробу пом'якшити покарання за дітовбивство зробили у проекті Кримінального уложення 1880 р., який, на жаль, так і не став законом. До прийняття Закону про дітовбивство 1922 р. вбивство новонародженої дитини вважалося перед умисним і каралося смертною карою. Однак судова практика внесла свої корективи. У багатьох випадках прецедентна система права дозволяла судам приймати іноді різні та прямо протилежні обвинувальні вироки. Відповідно до офіційної статистики з 1905 р. по 1921 р. до 59 жінок із 60 звинувачених у вчиненні цього злочину покарання у вигляді смертної кари було замінено тюремним ув'язненням відповідно до рішення суду присяжних [6, с. 134].

У 1922 р. така судова практика знайшла законодавче закріплення у Законі про дітовбивство. Цей акт статутного права передбачав декілька обставин, за наявності яких вбивство новонародженої дитини розглядали як привілейоване. Насамперед такою обставиною був особливий психофізичний стан матері дитини. Треба було встановити, що матір ще не прийшла до тями після по-

логів, отже, її душевний стан був порушений.

Друга обставина була пов'язана із віком дитини. Труднощі в кваліфікації цього злочину були пов'язані з тим, що Закон 1922 р. не окреслював віку потерпілої дитини. Отже, це питання виносилося на розсуд судді із врахуванням усіх обставин вчиненого злочинного діяння. У цій ситуації позиції медицини та юриспруденції не співпали.

Зокрема, один з таких випадків наводить Ф. М. Решетніков у своєму дослідженні. Відповідно до англійської медицини період новонародженості становить 16 днів. У справі REX проти Donoghue у 1927 р. Кримінально-апеляційний суд встановив, що немає доказів, на підставі яких суд присяжних має визнати одномісячну дитину новонародженою, отже, визнав мати дитини винною не у привілейованому, а й тяжкому вбивстві [9, с. 11].

В іншій справі йшлося про вбивство дитини у віці трьох тижнів. Суддя, що головував під час розгляду справи, вказав на можливість збереження особливого стану матері й визнав таке вбивство привілейованим [8, с. 164].

Ця невідповідність між періодом новонародженості та післяпологовим станом матері, що може мати місце довший період, була причиною внесення змін до законодавства Англії. Наразі чинним є Закон про дітовбивство 1936 р.

Подібним чином розвивалося німецьке законодавство. За вчинення матір'ю цього злочину передбачалося покарання у вигляді каторжних робіт терміном від 2 до 20 років. Покарання за дітовбивство було пом'якшено також за законодавством Нідерландів, Іспанії, Швейцарії тощо.

Так, Кримінальний кодекс Іспанії 1870 р. передбачав відповідальність за цей злочин у ст. 416, відповідно до якої дітовбивство – це вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини для приховання свого безчестя. Карався цей злочин тюремним ув'язненням. Новелою іспанського законодавства з точки зору юридичної техніки було те, що співучасниками злочину могли бути родичі по висхідній лінії.

Проте пом'якшення покарання за цей злочин не було характерним для законодавства усіх європейських країн того часу. Зокрема, Кримінальний кодекс Франції 1810 г. визнавав вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини кваліфікованим різновидом умисного вбивства, що карався також смертною карою. При цьому обтяжуючою обставиною тут був той факт, що мати "ліквідує" громадянський стан немовля. Закон 1824 р. вніс зміни до законодавства, передбачивши можливість заміни смертної кари каторжними роботами на невизначе-

ний термін, якщо суб'єктом злочину була жінка, яка заслуговувала на поблажливість.

Тим не менш, як свідчить французька судова практика XIX ст., суди зазвичай виправдовували жінок, винних у цьому злочині. І лише Закон 1901 р. вніс зміни до КК Франції, згідно з яким цей злочин було визнано привілейованим.

IV. Висновки

Проведений аналіз, починаючи з еволюції юридичної думки стародавнього світу і закінчуючи прогресивними поглядами мислителів XIX ст., дає змогу констатувати інертне, але стабільне становлення інституту відповідальності за вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини.

Отже, навіть короткий аналіз джерел церковного права показує, що якщо в період раннього середньовіччя церква загрожувала за цей злочин ще відносно м'якими покараннями, то пізніше покарання є кваліфіковані види страти.

У період буржуазних революцій у Європі з'явилася тенденція щодо звуження переліку злочинів, що караються смертною карою, зокрема вбивства матір'ю новонародженої дитини. Суттєво раніше, аніж на території Російської імперії, дітовбивство визнається привілейованим, а не кваліфікованим злочином.

Список використаної літератури

1. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях / Ч. Беккариа. — Москва : Стело БИМПА, 1995. — 304 с.
2. Гернет М. Н. Детоубийство: социологическое и сравнительно-юридическое исследование : с приложением 12 диаграмм / М. Н. Гернет. — Москва : Типография Императорского Моск. ун-та, 1911. — 318 с.
3. Игнатов А. Н. Уголовный закон охраняет права несовершеннолетних / А. Н. Игнатов. — Москва : Юрид. лит., 1971. — 88 с.
4. Кант И. Собрание сочинений : в 8 т. / И. Кант. — Москва : Чоро, 1994. — Т. 6. — 613 с.
5. Каролина. Уголовно судебное уложение Карла V / перевод, предисловие и примечания проф. С. Я. Булатова. — Алма-Ата : АН Казахской ССР, Институт философии и права, 1967. — 152 с.
6. Кенни К. Основы права / К. Кенни. — Москва : Изд-во иностр. лит., 1949. — 599 с.
7. Краффт-Ебинг Р. Судебная психопатология. Перевел с примечаниями и дополнил по русскому законодательству Александр Черемшанский, директор больницы Всех Скорбящих в С.-Петербурге. С приложением "Материалов для русской судебно-психиатрической казуистики" / Р. Краффт-Ебинг. — Санкт-Петербург : Типо-лит. Шредера, 1895. — 672 с.
8. Полянский Н. Н. Уголовное право и уголовный суд Англии / Н. Н. Полянский. — Москва : Юрид. лит., 1969. — 306 с.
9. Решетников Ф. М. Особенная часть уголовного права зарубежных государств (преступления против личности) / Ф. М. Решетников. — Москва : Юрид. лит., 1976. — 80 с.
10. Учение Господа, (переданное) народам через 12 апостолов (Дидахе). Памятник датируют и 90-ми годами, и 120—170 гг. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.vehi.net/apokrify/didahe.html>.
11. Фейербах П. А. Уголовное право: книга вторая, содержащая положительную или особенную часть уголовного права : с приложением Российских уголовных законов, к каждому преступлению по разнь относящихся. — Санкт-Петербург : Типография Гос. Коммерц-Коллегии, 1811. — 342 с.
12. Шаргородский М. Д. Преступления против жизни и здоровья / М. Д. Шаргородский. — Москва : Юридическое издательство МЮ СССР, 1948. — 512 с.

Стаття надійшла до редакції 25.05.2015.

Семенюк И. С. Убийство матерью своего новорожденного ребенка: генезис ответственности по уголовному праву зарубежных стран

В статье исследуется история развития уголовного ответственности за убийство матерью своего новорожденного ребенка с древних времен до конца XIX в. по уголовному праву зарубежных стран.

Ключевые слова: история развития, уголовное право, уголовная ответственность, убийство, мать, новорожденный ребенок, наказание.

Semenyuk I. Infanticide: the Genesis of Responsibility in Criminal Law of Foreign Countries

The article investigates the history of criminal responsibility for the infanticide from ancient times to the end of the nineteenth century under the criminal law of foreign countries.

Infanticide has been practiced on every continent and by people on every level of cultural complexity, from hunters and gatherers to high civilization, including our own ancestors. Rather than being an exception, then, it has been the rule.

There is ample historical evidence to document the incredible propensity of parents to murder their children under an assortment of stressful situations. In nineteenth century England, for example, infanticide was so rampant throughout the country that a debate over how to correct the problem was carried out in both the lay and medical press. An editorial in the respected medical journal Lancet

noted that "to the shame of civilization it must be avowed that not a State has yet advanced to the degree of progress under which child-murder may be said to be a very uncommon crime.

Infanticide has pervaded almost every society of mankind from the Golden Age of Greece to the splendor of the Persian Empire. While there are many diverse reasons for this wanton destruction, two of the most statistically important are poverty and population control. Since prehistoric times, the supply of food has been a constant check on human population growth. One way to control the lethal effects of starvation was to restrict the number of children allowed to survive to adulthood. Darwin believed that infanticide, "especially of female infants," was the most important restraint on the proliferation of early man.

In Europe, after the spread of the Christianity, according to the canon law, the infanticide was regarded as a murder of a relative, which was punished by serious, often cruel sanctions.

In England the major source for knowledge of infanticide lies in the legal records of the ecclesiastical and secular courts. It is thus important to establish the legal position in relation to infanticide. As far as we can see there was no specific civil offence of infanticide in England before 1623. It would appear that until then, the matter was either dealt with by the Church, or might possibly come to the courts as an ordinary case of homicide.

Key words: *history of development, criminal law, criminal responsibility, infanticide, mother, newborn baby, punishment.*

УДК 343.9

О. О. Сокол

аспірант
Класичний приватний університет**СПЕЦІАЛЬНО-КРИМІНОЛОГІЧНІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ УХИЛЕННЯМ
ВІД СПЛАТИ АЛІМЕНТІВ НА УТРИМАННЯ ДІТЕЙ ТА КОШТІВ
НА УТРИМАННЯ НЕПРАЦЕЗДАТНИХ БАТЬКІВ**

У статті обґрунтовано положення про те, що ефективність протидії ухиленню від сплати аліментів на утримання дітей та коштів на утримання батьків може бути істотно підвищено за рахунок доповнення традиційної діяльності та співпраці органів прокуратури, правоохоронних органів, органів місцевого самоврядування, представників громадськості, Державної виконавчої служби, соціальних груп та окремих громадян.

Ключові слова: спеціально-кримінологічні заходи, запобігання, аліменти, діти, батьки, правоохоронні органи, Державна виконавча служба, громадські організації.

I. Вступ

Кризові процеси, що відбуваються в соціально-економічній сфері України, негативні демографічні тенденції, занепад сімейних цінностей та традицій, ставлять під загрозу існування сім'ї взагалі, що в подальшому може стати причиною деформації фундаментальних засад суспільства. За даними офіційної статистики злочини щодо ухилення від сплати аліментів на утримання дітей та коштів на утримання батьків мають такі показники: у 2014 р. в Україні зареєстровано 4890 злочинів, передбачених ст. 164 КК України, та 2 злочини, передбачені ст. 165 КК, що становить 50,8% від загальної кількості посягань на виборчі, трудові та інші особисті права і свободи людини та громадянина (у 2013 р. ці правопорушення становили 54,8% злочинів, передбачених розділом V Особливої частини КК, у 2012 р. – 77,9%, у 2011 р. – 58,7%). Ці показники свідчать про те, що важливими завданнями держави є вдосконалення механізмів регулювання сімейних відносин і покращення засобів боротьби зі злочинами цієї категорії.

Питанням, пов'язаним із розробкою системи певних правових, організаційних та функціональних засад діяльності щодо протидії злочинності, у сучасній кримінологічній науці приділяли чимало увагу. Вагомий внесок у розвиток загальної теорії і практики запобігання злочинності зробили такі вчені, як Г. А. Аванесов, О. М. Бандурка, В. В. Голіна, Л. М. Давиденко, І. М. Даньшин, С. Ф. Денисов, О. М. Джужа, А. П. Закалюк, А. Ф. Зелінський, В. М. Кудрявцев, Н. Ф. Кузнєцова, О. Б. Сахаров, В. В. Сташис, В. Я. Тацій та ін.

II. Постановка завдання

Мета статті – запропонувати спеціально-кримінологічні заходи запобігання ухиленню від сплати аліментів на утримання дітей та коштів на утримання непрацездатних батьків; обґрунтувати положення про те, що ефективність протидії цій категорії злочинів може бути істотно підвищена за рахунок доповнення традиційної діяльності та співпраці органів прокуратури, правоохоронних органів, органів місцевого самоврядування, представників громадськості, Державної виконавчої служби, соціальних груп та окремих громадян.

III. Результати

Статтями 164 та 165 Кримінального кодексу (далі – КК) України передбачено відповідальність за злісне ухилення від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання дітей (аліментів), а також за злісне ухилення батьків від утримання неповнолітніх або непрацездатних дітей, що перебувають на їх утриманні та за злісне ухилення від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання непрацездатних батьків [1, с. 457–458].

Боротьба зі злочинністю – складна система діяльності, що являє собою єдність трьох таких підсистем: загальної організації боротьби, запобігання злочинності та правоохоронної діяльності. Це одна зі сфер соціального управління, що забезпечує вплив на: а) причини й умови, які породжують злочини та злочинність або впливають на їх розвиток; б) злочинність із метою запобігання і припинення її самодетермінації, недопущення рецидиву злочинів тощо [2, с. 380].

Незважаючи на те, що ця тема детально розроблена, існує чимало невирішених пи-

тань щодо здійснення запобіжної діяльності. При розкритті питань щодо протидії злочинності кримінологи використовують багато термінів, які ускладнюють здійснення запобіжної діяльності проти злочинності. Найчастіше вчені-кримінологи застосовують такі поняття, як “запобігання”, “профілактика”, “попередження”, “превенція”, “припинення”, “контроль”, “стратегія”, “боротьба”. Цю ситуацію О. М. Бандурка охарактеризував як “боротьбу термінів” [3, с. 7].

В. В. Голіна з цього приводу зазначає, що: “Незважаючи на розбіжність у розумінні того, який термін найбільш виразний з точки зору змісту конкретної діяльності, головним залишається те, що названі терміни цілком відображають багатосторонній об’єктивний процес протидії злочинності. Власне кажучи, мова повинна йти про просту домовленість учених і практиків про те, яка діяльність охоплюється тим чи іншим поняттям” [4, с. 5].

Ми ж погоджувачись з О. М. Литвиновим, який зазначає, що поняття “протидія злочинності” і “боротьба зі злочинністю” є термінами найбільшого ступеня узагальненості і, відповідно, позначувані ними системи найвищого порядку можуть використовуватись як тотожні, зі всіма наслідками, що впливають у вигляді поширення ознак та характеристик [5, с. 38], крім того, всі вищезначені терміни є синонімами, а вказану діяльність у результаті спрямовано на недопущення вчинення злочинів.

Загальновідомий вислів про те, що мудрий законодавець не допустить вчинення злочину, щоб не бути змушеним карати за нього, переконливо підтверджує доведену вченими-кримінологами думку, що головним напрямом у справі боротьби зі злочинністю є запобіжна (попереджувальна чи профілактична) діяльність, і злочини щодо ухилення від сплати аліментів на утримання дітей та коштів на утримання непрацездатних батьків не є винятком.

Відповідно до ст. 1 КК основним завданням кримінального права є запобігання злочинам, тому ми будемо використовувати саме цей термін.

У протидії ухиленням від сплати аліментів на утримання дітей та коштів на утримання непрацездатних батьків саме запобігання відіграє визначальну роль у загальному процесі, якщо не подолання, то значного зменшення злочинів цієї категорії. Подолання цієї проблеми може бути тільки при здійсненні запобіжних заходів на всіх рівнях, з яких виділяють такі основні: загальносоціальний, спеціально-кримінологічний та індивідуальний [6, с. 179].

Розглянемо запобіжні заходи спеціально-кримінологічного характеру. Спеціально-кримінологічне запобігання – це сукупність заходів боротьби зі злочинністю, змістом

яких є різноманітна робота державних органів, громадських організацій, соціальних груп і громадян, спрямована на усунення причин та умов, що породжують і сприяють злочинності, а також недопущення вчинення злочинів на різних стадіях злочинної поведінки [7, с. 144].

Запобігання на спеціально-кримінологічному рівні здійснюється спеціально уповноваженими на те органами та установами, на які законом покладено обов’язок боротьби зі злочинністю (зокрема органи кримінальної юстиції) серед окремих верств населення, соціальних груп [8, с. 52].

Зазначену індивідуально-запобіжну діяльність можна розділити на такі етапи: 1) до формування мотиву злочинного прояву та наміру його вчинення; 2) після його сформованості, але до початку реалізації; 3) після початку реалізації наміру через здійснення конкретних злочинних дій. Відповідно, напрями цієї запобіжної діяльності йменуються як: 1. профілактика; 2. відвернення; 3. припинення злочинних проявів [9, с. 329].

П. Л. Фріс вбачає, що боротися зі злом лише шляхом застосування покарання за його вчинення без застосування заходів, що запобігають злочину, є працею настільки ж безглуздою, наскільки і даремною [10, с. 189].

Запобігання ухиленням від сплати аліментів на утримання дітей та коштів на утримання батьків набувають на сьогодні чималої актуальності, адже враховуючи стан кризи через загострення політичних, соціально-економічних проблем, коли їх складність проєцирується на усі прошарки населення. Особливо це стосується найбільш незахищеної частини – дітей та непрацездатних батьків: нестача коштів, відсутність кваліфікованих робочих місць, загальне зuboжіння суспільства, занепад моральних, у тому числі, сімейних цінностей, зниження рівня правосвідомості й культури тощо. На сьогодні проблеми загострилися настільки, що більшість осіб молодого віку не в змозі адекватно і соціалізовано вийти із глухого кута, у якому вони опинилися.

На цьому тлі, коли знищуються позитивні орієнтири, а рівень моральних, культурних, правових цінностей стає мізерним, зростання кількості злочинів є прогнозованим. Цей вид злочинів окрім вищезазначених обставин має дуже розповсюджений характер, але, на жаль, масштабність і наслідки ухилення від сплати аліментів не повною мірою усвідомлюються на рівні законодавців та практичних працівників.

Незважаючи на значущість заходів запобігання, покращення розшуку аліментозобов’язаних, притягнення їх до передбаченої законом відповідальності та збільшення кі-

лькості виконаних проваджень по стягненню аліментів, залишаються особливо гострими проблемами. Запобігання злочинам забезпечується не лише правоохоронною діяльністю, а й цілою низкою заходів інших державних органів і громадських формувань [11, с. 14–18]. Тому спеціально-кримінологічне запобігання ухиленням від сплати аліментів на утримання дітей та коштів на утримання непрацездатних батьків повинне спрямовуватись на підвищення ефективності діяльності та співпраці правоохоронних органів, органів місцевого самоврядування, представників громадськості, засобів масової інформації та Державної виконавчої служби, зокрема такі заходи:

- 1) забезпечення систематичності у проведенні прокурорських перевірок Державних виконавчих служб (далі – ДВС) щодо виконавчих проваджень, за якими стягуються аліменти, та слідчих ОВС, які ведуть пошук осіб, що переховуються від сплати аліментів на дітей, або на непрацездатних батьків. Адже злочини, передбачені ст. 165 КК порушують права неповнолітніх, а основними напрямками діяльності прокуратури, відповідно до наказу Генерального прокурора України “Про організацію діяльності органів прокуратури щодо захисту прав і свобод дітей” від 06 грудня 2014 року № 6гн та Закону України “Про прокуратуру” є: захист особистих і соціально-економічних прав дітей, гарантованих Конституцією, законами України, Конвенцією ООН про права дитини, іншими міжнародно-правовими актами. “Пріоритетними напрямками представництва інтересів дітей та держави у суді визначити захист у сферах: охорони життя і здоров’я дітей, їх права на освіту, відпочинок та змістовне дозвілля; опіки, піклування, усиновлення дітей; майнових та житлових прав дітей, їх соціального забезпечення...”;
- 2) налагодження чіткої взаємодії між правоохоронними органами та ДВС під час розслідування, виконання справ цієї категорії. Активне та оперативне реагування слідчими органів внутрішніх справ на постанови державних виконавців щодо розшуку аліментозобов’язаних осіб;
- 3) прийняття та реальна реалізація проекту нового закону “Про виконавче провадження” та закону “Про приватних виконавців”, що вносяться Президентом України та які стануть запорукою формування нового та дієвого механізму виконання судових рішень. У порівняльній таблиці до проекту Закону “Про виконавче провадження” вбачаються зміни до всього законодавства України, зокрема й до ст. 164 та 165 КК. Запропоновані зміни стосуються диференціації кримінальної відповідальності, а саме її посилення як за ухилення від сплати аліментів на утримання дітей, так і за ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків. До речі, 62% опитаних експертів, відповідно до анкетування, висловили свою думку щодо диференціації кримінальної відповідальності за вищезазначені злочини в бік посилення відповідальності. Ще одним істотним моментом є зміна в примітці ст. 164 та 165 КК, а саме пропонується змінити роз’яснення поняття “злісне” з невиклати сукупно складених виплат за шість місяців на невиклату сукупно складених виплат за три місяці. Адже це поняття є оціночним і це дає винному можливість легко знайти причинну своїм діям, які потім важко визначити злісним, наприклад: звільнили з роботи, шукаю іншу, скоротили на роботі, хворів, “копієчні” виплата аліментів тощо;
- 4) забезпечення працівників правоохоронних органів та працівників ДВС новітніми технічними засобами;
- 5) підвищення рівня інформаційно-аналітичного забезпечення, адже існуючі інформаційні бази потребують удосконалення та розширення. Покращення роботи реєстрів рухомого та нерухомого майна для оперативного накладення арешту на майно боржника. Створення нової бази зайнятого населення, особливо тих, хто працює на приватних підприємствах, що істотно полегшило б стягнення аліментів з працевлаштованих боржників шляхом направлення виконавчого листа за місцем роботи, тому що на сьогодні спостерігаємо ситуацію, коли значна частина населення, яка прямо або побічно втягнута в тіньову економіку, отримує заробітну плату в конвертах та ухиляється від сплати аліментів;
- 6) стимулювати матеріальну роботу державних виконавців шляхом внесення змін до Постанови КМУ “Про затвердження Порядку виплати та розмірів винагород державному виконавцю” від 11 березня 2015 р. № 126, до якої включити виплату винагороди державним виконавцям, які стягують аліменти;
- 7) проведення керівниками правоохоронних органів та ДВС семінарів із залученням фахівців з теми ухилення від сплати аліментів на утримання дітей та коштів на утримання непрацездатних батьків. Адже не всі працівники розуміють, наскільки негативні наслідки несуть у собі злочини цієї категорії, руйнують основоположні сімейні цінності та традиції, перешкоджають нормальному фізичному та моральному розвитку підростаючого покоління нашого суспільства. О. М. Джужа зазначає, що політика у сфері боротьби

зі злочинністю, це “мистецтво управління складною системою заходів запобіжного впливу на злочинність, засноване на глибокому вивченні злочинності та її причин, соціальних можливостей щодо зниження ступеня активності їх прояву, розробці науково обґрунтованої стратегії і тактики запобіжної діяльності, що визначає основні некаральні напрями в боротьбі зі злочинністю і розглядається як основоположна частина кримінальної політики, виконує провідну роль у загальнодержавному процесі протидії правопорушенням” [12, с. 10–14];

- 8) підвищення рівня довіри до працівників правоохоронних органів. У зв'язку з високим рівнем латентності ухилень від сплати аліментів, одним із факторів якої є недовіра до правоохоронних органів та невіра в результативний розгляд справ, тому правоохоронцям потрібно вести діалог з громадськістю та публічно висвітлювати реальні результати своєї діяльності через засоби масової інформації;
- 9) співпраця правоохоронців із засобами масової інформації шляхом показу соціальної реклами, відеокліпів правового характеру, які повинні зацікавлювати молодь, навчати сімейним цінностям, духовності, моральності, надавати населенню інформацію правового характеру та пропагувати сімейний інститут як основу суспільства та державності загалом. Адже, як зазначено в Рекомендаціях Парламентської Асамблеї Ради Європи з медіаосвіти, для більшості дітей і молоді сучасні медіа (і особливо – Інтернет), значно більше, ніж прості засоби пізнання навколишнього світу, це їх світ, їх віртуальна реальність, де все найкраще й найгірше може бути як створено, так і знищено. Тому цей ресурс можна використовувати в мирному руслі [13];
- 10) посилення зв'язків, активізація та взаємодія всіх правоохоронних органів, органів місцевого самоврядування та громадських організацій у створенні соціальних програм пропаганди культури сім'ї, в основі яких надання правової, інформаційної, психологічної та соціальної допомоги, організація та проведення спільних профілактичних рейдів, які надаватимуть соціальну та правову допомогу дітям, вирішення проблеми незайнятості населення та удосконалення механізму соціальної адаптації осіб, які ведуть аморальний спосіб життя (алкоголіки, наркомани, особи, які займаються проституцією, та ін.). В Україні створено законодавчу базу для діяльності молодіжних громадських організацій (Закон України “Про молодіжні та дитячі громадські організації” від 01.12.1998 р.), розроблено механізм на-

дання підтримки таким організаціям на реалізацію відповідних програм, діє пільгова система їх оподаткування як неприбуткових організацій, держава надає їм інформаційно-методичну підтримку [14]. Поряд з цим, на жаль, такі організації не користуються популярністю: чисельність дітей та молоді, які об'єднані в цих організаціях, що пояснюється соціологами її загальною пасивністю. До того ж робота більшості українських молодіжних організацій обмежується проведенням масових заходів, як правило, тематичного характеру або пропагандою того чи іншого політичного руху [15, с. 172].

В. Дурдинець зазначає, що зміни на краще в криміногенній ситуації ми відмічаємо там, де проблема боротьби зі злочинністю вирішується конкретно, комплексно і системно, де вони стали предметом постійної уваги місцевих органів влади, правоохоронців, не в заходах і програмах, а в конкретних діях. Продукування нових програм, якщо вони не виконуються, ні до чого не призведе. Тих, що сьогодні маємо, цілком достатньо, щоб ефективно працювати, зрозуміло, при гнучких, адекватних ситуації корективах. Проте аналіз свідчить, що більшість наявних на місцях програм, заходів, на жаль, залишається лише побажаннями, їх повноцінна практична реалізація організаційно не забезпечена. Приймають виважені, цілком реальні для виконання рішення, заходи, розпорядження, біда в тому, що більшість із них так і залишається тільки добрим наміром, не одержуючи свого системного втілення в практичних діях [16, с. 25].

Як зазначалося, сучасний стан сім'ї в Україні обумовлений змінами, які відбулися за останні роки в економічних, правових, соціальних та психологічних аспектах життя. На сьогодні доводиться констатувати, що ні сім'я, ні окремі її члени не захищені кримінальним законом достатньою мірою. Відповідальності за злісне ухилення від сплати коштів на утримання дітей та коштів на утримання непрацездатних батьків не приділено належної уваги, а низка питань у правозастосовній діяльності цієї категорії справ не знаходять свого вирішення.

IV. Висновки

Підсумовуючи сказане, слід зазначити, що ефективність та результативність запобіжної діяльності ухилень від сплати аліментів на утримання дітей та коштів на утримання батьків залежить від рівня організації зазначеної діяльності. Потрібно розробити реальні правові механізми, які б могли ефективно протидіяти цій категорії злочинів. Діяльність по запобіганню ухиленням від сплати аліментів необхідно здійснювати комплексно, планово, масштабно, враховуючи всі особливості цього злочину (причин і

умов та характеристики злочинців). Окрім правоохоронних органів та органів державної влади, особливу роль у цьому процесі повинні відігравати громадські організації, засоби масової інформації та окремі громадяни. Тільки об'єднавши зусилля всіх громадян та організацій, можна запобігти ухиленню від сплати аліментів, які негативно позначаються на соціально-економічному благополуччі населення, стані здоров'я підростаючого покоління та іміджі нашої держави.

Список використаної літератури

1. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тацій, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – 5-те вид., допов. – Харків : Право, 2013. – 1040 с.
2. Криминология : учебник / под общ. ред. А. И. Долговой. – 3-е изд., перераб. и доп. – Москва : Норма, 2005. – 912 с.
3. Бандурка А. М. Противодействие преступности: война терминов, понятие, общая характеристика / А. М. Бандурка, Л. М. Давыденко // Право і Безпека. – 2004. – № 3 (3). – С. 7–11.
4. Голіна В. В. Попередження злочинності : консп. лекц. / В. В. Голіна. – Харків : Укр. юрид. акад., 1994. – 40 с.
5. Литвинов О. М. Організаційні засади функціонування системи протидії злочинності / О. М. Литвинов // Вісник ХНУВС. – 2007. – Вип. 39. – С. 37–45.
6. Криминология / под ред. В. Н. Бурлакова и Н. М. Кропачева. – Санкт-Петербург : Питер, 2002. – 432 с.
7. Голіна В. В. Криминологія : підручник / В. В. Голіна, Б. М. Головкін. – Харків : Право, 2014. – 440 с.
8. Бандурка О. М. Протидія злочинності та профілактика злочинів : монографія / О. М. Бандурка, О. М. Литвинов. – Харків : ХНУВС, 2011 – 308 с.
9. Закалюк А. П. Курс сучасної української криминології. – Київ : Ін Юре, 2007. – Кн. 1: Теоретичні засади та історія української криминологічної науки. – 424 с.
10. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми / П. Л. Фріс. – Київ : Атіка, 2005. – 332 с.
11. Тацій В. Я. Боротьба зі злочинністю у сфері економічних відносин як вирішальний напрямок діяльності правоохоронних органів / В. Я. Тацій // Вісник прокуратури. – 2002. – № 1. – С. 13–18.
12. Джужа О. М. Науково-практичний інтерес щодо становлення кримінально-виконавчої та криминологічної політики України / О. М. Джужа // Матеріали І Люблінсько-Українського семінару “Pojecie interesu w nauce prawa, prawie stanowionym i orzecznictwie sadow konstytucyjnych Polski i Ukrainy”. – Люблін, 7–9 квітня 2005. – С. 10–14.
13. Рекомендации Парламентской Ассамблеи Совета Европы по медиаобразованию № 8753 от 6 июня 2000 (Parliamentary Assembly, Council of Europe. Doc. 8753, June 6, 2000) [Електронний ресурс] / [неофиц. пер. В. Л. Колесниченко]. – Режим доступу: <http://sasf.at.ua/publ/23-1-0-68>.
14. Про молодіжні та дитячі громадські організації [Електронний ресурс]: Закон України від 26.10.2014 р. № 281-14. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/281-14>.
15. Галаган В. І. Запобігання негативному впливу засобів масової інформації на формування злочинної поведінки неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Галаган Віталій Іванович. – Київ, 2015. – 252 с.
16. Дурдинець В. Боротьба зі злочинністю має бути всеохоплюючою й ефективною / В. Дурдинець // Право України. – 1998. – № 1. – С. 25–33.

Стаття надійшла до редакції 15.06.2015.

Сокол О. А. Специально-криминологические меры предупреждения уклонений от уплаты алиментов на содержание детей и средств на содержание нетрудоспособных родителей

В статье обосновывается положение о том, что эффективность противодействия уклонениям от уплаты алиментов на содержание детей и средств на содержание родителей может быть существенно повышена за счет дополнения традиционной деятельности и сотрудничества органов прокуратуры, правоохранительных органов, органов местного самоуправления, представителей общественности, Государственной исполнительной службы, социальных групп и отдельных граждан.

Ключевые слова: специально-криминологические меры предупреждения, алименты, дети, родители, правоохранительные органы, Государственная исполнительная служба, общественные организации.

Sokol O. Special Criminological Measures for the Prevention of Avoidance of Children Alimony and Disabled Parents Maintenance Payments

The points about the fact, that the efficiency of the counteraction of alimony and parental maintenance avoidance can be considerably increased at the expense of the replenishment of traditional activity and co-operation of public prosecution bodies, law-enforcement authorities, local authorities, members of the public, National executive service, social groups and individuals, are justified in the article.

The modern state of a family in Ukraine, which is conditioned by the changes, happened for the last years in the economic, legal, social and psychological aspects of life, is reviewed. It is pointed out that nowadays we should state the fact that neither family in the whole, nor its separate members are defended by the criminal law adequately. The responsibility for the persistent avoidance of children and disabled parents maintenance payments is not given appropriate consideration; and a number of questions in the law enforcement proceedings of the particular category of cases cannot find its solution.

It is specified what real legal instruments should be developed to be able to counteract this category of crime effectively. The measures for the prevention of avoidance of alimony payments should be taken in the comprehensive way, according to a plan, taking into consideration all the peculiarities of the particular crime (causes and conditions and the criminals' characteristics). Apart from the law-enforcement and National authorities, public organizations, mass media and individuals should be of primary importance in this process.

It is emphasized that only with the help of all the citizens and organizations cooperation one can prevent the avoidance of children alimony and disabled parents maintenance payments, which are marked negatively on the social-economic welfare of the population, on the state of health of the rising generation and on our country image.

Key words: *special criminological measures, prevention, alimony, children, parents, law-enforcement authorities, National executive service, public organizations.*

УДК 343.85

О. С. Шереметкандидат юридичних наук, доцент
Класичний приватний університет**РОЛЬ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ
У ФОРМУВАННІ ЗАГАЛЬНИХ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ МІСЦЕВОЇ ГРОМАДИ**

Статтю присвячено дослідженню повноважень та діяльності органів місцевого самоврядування у сфері запобігання злочинності в частині формування загальних ціннісних орієнтацій місцевих громад. На прикладі роботи управлінь та відділів Запорізької та Чернігівської міських рад вказані позитивні напрями їх діяльності через органи освіти, культурні заклади, засоби масової комунікації, релігійні, благодійні та інші організації.

Ключові слова: міське самоврядування, громада, запобігання злочинам, цінності, протиправна поведінка.

I. Вступ

Однією з обов'язкових умов інтеграції України до європейського співтовариства та європейської цивілізації є як дотримання права наших територіальних громад на міське самоврядування, так і забезпечення спроможності місцевих рад та їх виконавчих органів виконувати свої повноваження. Значна частина питань організації запобігання злочинам належить місцевим громадам.

Кримінальна ситуація в нашій країні протягом останнього десятиліття продовжує неухильно загострюватися, що супроводжується збільшенням кількості вчинених тяжких злочинів, а також зростанням їх суспільної небезпеки. Коефіцієнт злочинності на 100 тис. населення України за останній рік у два з половиною рази перевищив аналогічний показник 1990 р., а зростання злочинності відзначається практично в усіх регіонах України.

II. Постановка завдання

Варто зазначити, що проблеми протидії злочинності з боку правоохоронних органів, інших суспільних інституцій традиційно привертають до себе пильну увагу науковців. Особливо цікавими в науковому плані є роботи українських і зарубіжних учених, які представляють різні галузі наукового знання: О. М. Бандурки, М. Г. Вербенського, В. В. Голіні, В. К. Грищука, І. М. Даньшина, С. Ф. Денисова, О. М. Джузи, А. І. Долгової, В. П. Ємельянова, А. П. Закалюка, О. Г. Кальмана, М. В. Корнієнка, О. М. Костенка, В. М. Кудрявцева, О. М. Литвака, О. М. Литвинова, В. В. Лунєєва, О. А. Мартиненка, М. І. Мельника, А. А. Музики, В. М. Трубникова, П. Л. Фріса, О. Н. Ярмиша та ін.

Незважаючи на значну кількість праць з названої проблематики, маємо повне право констатувати, що вивчення злочинності за-

лишається актуальним завданням, адже наші знання про її сутність та генезу через призму синергетичного підходу, тенденції її розвитку та трансформації, ознаки й характер загроз процесам формування громадянського суспільства є фрагментарними, а кримінологічні аспекти проблеми побудови моделі запобігання цьому соціальному феномену на рівні участі місцевих громад зовсім залишились поза увагою науковців.

Метою статті є дослідження повноважень та діяльності органів місцевого самоврядування у сфері запобігання злочинності в частині формування загальних ціннісних орієнтацій місцевих громад.

III. Результати

Як відомо, людина формується та соціалізується під впливом певних моральних, культурних, правових цінностей, традицій, норм і звичаїв, що виступають набором життєвих сенсів суб'єкта, які визначають цілі і засоби його життєдіяльності. Таким чином утворюються відповідні ніші, пов'язані із різними суб'єктами, які задають спектри моральних, правових, культурних значень, багатих з точки зору здійснення певної активності. Оскільки злочинна діяльність є одним із різновидів протиправної та асоціальної активності, вона має, відповідно, свій ціннісний "супровід", що забезпечує і гарантує цим суб'єктам осмислене життя. Передусім проблемою статті є з'ясування того, яким чином антисоціальні цінності сприяють виходу особи із кризи самоутвердження. Особливо актуальним це питання є сьогодні для молоді, оскільки будь-яка молода людина переживає цю кризу, а суспільство і держава із офіційно-правовими засобами часто не в змозі допомогти адекватно і соціалізовано вийти із цього глухого кута. Саме тому "на допомогу" приходять антисоціальні цінності, які пропонують власну ціннісну альтернативу соціальному лицемірству і фіктивним цілям, що часто ставляться ідеологічною про-

пагандою та масовою культурою перед молоддю людиною. Останнім часом з кризовими проблемами стикаються і люди більш старшого покоління. Зауважимо, що це стосується не тільки політичних, економічних і соціальних питань, а й загального стану особи, яка відчувається невпевнено, а хиткість ситуації та зневіра в існуючих цінностях породжують проблеми "зайвої людини". Пошук "себе", своєї значущості і проблема самозахисту нерідко підштовхують до альтернативної поведінки, в основі якої є привабливість антисоціальних цінностей. Звісно, що засвоєння цих цінностей створює для людини додаткові проблеми та труднощі з кримінальним законом.

Постає питання, яким чином можна уникнути впливу антисоціальних цінностей, що можуть призвести до протиправної і злочинної поведінки. Звісно, що ці проблеми є багатоаспектними й вирішити їх у межах однієї статті досить складно. Тому зосередимо увагу на діяльності органів місцевого самоврядування по формуванню загальних ціннісних орієнтацій місцевої громади. Як приклад нами досліджено напрями діяльності управлінь та відділів Запорізької та Чернігівської міських рад. Необхідно відзначити, що місцеві ради повинні активно діяти через органи освіти, культурні заклади, засоби масової комунікації, релігійні, благодійні та інші організації.

Навчальні заклади: через сполучення навчання з моральним та правовим вихованням, суспільно прийнятною соціалізацією та орієнтацію учнів і студентів. Органи та установи освіти поруч із основними завданнями та функціями з формування в учнів загальної та професійної культури, адаптації особистості до життя в суспільстві повинні протидіяти формуванню в учнів відхилень у розвитку та поведінці, створювати умови для корекції таких відхилень і соціальної адаптації їх носіїв. Зокрема, органи й установи освіти: а) виявляють сім'ї з підвищеним кримінальним ризиком і залежно від причин сімейного неблагополуччя приймають заходи оздоровлення умов життя та виховання учнів; б) здійснюють аналогічні заходи щодо припинення дії джерел кримінального чи іншого антисуспільного впливу в навчальному колективі чи побутовому оточенні учнів; в) зіштовхнувшись із фактами відставання в психічному розвитку чи іншими психічними аномаліями, освітній заклад вживає заходи для переведу цих осіб підвищеного кримінального та віктимного ризику до установ з комфортним для них навчально-виховним та оздоровчим середовищем; г) використовують передбачені законом можливості працевлаштування випускників освітніх закладів чи осіб, що залишили навчання, для того, щоб запобігти їх можливій злочинній поведінці через відсутність засобів до існу-

вання та певних занять. На жаль, реальна ситуація із профілактичною діяльністю в навчальних установах (школах, професійно-технічних училищах, вищих навчальних закладах) викликає бажати кращого, з огляду на поширеність випадків вживання алкоголю та наркотичних засобів, зниження мотивації навчання, жорстокого поводження із однокласниками тощо.

Засоби масової комунікації, діяльність яких сприяє запобіганню злочинам через тематику та визначені форми своєї діяльності, що мають запобіжно-профілактичний ефект щодо злочинності, злочинних проявів, причин та умов, які їх зумовлюють.

Сім'я, громадські, релігійні організації. Як зазначалося, профілактична діяльність – це справа не тільки державних органів, у багатьох країнах, і у нашій у тому числі, існує невикористаний потенціал громадських організацій, зокрема благодійних, які могли б частину цієї роботи покласти на себе.

Об'єднання громадян, релігійні, благодійні, спортивні та інші організації, відповідно до чинного законодавства та положень своїх статутів, можуть брати участь у процесі профілактики правопорушень шляхом проведення виховно-профілактичної роботи із правопорушниками, благодійних акцій для малозабезпечених осіб, осіб без постійного місця проживання, інших соціально неблаголаштованих груп населення, організації різного роду соціальних центрів допомоги, сімейних будинків тощо.

Установи культури та мистецтва у процесі їхньої професійної творчої діяльності. Необхідно зазначити, що зусилля культурно-мистецьких закладів, творчої інтелігенції на сьогодні не приносять бажаного ефекту, і це обумовлено різними чинниками, насамперед об'єктивного характеру. Хоча можна відзначити позитивний досвід Запорізької та Чернігівської обласних філармоній, працівники яких постійно докладають зусилля по залученню громади в діяльність творчих колективів, проведення конкурсів талановитої молоді тощо.

Аналіз роботи органів місцевого самоврядування м. Запоріжжя дає певні позитивні приклади завдяки яким через взаємодію певних служб можна досягти позитивного результату. Зокрема, прикладом може слугувати діяльність соціального патруля. На вересень 2014 р. під проводом Запорізької міської ради в місті постійно працюють сорок шість соціальних патрулів, до складу яких входять представники органів влади, держслужбовці МНС, МВС, працівники соціальних служб та медичних закладів. Основним їх завданням є підтримка громадян та захист їх інтересів. Соціальні патрулі працюють за напрямками:

- виявлення та надання допомоги громадянам міста, які потребують особливої

- уваги (пенсіонери, інваліди, малозабезпечені сім'ї тощо);
- надання допомоги потерпілим від військових та інших конфліктів (основну масу становлять громадяни Донбасу та Луганщини);
- охорона громадського порядку (спільно з працівниками правоохоронних органів, а також громадських організацій та формувань, зокрема, козацьких загонів);
- проведення культурно-виховних заходів задля формування й закріплення загальнолюдських цінностей у громади міста.

Іншим позитивним прикладом може слугувати робота у сфері запобігання злочинності управління освіти Чернігівської міської ради. На виконання рішення п'ятої сесії шостого скликання Чернігівської міської ради “Про Міську комплексну програму профілактики злочинності на 2011–2015 роки” від 31.01.2011 р. Управління освіти Чернігівської міської ради проводить відповідну роботу, а саме, затверджені заходи щодо запобігання правопорушенням, злочинам та контролюється їх безумовне виконання в підвідомчих загальноосвітніх навчальних закладах. Щоквартально питання діяльності загальноосвітніх навчальних закладів міста щодо запобігання дитячій бездоглядності, профілактики правопорушень, злочинності, наркоманії серед підлітків, формування здорового способу життя систематично розглядають на засіданнях колегії, нарадах директорів та заступників директорів з виховної роботи. У жовтні 2015 р. на нараді заступників директорів з виховної роботи було розглянуто питання “Про стан правового та превентивного виховання”, у вересні проведено нараду громадських інспекторів з охорони дитинства щодо організації роботи з охорони прав дітей та учнівської молоді. З метою удосконалення механізму співпраці між установами, що працюють у сфері профілактики негативних явищ у молодіжному середовищі, створено та систематично оновлюється банк даних на дітей, які проживають у неблагополучних сім'ях, де батьки неналежним чином виконують батьківські обов'язки.

Питання профілактики злочинності також постійно знаходяться на контролі Управління освіти. Зокрема, у 2013–2015 рр. розглянуто такі питання: “Про стан практичного впровадження Основних орієнтирів виховання учнів 1–11-х класів загальноосвітніх навчальних закладів України в школах № 1, 4, 16, 17, 25” – засідання колегії управління освіти; “Про спільну профілактичну роботу щодо виконання міської Комплексної програми профілактики злочинності на 2011–2015 роки”, “Про роботу шкільних рад профілактики ЗНЗ № 6, 12, 24”, “Про підсумки проведення Всеукраїнського профілактичного рейду

“Урок” та результати спільної роботи управління освіти, загальноосвітніх навчальних закладів, сектору КМСД ЧМВ УМВС України в Чернігівській області та служб у справах дітей Деснянської та Новозаводської районних у м. Чернігові рад щодо залучення до навчання дітей шкільного віку” – засідання координаційної ради при управлінні освіти, “Про ефективність роботи адміністрацій та педагогічних колективів загальноосвітніх навчальних закладів міста з профілактики правопорушень, злочинності, бездоглядності, алкоголізму, тютюнопаління, наркоманії та інших негативних явищ в учнівському середовищі за 2013 рік” тощо. У березні 2014 р. розглянуто питання “Про стан виконання заходів з реалізації Національної стратегії профілактики соціального сирітства до 2020 року в ЗНЗ № 4, 7, 16”. У лютому 2014 р. відбулося засідання координаційної ради при Управлінні освіти “Про спільну профілактичну роботу щодо виконання міської Комплексної програми профілактики злочинності на 2011–2015 роки”.

Для організації змістовної зайнятості учнів шкіл у позаурочний час максимально використовують можливості навчальних закладів: спортивні зали, басейни, спортивні майданчики, бібліотеки та читальні зали, музеї. У школах створено 90 дитячих громадських організацій, в яких працює 18 870 учнів. Для задоволення потреб, інтересів дітей та підлітків, для розвитку їх творчих здібностей на базі загальноосвітніх та позашкільних закладів міста в 2011–2012 навчальному році працювало 771 гуртків та спортивна секція, якими охоплено було 12 221 учнів. У 2012–2013 навчальному році працювало 873 гуртки та спортивні секції, якими охоплено було 12 701 учень. У 2013–2014 навчальному році працює 763 гуртки та спортивні секції, якими охоплено 12 705 учнів [1; 2; 3].

Працівники Управління освіти міської ради, загальноосвітніх навчальних закладів міста беруть участь у перевірці дотримання правопорядку та етичних норм стосовно дітей в ігрових залах, комп'ютерних клубах, відеотеках, інших розважальних закладах; у роботі по виявленню та вилученню з громадських місць та об'єктів транспорту дітей, які бродяжать, жебракують, залишились бездоглядними, проживають в сім'ях, що опинились у кризових ситуаціях у ході проведення профілактичних рейдів (“Урок”, “Підліток”, “Канікули”) спільно зі службами у справах дітей та кримінальними міліціями у справах дітей. Проводиться робота по забезпеченню їх влаштування, соціального захисту та супроводу. В усіх загальноосвітніх навчальних закладах міста проводять правовий всеобуч учнів та батьків, тижні правових знань, оформлені інформаційні куточки соціально-психологічної служби

“Дитина та її права”, “Вікно соціальної реклами” тощо.

З метою своєчасного виявлення дітей, позбавлених батьківського піклування, та дітей із сімей, у яких батьки неналежним чином виконують свої батьківські обов’язки, з 16.09.2013 р. проводиться постійний контроль за утриманням, навчанням, вихованням, оздоровленням та працевлаштуванням дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та дітей із сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах. У ході проведення огляду лише за 9 місяців 2015 р. відвідано 325 таких сімей та складено відповідні акти.

Велику увагу адміністрація і психологічні служби загальноосвітніх навчальних закладів приділяють питанню вивчення індивідуальних психологічних особливостей учнів всіх вікових категорій, їх соціального статусу тощо. За результатами діагностичних даних надано необхідні рекомендації, проведено індивідуальні психологічні консультації для учнів та їх батьків, здійснено інформаційно-просвітницьку роботу в класних колективах. Класні керівники, практичні психологи і соціальні педагоги проводили для учнів всіх вікових категорій години спілкування, присвячені питанням сімейних стосунків, ефективності спілкування, знання прав і обов’язків, рівних можливостей жінки і чоловіка, профілактики насильства, толерантності тощо. Щоквартально в управлінні освіти спільно зі службами у справах дітей Деснянської та Новозаводської районних рад, кримінальними міліціями у справах дітей, працівниками облнаркодиспансеру проводиться звірка стану правопорушень та злочинності серед учнівської молоді.

В Управлінні освіти також працює координаційна рада з питань профілактики правопорушень, злочинності та інших антигромадських проявів серед учнівської молоді. У школах міста створено систему правової та виховної роботи, організовано роботу рад профілактики, учнівського та батьківського психолого-педагогічного та правового всеобучу. До складу шкільних рад профілактики входять працівники кримінальної міліції та служби у справах дітей. На початку навчального року в усіх загальноосвітніх навчальних закладах міста проведені зустрічі з представниками правоохоронних органів з метою активізації профілактичної роботи з учнями.

Проводиться відповідна робота щодо профілактики комп’ютерної залежності серед учнів. Питання щодо збільшення випадків комп’ютерної залежності, залучення значної кількості дітей і підлітків до кіберпростору та гри на гральних автоматах розглядалися на нарадах керівників загальноосвітніх навчальних закладів, на семінарах заступників директорів з виховної роботи. Працівники соціально-психологічної служби загальноосвітніх навчальних закладів беруть участь у проведенні спільних перевірок у розважальних закладах та комп’ютерних клубах з метою виявлення дітей та підлітків, які допускають безпідставні пропуски уроків. За наслідками ретельного аналізу цієї інформації для ліквідації безпідставних пропусків залучаються всі зацікавлені служби та відомства.

IV. Висновки

Вищезазначене дає змогу констатувати, що завдяки своєчасно організованій роботі серед громади міст можна суттєво зменшити ризики набуття антигромадської поведінки, що здатна утворювати антисоціальні цінності, ідеали, світогляд, через які злочинні угруповання виправдовують і обґрунтовують свої протиправні вчинки. Для усунення передумов вчинення правопорушень і забезпечення конституційних прав та свобод людини на основі чітко визначених пріоритетів, необхідно поступово нарощувати зусилля правоохоронних органів, місцевих органів виконавчої влади та громадськості. Для підвищення координуючої ролі органів місцевого самоврядування та виконавчої влади в розв’язанні проблем боротьби зі злочинністю та її негативними наслідками також необхідно удосконалити методи організації роботи і шляхи запобігання вчиненню правопорушень.

Список використаної літератури

1. Звіт управління освіти Чернігівської міської ради від 20 грудня 2012 року “Про виконання Міської комплексної програми профілактики злочинності на 2011–2015 роки”. – С. 1–5.
2. Звіт управління освіти Чернігівської міської ради від 21 грудня 2013 року “Про виконання Міської комплексної програми профілактики злочинності на 2011–2015 роки”. – С. 1–5.
3. Звіт управління освіти Чернігівської міської ради від 9 грудня 2014 року “Про виконання Міської комплексної програми профілактики злочинності на 2011–2015 роки”. – С. 1–4.

Стаття надійшла до редакції 05.05.2015.

Шеремет А. С. Роль органов местного самоуправления в формировании общих ценностных ориентаций местной общины

Статья посвящена исследованию полномочий и деятельности органов местного самоуправления в сфере предупреждения преступности в части формирования общечеловеческих ценностных ориентаций местных общин. На примере работы управлений и отделов Запорожской и Черниговской городских советов указаны положительные направления их деятельности через органы образования, творческие коллективы, средства массовой коммуникации, религиозные, благотворительные и другие организации.

Ключевые слова: местное самоуправление, община, предотвращение преступлений, ценности, противоправное поведение.

Sheremet O. The Role of Local Government in Shaping the General Value Orientations of the Local Community

To research and powers of local government in preventing crime in the formation of general value orientations of local communities. In the case of departments and divisions of Zaporizhia and Chernigiv city councils these positive activities through education authorities, cultural institutions, mass media, religious, charitable and other organizations.

It is noted that the problem of combating crime by law enforcement agencies, other public institutions traditionally attract the attention of scientists. But despite the significant amount of work on the said issues, stated that the study of crime remains a problem. Attention is paid that our knowledge about its nature and genesis in the light of the synergistic approach tendencies of its development and transformation, features and nature of the threats processes of formation of civil society is fragmented and criminological aspects of model building prevent this social phenomenon on the level of participation of local communities at all remaining ignored scientists.

As criminal activity is one of the varieties of unlawful and social activity, it has, accordingly, its values "support" that ensures and guarantees these subjects meaningful life. The problem of this article is to clarify how anti-social values conducive to the exit face of the crisis of self-affirmation.

The article focuses attention of local government on formation of general value orientations of the local community. Ascertained that due promptly organized community work among cities can significantly reduce the risk of acquisition of antisocial behavior that can form anti-social values, ideals, vision, through which gangs justify and justify their illegal actions. To reduce the possibilities of offenses and to ensure the constitutional rights and freedoms on the basis of clearly defined priorities, should gradually step up its efforts of law enforcement agencies, local authorities and the public. To improve the coordinating role of local authorities and executive authorities in solving the problems of fighting crime and its negative consequences also need to improve methods of work organization and ways to prevent the commission of offenses.

Key words: local government, community, crime prevention, values, illegal behavior.

ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ТА МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

УДК 342.1; 342.3

Р. М. Максаковадоктор юридичних наук, доцент
Запорізький національний технічний університет

ПУБЛІЧНА ВЛАДА: ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ, ФОРМИ

У статті проаналізовано різні наукові підходи до визначення природи та змісту публічної влади з метою уніфікації цих підходів щодо розуміння сутності публічної влади, визначення її поняття, ознак та основних форм. Запропоновано авторське розуміння публічної влади та акцентовано увагу на основних ознаках, які розкривають її зміст. Зауважено, що залежно від критеріїв публічна влада поділяється на різні види й форми, але їх об'єднує те, що реалізація будь-якої публічної влади здійснюється через соціальне управління. Зазначено основні форми здійснення публічної влади в сучасному демократичному суспільстві.

Ключові слова: влада, влада місцевого самоврядування, державна влада, публічна влада, соціальна влада, суспільна влада, управління.

I. Вступ

Розвиток суспільно-політичної думки свідчить, що дослідження природи влади завжди становило великий інтерес для суспільствознавців, які намагалися відповісти на запитання: що таке влада як суспільне явище? Влада в їх уявленні поставала як багатогранне суспільне явище, пов'язане з багатьма іншими явищами, внаслідок чого було запропоновано чимало визначень її поняття, а слово "влада" набуло багатозначності.

Через різні філософсько-методологічні підходи до розуміння влади відсутнє єдине розуміння влади також у політико-юридичній літературі. Водночас більшість учених поголосні в тому, що влада є складним, багатобічним явищем, яке виявляється в різних організаційних формах, методах та способах її здійснення, знаходить свій прояв у системі відносин, визначеннях, цілях тощо.

Аналізуючи різні підходи до розуміння влади, можна помітити, що для всіх них спільним є погляд на владу як спосіб панування однієї сили над іншою (влада природи над людиною, влада людини над природою, влада людини над людиною). Якщо вести мову про владу в суспільстві, то вона є способом підкорення поведінки людини або сил природи, або іншим людям.

На думку Ю. С. Шемшученка, "влада завжди передбачає взаємодію її агентів, що

ґрунтується на підлеглості одного іншому. Якщо така підлеглість відсутня, тоді немає і влади... Як складне суспільне явище, влада класифікується на різні види залежно від тих чи інших критеріїв".

II. Постановка завдання

Серед різних видів влади публічна влада привертає особливий інтерес, бо саме вона пов'язується з розвитком громадянського суспільства, що є пріоритетним завданням будь-якої сучасної держави. Але підходи до визначення публічної влади та форми її прояву настільки різняться за змістом, що уніфікувати розуміння сутності публічної влади можливо лише шляхом системного аналізу різних наукових підходів до змісту поняття публічної влади з урахуванням дослідження найбільш впливових критеріїв, за якими запропонований той або інший підхід до її розуміння.

Тому метою статті є уніфікація наукових підходів до розуміння сутності публічної влади, визначення її поняття, ознак та основних форм.

III. Результати

Теоретичним підґрунтям цього дослідження стали праці О. В. Батанова, М. І. Байтіна, В. М. Горшенєва, Л. А. Григорян, Л. І. Каска, А. І. Кім, А. Р. Крусян, П. А. Мінакова, В. Ф. Сиренка, І. М. Степанова, М. О. Теплюка, Р. М. Усманової, В. Ф. Халіпова, В. Є. Чиркіна, А. А. Югова, О. І. Ющика.

Публічна влада у вітчизняній енциклопедичній літературі визначається як суспільно-політична влада, народовладдя [1].

Разом з тим варто відзначити, задля визначення поняття публічної влади, як пише Р. М. Усманова, вчені розробили декілька підходів. Деякі з них ототожнюють публічну владу і соціальну владу [2, с. 161]. Наприклад, Л. А. Григорян писав, що термін “публічна влада” означає лише “суспільна влада”. А суспільна влада існує в будь-якому суспільстві [3, с. 16–21]. Аналогічно М. І. Байтін вважав, що “політична, державна влада є різновидом суспільної, публічної влади” [4, с. 134]. Л. І. Каск стверджував, що “публічною владою” була також влада в родовому суспільстві. Так само можна назвати державну владу “суспільною владою” [5, с. 26–37].

Другий підхід пов’язаний з тим, що публічну владу розглядають як синонім державної та політичної влади. Свого часу В. Ф. Сіренко ототожнював публічну владу з державною і називав її державною публічною владою [6, с. 69–70]. А. І. Кім стверджував: “...Суспільна і публічна влада не тотожні; тотожними ж є публічна та державна влади, народжені політичними відносинами” [7, с. 65].

Однак, на відміну від державної влади, завдання публічної влади полягає не в тому, щоб регулювати все, а в тому, щоб якнайкраще поєднати управління “зверху” із саморегулюванням “знизу”.

У радянські часи, пише Р. М. Усманова, поняття публічної влади не несло особливої смислової навантаженості. Практично єдиним соціально значущим видом влади в суспільстві була державна влада, яка розглядалася і як основний засіб упорядкування суспільних відносин, і як інструмент формування нового суспільства. У науковій літературі радянського періоду виділено суспільну владу первісного суспільства, що сприймалася як деякий давно втрачений ідеал, хоча при побудові нового суспільства деякі принципи дії такої влади можуть бути використані. Інші види влади якоїсь помітної ролі в суспільному житті не відігравали і тому не були предметом наукового аналізу. Ті види влади, які за сучасних поглядів охоплюються поняттям публічної влади, включалися до складу єдиної державної влади. Для глибокого осмислення терміна “публічна влада” і відмежування його від суміжних не було об’єктивних передумов.

Як зазначає П. А. Мінаков, після прийняття Конституції Російської Федерації термін “публічна влада” став використовуватися як родове, узагальнююче поняття, що об’єднує поняття “державна влада РФ”, “державна влада суб’єктів РФ” та “місцеве самоуправління” [8, с. 5].

У сучасній науковій літературі, вказує далі Р. М. Усманова, відсутнє єдине розуміння природи публічної влади. В. Ф. Халіпов пропонує таке визначення: “Публічна влада – влада (у присутності публіки), від-

крита народу <...>, суспільна за характером, не приватна, що залучає в управління широкі верстви населення” [9, с. 134]. На думку А. А. Югова, публічною владою “є система загальної участі населення у вирішенні спільних справ” [10, с. 12]. Автор дає такі характеристики публічної влади. Публічна влада – це усяка політична влада, здійснювана громадянами в колективних формах. Це особлива й самостійна влада, що не збігається за своїм змістом і обсягом із владою державною. У певному сенсі публічна влада, коли ми розуміємо її як владу народу в цілому, є вищою формою влади [10, с. 52–53].

На думку Р. М. Усманової, автор по суті ототожнює народовладдя і публічну владу, коли пише: “У найбільш укрупненому вигляді система влади російського народу (публічної влади) являє собою тріаду: 1) суб’єкти публічної влади; 2) об’єкти публічної влади; 3) механізм публічної влади” [11, с. 60]. Суб’єктами публічної влади автор називає російський народ у цілому, виборчий корпус, державу та її органи, муніципальні утворення й органи місцевого самоуправління, громадян в особистій якості, групи виборців, територіальні колективи громадян, громадські об’єднання.

Об’єктами публічної влади названі такі суспільні явища, як людина та її різні соціальні, політичні і правові модули; групи людей, сфери суспільного життя [11, с. 69]. А механізм публічної влади становлять: стан влади, форма влади, вид влади, структура влади, інфраструктура влади, організаційно-правові способи реалізації влади [11].

Публічна влада, зазначає далі Р. М. Усманова, має свою форму прояву – управління. Але в юридичній літературі з цього приводу немає єдності думок. Зокрема, одні вчені вважають, що управління є процесом реалізації влади, її динамікою [12, с. 11–16]. “Управлінський процес являє собою здійснення публічної влади”, – пише В. Є. Чиркін [13, с. 52]. Інші вважають управління ширшим поняттям, ніж влада, що є особливою формою, засобом управління людьми [14, с. 38–45]. Свого часу В. М. Горшеньов писав, що “термін “управління” як змістовний елемент передбачає здатність владарювання” [15, с. 11]. На думку видатного німецького правознавця Р. Ієринга, управління – вільне досягнення мети засобами суспільства в межах, встановлених нормами [16, с. 218].

Третє розглядають владу не просто як засіб управління, а і як його неодмінну умову. Управління як процес упорядкування й узгодження поведінки людей неможливе без переважання чияїсь керівної волі, чи то волі більшості, чи того, хто краще аргументує своє рішення [17, с. 46]. А. А. Югов відзначає, що публічна влада є процесом впливу, управління, дії на поведінку індивідів [10, с. 60].

Категорія влади така багатопланова, що з однаковою підставою може розглядатися і як передумова управління або самоуправління, і як здатність до підкорення або саме підкорення. Справа лише в тому, з якої точки зору підходити до розгляду цієї проблеми, стверджує І. М. Степанов [18, с. 9].

Р. М. Усманова, погоджуючись з думками вказаних авторів, незважаючи на відмінності їх позицій, називає кожну з них виправданою і стверджує, що управління як зовнішній прояв влади пов'язане з наявністю організаційних засобів та відповідних методів здійснення влади.

На наш погляд, варто звернути увагу на характеристики ознак публічної влади, яку запропонував А. А. Югов. Зокрема, розглядаючи конституційні основи сучасної публічної влади в Росії і визначаючи публічну владу як масову соціальну владу за участю великих груп населення, яку вирізняють легітимність виникнення і правовий характер функціонування і яка має специфічні ознаки, що дають конкретне уявлення про її зміст, автор називає такі ознаки публічної влади.

По-перше, публічна влада є різновидом соціальної влади, оскільки об'єктивно являє собою суспільні відносини з участю людини, що прагне утвердити свою волю всупереч вольовому спротиву інших.

По-друге, це не просто соціальна влада, а масова соціальна влада, що здійснюється великими групами населення. Саме макросоціальний характер публічної влади принципово відрізняє її від різних форм соціальної влади, які реалізуються в середніх і малих групах людей (зокрема, державна влада як різновид публічної влади цим істотно відрізняється від батьківської влади в сім'ї, яка також є соціальною владою).

По-третє, публічна влада – це легітимна влада, оскільки виникає на правовій основі і має моральну природу.

По-четверте, публічна влада – це влада, що реалізується на основі принципу представництва і ґрунтується на довірі людей.

По-п'яте, публічна влада – це соціальна влада, що здійснюється на благо суспільства і не на шкоду іншим учасникам суспільного життя [19].

На невизначеність поняття публічної влади в сучасній російській літературі через його неоднакові трактування вказує також В. Є. Чиркін. За його словами, публічну владу характеризують і як державну, і як суспільну, а іноді залишають слово "публічна" без перекладу. Ще складніше справа з виявленням і класифікацією різновидів публічної влади, "в цьому разі сфера фантазії може не мати меж" [13, с. 7–8].

Влада, на думку В. Є. Чиркіна, – це привласнення чужої волі тим, хто діє як суб'єкт влади (не має значення, чи є для цього фо-

рмальні повноваження) та відмова від свободи волі об'єкта владарювання. Привласнення чужої волі повинно бути цілеспрямованим. Примус або в певних ситуаціях насильство становлять поряд з вольовим елементом другий необхідний елемент відношення влади. Найбільш важливим фактором для виникнення та існування влади в суспільстві є колектив – організоване об'єднання людей для виконання певних завдань ("загальних справ"). Залежно від типу колективу автор розрізняє такі види влади, як особиста влада (наприклад, у сім'ї, родовій общині); приватна корпоративна влада (влада у приватних колективах: товариствах, релігійних групах і організаціях тощо); суспільна влада. Остання може бути суспільною корпоративною владою (деякі види добровільних об'єднань) або суспільною публічною владою. Особливу роль серед багатьох видів колективів відіграють територіальні публічні колективи. Метою суспільного колективу є не задоволення приватних інтересів його членів і колективу в цілому (хоча й це може бути), не отримання особистої вигоди, не лише дії в інтересах певної соціальної групи населення (чий представником виступає суспільне об'єднання, а також і вирішення (участь у вирішенні) завдань, спільних для суспільства в цілому [13, с. 10–18]. Публічна влада як явище статична, вказує далі В. Є. Чиркін. Вона притаманна територіальному публічному колективу, проте може і не виявлятися як динамічна сила. Однак повною мірою реальну силу публічної влади можна оцінити, коли вона починає діяти. Управлінський процес і являє собою поточне, нормальне здійснення публічної влади. Це – частина політичного процесу в сучасному асиметричному суспільстві, хоча далеко не всякі управлінські дії мають політичний характер. При цьому автор поділяє форми здійснення публічної влади на безпосередні й опосередковані [13, с. 51–54].

Таким чином В. Є. Чиркін поняття публічної влади та її реальність пов'язує зі здійсненням управлінського процесу. У цьому його позиція близька до позиції Р. М. Усманової, яка розглядає управління як зовнішній прояв влади, пов'язаний з організаційними засобами та певними методами здійснення влади.

Разом з тим вказаний зв'язок влади та управління розкривається неповно, лише вказівкою на форми здійснення публічної влади, без визначення змісту цього процесу, організаційних форм і методів здійснення влади.

З цієї точки зору більш повно характеризує соціальне управління О. І. Ющик, який зазначає, що "управління здійснювалося в суспільстві із самого початку як дещо двоїсте, як діяльність, у якій втілюється сила суб'єкта, що є одночасно і власною об'єд-

наною силою членів первісного колективу, і чужою для них владною силою, яка панує над ними, підкоряє індивідуальну волю кожного з них загальноколективній волі. Як діяльність власної об'єднаної сили індивідів (сили власності) управління являє собою особливий вид праці, позитивну самодіяльність... Змістом вказаної самодіяльності є упорядкування трудової самодіяльності індивідів у процесі суспільного виробництва на основі утвердження єдності індивідуальних інтересів". Цю позитивну упорядковуючу самодіяльність індивідів автор називає "самоуправління". З іншого боку, вказує автор, "як втілення чужої владної сили, що панує над трудящими індивідами, управління являло собою діяльність особливої сили, яка протистояла окремим індивідуальним силам членів колективу, представляючи концентровану негативну самодіяльність індивідів, змістом якої є упорядкування їх трудової самодіяльності на основі заперечення відмінності особливих інтересів даних індивідів". Цю негативну самодіяльність членів первісного колективу він називає "владарювання (авторитет)" [20, с. 102].

На перших етапах історії людства в суспільстві ще не існувало окремої верстви владарюючих, які нав'язали б людському суспільству свої закони життєдіяльності. Запровадження нових суспільних інститутів, нових правил і порядку управління в первісному суспільстві було справою самого суспільства в особі загальних зборів його членів. Ті органи родової публічної влади (вожді, ради старійшин тощо), які існували в цьому суспільстві, забезпечували головним чином існування наявних суспільних інститутів і підтримання встановленого в ньому суспільного порядку.

З виникненням відносин приватної власності "суспільна влада набуває політичного характеру. Суб'єктом політичної влади стає панівна верства або суспільний клас, який реалізує свою владу через ряд класових організацій (носіїв політичної влади), головною з яких стає держава. Лише на основі державної влади утверджується реальна політична влада тієї чи іншої суспільної верстви.

Державна влада, – відзначає і М. О. Теплюк, – є способом реалізації політичної влади" [21, с. 6–7]. Критикуючи висловлені в літературі точки зору щодо природи державної влади, він зауважує, що "не всяка загальносуспільна влада має політичний характер, але всяка політична влада прагне набути публічної форми, виступати, найперше, як державна влада. Це відбувається тому, що політична влада, належить лише певній частині соціально розшарованого суспільства і тому не може виконати функцію управління ним у загальносуспільних інтересах".

Іманентною функцією публічної влади є, як стверджує автор, виконання "загальних справ", зумовлених інтересами суспільства як цілості. Публічна влада, зазначає він, є необхідним способом реалізації загальних інтересів усіх членів суспільства, незалежно від їх соціального становища. Разом з тим, вказує далі М. О. Теплюк, публічна влада в сучасному суспільстві має суто політичний характер; тому будь-який апарат публічної влади, зрештою, реалізує владу суб'єкта політичної влади, а загальні інтереси реалізуються публічною владою лише тією мірою, якою вони збігаються з інтересами останнього. При цьому прагнення політичної влади набути публічної форми виявляє себе не лише на рівні суспільства в цілому, а й на рівні територіальних складових країни.

Публічна форма політичної влади забезпечує стійкість влади панівної верстви шляхом легітимації (ідеологічної, структурної, персональної) влади, завдяки якій (легітимації) реалізація політичної влади спирається на її визнання більшістю суспільства. Процесу легітимізації політичної влади слугують політичні партії як організації, що формують політичну волю певних класів і забезпечують її втілення в діяльності публічно-владних інститутів.

Конституювання політичної влади якоїсь окремої частини суспільства як публічної влади дає можливість використовувати монополію публічної влади на застосування примусу до членів суспільства від імені всього суспільства. Основними формами здійснення публічної влади в сучасному демократичному суспільстві М. О. Теплюк називає державну та муніципальну або комунальну владу (владу місцевого самоврядування) [21, с. 7].

Характеризуючи конституційно-правові проблеми організації публічної влади в Україні, автор дійшов висновку, що публічна влада – це безпосередньо суспільна влада, яку здійснюють в інтересах підвладних органів чи організацій, що уособлюють суспільну владу, уповноважені останніми на реалізацію соціального управління [21, с. 20].

Враховуючи це, публічна влада залежно від критеріїв поділяється на різні види і форми, але їх об'єднує те, що реалізація будь-якої публічної влади здійснюється через соціальне управління.

Зауважимо, що приблизно в такому самому розумінні розглядає феномен публічної влади А. Р. Крусян, зазначаючи: "Влада, що поширюється на всіх членів суспільства ("publicum"), а не на окрему особу, що володіє такою властивістю, як загальність, має суспільний характер, тобто є публічною" [22, с. 15]. Публічна влада здійснюється не тільки державою, а й іншими недержавними самоврядними системами. Державна влада та самоврядна (муніципальна) влада є різно-

видами публічної влади й у своїй сукупності є публічною владою [23, с. 81].

На думку О. В. Батанова, в основу сучасного вчення про публічну владу варто покласти ідею щодо форм, видів та рівнів публічної влади, зокрема наявності її трьох форм (безпосереднє народовладдя, народне представництво, непередставницькі форми функціонування публічної влади, або так зване "професійне владарювання"), трьох видів (публічна влада Українського народу, державна влада та муніципальна влада) та трьох рівнів її здійснення (загальнодержавна, регіональна та локальна) [24, с. 10].

Варто зазначити, що, характеризуючи державне управління як один із видів соціального управління, О. І. Ющик наголошував, що здійснення державного управління, державних функцій "пов'язується з правовою формою, яка є дійсною формою діяльності державного апарату. Це означає, що держава тільки на основі права функціонує як дійсна публічна влада, оскільки діяльність державного апарату, охоплена правовою формою, утворює дещо цілісне, деяку єдність, цементується в певну тотальність, котра як субстанція несе в собі владну міць держави. Цим моментом єдності є нормативність як спосіб координації названих діяльностей, що здійснюється у співвідношенні діяльностей окремих представників державного апарату з їх єдністю, з підпорядкуванням цих діяльностей принципу законності, втіленням чого стає юридичний закон. Відтак, державний апарат фігурує перед нами як єдиний суб'єкт державного управління, мета діяльності якого має загальне визначення, якому підпорядковуються конкретне визначення цілі діяльності окремих представників зазначеного апарату. Це загальне визначення цілі діяльності державного апарату – врегульований законом, тобто правовий стан існуючого суспільства як об'єкта державного управління – правопорядок [20, с. 17].

На наш погляд, ці висновки щодо державного управління можуть бути використані для поглиблення розуміння соціального управління загалом. Адже не тільки державне управління, а й соціальне управління не може здійснюватися без нормативного регулювання поведінки людей, оскільки також ґрунтується на певних суспільних законах, спрямоване на встановлення певного суспільного порядку. Крім того, якщо виходити з того, що право існувало до виникнення держави, то є підстави вважати, що соціальне управління із самого початку здійснювалося в правовій формі і що воно було спрямоване на встановлення та підтримання певного правового порядку в суспільстві.

IV. Висновки

У результаті дослідження наукових підходів до розуміння сутності публічної влади та

поділяючи викладене вище розуміння поняття влади та публічної влади як безпосередньої основи соціального управління, вважаємо, що публічну владу слід розглядати як суспільне співвідношення панування-підкорення між суб'єктами, що реалізується в процесі соціального управління у формах самоуправління та владарювання.

Враховуючи сукупність кваліфікуючих ознак публічну владу за змістом слід розуміти як масову соціальну легітимну владу, що реалізується на основі принципу представництва і ґрунтується на довірі людей та здійснюється на благо суспільства.

Залежно від критеріїв публічна влада поділяється на різні види і форми, але їх об'єднує те, що реалізація будь-якої публічної влади здійснюється через соціальне управління. Основними формами здійснення публічної влади в сучасному демократичному суспільстві є державна влада та влада місцевого самоврядування.

Список використаної літератури

1. Юридична енциклопедія : в 6 т. / [редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін.]. – Київ : Укр. енцикл., 1998. – Т. 5: П–С. – С. 196.
2. Конституционное (государственное) право зарубежных стран : учебник для юрид. вузов и факультетов : в 4 т. / [рук. авт. коллект. и отв. ред. Б. А. Страшун]. – Москва, 1993. – Т. 1. – 245 с.
3. Григорян Л. А. Народовластие в СССР / Л. А. Григорян. – Москва, 1972. – 186 с.
4. Байтин М. И. Государство и политическая власть / М. И. Байтин. – Саратов, 1972. – 239 с.
5. Каск Л. И. О признаках государства / Л. И. Каск // Правоведение. – 1963. – № 1. – С. 26–37.
6. Сиренко В. Ф. Проблемы интереса в государственном управлении / В. Ф. Сиренко. – Киев, 1980. – 180 с.
7. Ким А. И. Государственная власть и народное представительство в СССР / А. И. Ким. – Томск, 1975. – 216 с.
8. Минаков П. А. Публичная власть: политологический аспект : монография / П. А. Минаков. – Уфа, 2008. – 200 с.
9. Халипов В. Ф. Власть. Основы кратологии / В. Ф. Халипов. – Москва, 1995. – 300 с.
10. Югов А. А. Правовые основы публичной власти в Российской Федерации : монография / А. А. Югов. – Екатеринбург, 1999. – 124 с.
11. Усманова Р. М. О соотношении понятий публичное регулирование, публичное управление и публичная власть [Электронный ресурс] / Р. М. Усманова // Общество: политика, экономика, право. – 2001. – № 3. – Режим доступа: <http://dom-hors.ru/issue/pep/2011-3/usmanova.pdf>.

9. Азовкин И. А. Демократический характер государственной власти в СССР и механизм ее осуществления / И. А. Азовкин // Советское государство и право. – 1968. – № 9. – С. 11–16.
10. Чиркин В. Е. Публичная власть / В. Е. Чиркин. – Москва, 2005. – 175 с.
11. Кейзеров Н. М. Власть и авторитет. Критика буржуазных теорий / Н. М. Кейзеров. – Москва, 1973. – 264 с.
12. Горшенев В. М. Способы и организационные формы правового регулирования в социалистическом обществе / В. М. Горшенев. – Москва, 1972. – 258 с.
13. Иеринг Р. Цель в праве / Р. Иеринг. – Санкт-Петербург, 1881. – 412 с.
14. Скуратов Ю. И. Система социалистического самоуправления советского народа (проблемы конституционной теории и практики) / Ю. И. Скуратов. – Свердловск, 1987. – 224 с.
15. Степанов И. М. Советская государственная власть / И. М. Степанов. – Москва, 1970. – 123 с.
16. Югов А. А. Конституционные начала публичной власти: российское измерение / А. А. Югов // Российский юридический журнал. – 2005. – № 1. – С. 43–53.
17. Ющик О. І. Теоретичні основи законодавчого процесу : монографія / О. І. Ющик. – Київ : Парламентське вид-во, 2004. – 519 с.
18. Теплюк М. О. Конституційно-правові проблеми організації публічної влади в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 / М. О. Теплюк ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – Київ, 2008. – 20 с.
19. Крусян А. Р. Взаимодействие местных органов исполнительной власти и органов местного самоуправления в Украине : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / А. Р. Крусян. – Одесса, 1999. – 250 с.
20. Бальцій Ю. Ю. Правовий статус міського голови в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Ю. Ю. Бальцій. – Одеса, 2006. – 210 с.
21. Батанов О. В. Муніципальна влада в Україні: конституційно-правові проблеми організації та функціонування : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02 / Олександр Васильович Батанов. – Київ, 2011. – 39 с.

Стаття надійшла до редакції 11.06.2015.

Максакова Р. Н. Публичная власть: понятие, признаки, формы

В статье проведен анализ различных научных подходов к определению природы и содержания публичной власти в целях унификации этих подходов к пониманию сущности публичной власти, определению ее понятия, признаков и основных форм. Предложено авторское понимание публичной власти и акцентировано внимание на основных признаках, которые раскрывают ее содержание. Обращается внимание, что в зависимости от критериев публичная власть делится на различные виды и формы, но их объединяет то, что реализация любой публичной власти осуществляется через социальное управление. Указаны основные формы осуществления публичной власти в современном демократическом обществе.

Ключевые слова: власть, власть местного самоуправления, государственная власть, публичная власть, социальная власть, общественная власть, управление.

Maksakova R. Public Authority: Concept, Signs, Forms

The article analyzed the various scientific approaches to determining the nature and content of the public authorities in order to standardize these approaches to understanding the essence of public power, the definition of its concepts, characteristics and basic forms. Attention is drawn to the fact that the analysis of different approaches to the understanding of power – for all of them is the general view of power as a means of domination of one power over another (the power of nature over man, the power of man over nature, the power of man over man). If we talk about power in society, it is a way of conquering (subordination) of human behavior or the forces of nature or other people.

The author's understanding of the public authorities, and emphasize the main features that reveal its contents.

The study presented scientific approaches to understanding the essence of public power and sharing set out in the understanding of the concept of power and public authority as a direct foundation of social management, the author proposes to consider public power as a social relation of domination and subordination between entities realized in the process of social management in the forms of government and reign. The work is supported by earlier position of scientists as to what the totality of aggravating circumstances on the content of public authority must be understood as a mass social legitimate power is realized on the basis of missions and based on the trust of the people and is carried out for the benefit of society. The author points out that according to the criteria of the public power is divided into a variety of shapes and forms, but they are united by the fact that the implementation of any public power through social management. It indicates the main form of exercise of public authority in a modern democratic society.

Key words: power, the power of local self-government, public power, social power, social power, control.

ПИТАННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ

УДК 343.98

М. О. Сергатий

кандидат юридичних наук, доцент

Д. Р. Тивоненко

аспірант

Класичний приватний університет

ОСНОВНІ СПОСОБИ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ВИБОРЧИХ ПРАВ ГРОМАДЯН

У статті досліджено основні способи вчинення злочинів проти виборчих прав громадян, що є одним з елементів криміналістичної характеристики цього виду злочинів. Інформація щодо способів вчинення злочинів, а також щодо механізму прояву цих способів під час проведення передвиборної агітації та виборів, сприяє визначенню шляхів розкриття та розслідування цих злочинів.

Ключові слова: злочини проти виборчих прав, спосіб вчинення злочину, перешкоджання, підкуп, підробка виборчих документів.

I. Вступ

Загальновідомо, що спосіб вчинення злочину є центральним елементом криміналістичної характеристики злочину. Як відмічали деякі вчені, розробка методики розслідування будь-якого злочину йде «від способів вчинення злочинів до способів їх розкриття» [1, с. 59]. Дослідження способів має велике значення для розробки й удосконалення тактичних прийомів проведення окремих слідчих дій, застосування при цьому відповідних технічних засобів і розробки на цій основі методичних рекомендацій з розкриття та розслідування злочинів. Останнє включає в себе напрями розкриття вчинених конкретних злочинів, розшук злочинців, а також криміналістичне попередження злочинів.

Вищезазначене повною мірою стосується і злочинів проти виборчих прав громадян, які останніми роками мають тенденцію до зростання, а їх латентний характер зумовлює актуальність дослідження проблем їх своєчасного виявлення та ефективного розслідування.

II. Постановка завдання

На підставі загальних теоретичних положень вчення про способи вчинення злочинів, метою статті є вивчення основних способів вчинення злочинів проти виборчих прав громадян. Враховуючи те, що спосіб вчинення злочинів проти виборчих прав громадян є одним з основних елементів криміналістичної характеристики останніх, який дає змогу визначити шляхи подальшого розкриття та розслідування цих злочинів,

а відтак, вивчення способів вчинення злочинів цієї категорії потребує детальної уваги.

III. Результати

Розглядаючи спосіб вчинення злочинів, необхідно відмітити, що з 30-х рр. XX ст. він постійно перебуває в центрі уваги криміналістів. З цього періоду розвитку вітчизняної криміналістики, необхідність його дослідження практично ніколи не викликала сумнівів [2, с. 189].

Так, М. І. Єнікеев зазначає, що спосіб вчинення злочину – це система прийомів, дій, операційних комплексів, зумовлених метою і мотивами дій, психічними і фізичними якостями особи, в яких виявляються психофізіологічні і характерологічні особливості людини, її знання, вміння, навички, звички і ставлення до різних проявів дійсності [3, с. 105].

Слід також погодитися з О. В. Кубаревою, яка зазначає, що застосування способу злочину в криміналістиці та кримінальному процесі набагато ширше ніж у кримінальному праві, оскільки він служить не лише предметом, а й засобом дослідження [4, с. 36].

Для криміналістики інтерес становить не результат злочинних дій, а власне механізм, сукупність операцій, станів, процесів, що визначають якусь дію, явище. Практичне значення узагальнених даних про механізми та способи вчинення злочинів виражається в тому, що орієнтуючись на загальні моделі типових механізмів та їх ситуаційні особливості формуються уявні моделі механізмів досліджуваної дії, визначаються місця та об'єкти, на яких збереглися сліди злочинця та злочину, висуваються відповідні версії,

приймаються та реалізуються тактичні рішення [5, с. 58].

Як вірно зазначає М. В. Салтевський, головним змістом виявлення способу вчинення злочину є встановлення слідів змін та їх зв'язку з подією злочину [6, с. 428–429].

Спосіб вчинення злочинів, що порушують виборчі права громадян, на нашу думку, яка збігається з позицією О. В. Кубаревої, містить три складових, кожна з яких може бути розглянута як самостійна закінчена діяльність: підготовка до вчинення злочину, вчинення злочину, що порушує виборчі права громадян, діяльність щодо приховування слідів вчиненого злочину [4, с. 38].

Способи вчинення злочинів проти виборчих прав громадян зумовлено передусім появою нових ознак раніше невідомих схем та механізмів незаконних втручань у виборчий процес. З підвищенням значення конституційного законодавства в сфері виборчого права поряд з традиційними способами вчинення цієї групи злочинів, у характері злочинних посягань відбулися кардинальні зміни.

За кримінально-правовими ознаками злочини проти виборчих прав полягають у:

- 1) перешкодженні здійсненню виборчого права шляхом обману, примушування, застосування насильства, знищення, викрадення чи пошкодження майна, погрози застосування насильства чи знищення або пошкодження майна або іншим способом;
- 2) поданні до органу ведення Державного реєстру виборців неправдивих відомостей про виборців, внесення неправдивих відомостей до бази даних Державного реєстру виборців, несанкціоновані дії з інформацією, що міститься в базі даних Державного реєстру виборців, чи інше несанкціоноване втручання у роботу бази даних Державного реєстру виборців;
- 3) незаконному використанні виборчого бюлетеня, голосуванні виборцем, більше ніж один раз
- 4) незаконному знищенні та пошкодженні виборчої документації поза встановленим законом строком після проведення виборів;
- 5) порушенні таємниці голосування;
- 6) порушенні порядку фінансування виборчої кампанії кандидата, політичної партії (блоку);
- 7) підкупі виборця.

Кожне з вищевказаних діянь характерне для відповідної стадії виборчого процесу, отже підлягає ретельному дослідженню. Розглянемо основні з них.

Перешкодження здійсненню виборчого права, як протидія передбачає активний вплив на волю особи, створення всіляких перепон з метою примусити її відмовитись приймати участь у виборах або від проведення передвиборної агітації чи змінити

зміст свого волевиявлення. Це перешкодження може проявлятися у позбавленні виборця можливості бути включеним до списку виборців, примушуванні виборця поставити підпис у підписному листі на підтримку певного кандидата, у відмові в реєстрації в якості кандидата в депутати, примушуванні кандидата зняти свою кандидатуру з балотування, недопущенні на виборчу дільницю офіційного спостерігача, у позбавленні виборчої комісії приміщення тощо [7, с. 88].

Кримінально-правова характеристика перешкодження передбачає певні способи вчинення цього злочину, такі як: а) обман; б) застосування або погроза застосування насильства; в) примушування вчинити певні дії; г) знищення, викрадення чи пошкодження майна; д) погроза вчинення таких дій. Існують й інші способи перешкодити реалізації виборчого права громадянами, до яких злочинці прибігають рідше ніж до вище перерахованих. Це може бути, наприклад, є) шантаж (погроза розголосити певні відомості, розголошення яких потерпілий не бажає); ж) погроза звільнити з роботи у разі невиконання вимог винного. Перепони роботі виборчої комісії можуть створюватись у вигляді ненадання належних приміщень для їх роботи, відключенням електроенергії, опалення тощо. Перепони діяльності інших учасників виборчого процесу можуть створюватись шляхом відмови у реєстрації уповноважених осіб кандидатів, партій (блоків), їх представників, у відмові надання певної інформації, відмові в наданні приміщення для проведення зустрічі з виборцями тощо [8, с. 176].

Окремі кандидати вдаються до так званого “матеріального заохочення”, іншими словами йдеться про підкуп виборців. Так, у ч. 6 ст. 64 Закону України “Про вибори Президента України” зазначено, що “надання виборцям грошей чи безоплатно на пільгових умовах товарів, послуг, робіт, цінних паперів, кредитів, лотерей, що супроводжується закликами або пропозиціями голосувати чи не голосувати за певного кандидата або згадуванням його імені, вважається підкупом виборців” [9].

Загальний механізм підкупу (прийняття пропозиції, обіцянки або одержання виборцем для себе чи третьою особою неправомірної вигоди) передбачає передачу особі грошей, інших цінностей, наданні їй будь-яких переваг, пільг майнового характеру або обіцянки майнових вигод чи позбавлення майнових витрат як винагороди за зміну свого волевиявлення в участі у виборах або за відмову від такої участі.

В одних випадках ті, хто має намір здійснити підкуп виборців підшукують людину, яка знає багато жителів певної місцевості та

якій довіряють. І ця людина безпосередньо агітує жителів для голосування за певного кандидата за винагороду. В інших випадках спостерігаються факти так званих “каруселей”, які полягають у скуповуванні у виборців незаповнених виборчих бюлетенів і передачі їм для голосування бюлетенів із зробленою позначкою на користь певного кандидата [4, с. 42].

Деякі злочинці вдаються до так званого контролю за волевиявленням виборців під час голосування, що знаходить своє відображення у порушенні таємниці голосування, одного із основних принципів виборчого права. Така фіксація волевиявлення виборця робиться з метою примусити його проголосувати певним чином або “покарати” його за неправильне голосування, і здатна перешкодити вільному волевиявленню громадян на виборах, вплинути на вибір виборців при голосуванні, а отже, призвести до викривлення результатів виборів. Злочинні дії подібного характеру мають місце у двох випадках: 1) коли виборець почав виявляти свою волю на виборах шляхом внесення відповідної позначки у виборчий бюлетень; 2) після такого волевиявлення.

Це можуть бути: а) прохання або висування вимоги до виборців показувати заповнені бюлетені перед опусканням їх до виборчих скриньок; б) домагання повідомити про те, за якого конкретного кандидата, партію чи виборчий блок партій виборець віддав свій голос; в) незабезпечення достатньої кількості кабін або кімнат для таємного голосування, що суттєво ускладнює або робить неможливим забезпечення таємниці голосування; г) створення перешкод для таємного голосування в кабінах чи кімнатах для таємного голосування; д) перебування у таких приміщеннях сторонніх осіб; є) видача виборцям помічених бюлетенів для голосування, що дає змогу встановити, хто з виборців який бюлетень заповнював.

У багатьох випадках ці дії полягають у присутності сторонніх зацікавлених осіб при заповненні виборчого бюлетеня, які вказують виборцю напроти якого кандидата слід поставити позначку.

Щоб проконтролювати необхідне для зацікавлених осіб волевиявлення виборців, в кабінах для голосування може бути встановлена, наприклад, спеціальна техніка. І якщо виборець віддав свій голос не за ту партію або кандидата, до нього можуть бути застосовані заходи фізичного або психічного впливу у вигляді нанесення тілесних пошкоджень, виконання погроз тощо. В інших випадках виборці під час голосування ставлять позначку у бюлетені на користь потрібного кандидата, після чого цей факт засвідчують фотографуванням бюлетеня. Це ро-

биться для того, щоб замовник пересвідчився у виконанні замовленої послуги.

Спеціальної уваги потребують способи підроблення та використання підробленої виборчої документації. Такі злочинні дії є найдієвішими, що викривляють волевиявлення виборців.

Підробка виборчих документів переважно має комплексний характер. Так, виготовляється виборчий документ у протизаконний спосіб, потім до нього заносяться неправдиві відомості та здійснюється його інша підробка у вигляді проставлення печатки виборчої комісії. Після чого здійснюється його використання. При будь-якому підробленні здійснюється вплив на матеріальні речі, який завжди робиться за допомогою засобів вчинення злочину. Це можуть бути “звичайні” засоби та спеціально прилаштовані для вчинення конкретного різновиду підроблення. При підробці виборчої документації злочинці в основному вдаються до часткового підроблення, зміст якого полягає у підчищенні, виправленні, дописці, підробленні підписів, печаток та штампів. Будь-яку таку зміну, внесenu в документ, злочинець прагне зробити непомітною і маскувати під загальний фон.

Вирізняють дві форми підроблення – виготовлення та перероблення. Але, незалежно від форми, всі підроблення вчиняють заради того, щоб сторонні особи сприймали підроблену річ за справжню.

За особливостями зовнішньої сторони вчинення необхідно розрізняти матеріальне та інтелектуальне підроблення. При матеріальному підробленні вплив здійснюється на саму форму речі, що підроблюється. Як то підроблюється підпис, печатка у документі тощо. Особливістю цього виду підроблення є те, що при його здійсненні залишаються матеріальні сліди злочину. При інтелектуальному підробленні, на відміну від матеріального, зовнішня форма предмета підроблення не порушується. Із зовнішньої сторони така підробка нічим не відрізняється від справжньої речі, має усі її зовнішні ознаки, але неправдива за внутрішнім змістом. Вказаний поділ підроблення прямо не зафіксований у законодавстві, але простежується при зіставленні ознак складів злочинів, що вчиняються у спосіб підроблення.

Беручи до уваги особливості предмета підроблення необхідно вирізняти опосередковане та дубльоване підроблення. При опосередкованому підробленні предметом виступають речі, матеріальність яких відносна (комп'ютерна інформація, електронний документ). Зазначені предмети можливо підробити лише шляхом впливу на носії інформації або електронного документа. За таких обставин визнання за предметом під-

роблення речей матеріального світу є умовним, але припустимим.

Сутність дубльованого підроблення зводиться до того, що видозміненню піддається вже підроблена річ. Такі підроблення залишаються бути злочинними. Адже навіть за умови заміни предмета суспільних відносин на предмет підроблення, такі відносини продовжують існувати. І, з огляду на це, продовжують бути об'єктом злочинних посягань.

Підроблення спрямоване на створення нової речі – аналога справжньої або видозмінення справжньої з метою надати їй нових ознак, характеристик або якостей за допомогою предметів матеріального світу.

Підробка протоколів дільничних виборчих комісій про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці, а також протоколів територіальних виборчих комісій про підсумки голосування у межах округу, становить особливу небезпеку, оскільки так звані “підсумкові документи” кладуть в основу результатів виборів.

Невірний підрахунок голосів передбачає порушення встановленого законом порядку підрахунку голосів наприклад, непогашення невикористаних бюлетенів, неправильне встановлення загальної кількості виборців на виборчій дільниці, безпідставне визнання дійсного виборчого бюлетеня недійсним, або умисне зменшення або збільшення фактично поданих голосів “за” чи “проти” кандидата, партію (блок), неправильне встановлення виборців, які не підтримали жодного кандидата, партії (блоку).

Цей спосіб полягає у значному викривленні волевиявлення виборців з однієї сторони та змінненні кількості голосів, поданих за певного кандидата, або партію з іншої. Підробка зазначених протоколів відбувається як безпосередньо на виборчих дільницях, у приміщеннях територіальних виборчих комісій, так і – у спеціально визначених місцями владою місцях (районні центри зайнятості, міські ради, школи).

До основних механізмів створення фальшивих виборчих протоколів відносять:

- 1) підписання членами комісій бланків протоколів про підрахунок голосів та підсумки голосування до моменту підрахунку голосів та встановлення результатів голосування. Після підрахунку голосів злочинцями вносились до таких протоколів потрібні дані. Такі дії розцінюються як інтелектуальне підроблення, адже зовнішня форма протоколу ніяк не порушується.
- 2) знищення справжніх протоколів та виготовлення підроблених, в яких підроблювали підписи членів виборчих комісій, які відмовились підписати підроблений протокол або до яких злочинці не звернулись з такою пропозицією з певних причин.

- 3) комбіновані варіанти, що поєднують як інтелектуальну, так і матеріальну підробку.

Враховуючи вищевикладене, можемо констатувати, що перед правоохоронними органами стоїть важливе і вкрай відповідальне завдання – своєчасно виявити ознаки вчинення злочинів проти виборчих прав громадян і ефективно завадити доведенню їх до кінця, вжити заходи щодо їх профілактики або розслідування та притягнення винних до кримінальної відповідальності за відповідною статтею КК України.

IV. Висновки

Розглянуто основні способи вчинення злочинів проти виборчих прав, серед яких виокремлено: перешкоджання здійсненню виборчого права, підкуп виборців, порушення таємниці голосування та підроблення виборчої документації. Передбачено механізми прояву цих способів під час проведення передвиборної агітації та виборів. Спосіб є основним елементом криміналістичної характеристики злочинів проти виборчих прав, оскільки знання про конкретний спосіб допомагають одержати інформацію про інші криміналістично значущі ознаки таких злочинів. Обрання способу вчинення цих злочинів залежить від етапу проведення виборів, особливостей використання конкретного виборчого документа тощо.

Список використаної літератури

1. Колесниченко А. Н. К вопросу о понятии способа совершения преступлений в криминалистике / А. Н. Колесниченко, А. С. Савченко // Вопросы криминалистики и судебной экспертизы : сб. – Душанбе, 1962. – С. 59–63.
2. Шмонин А. В. Методика расследования преступлений : [учеб. пособ.] / А. В. Шмонин. – Москва : ЗАО Юстицинформ, 2006. – 464 с.
3. Еникеев М. И. Юридическая психология : учеб. для вузов / М. И. Еникеев. – Москва : НОРМА-ИНФРА, 2001. – 517 с.
4. Кубарева О. В. Розслідування злочинів, пов'язаних з реалізацією виборчого права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / О. В. Кубарева. – Київ, 2010 – 211 с.
5. Криминалистика : [учебник] / под ред. В. А. Образцова. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – Москва : Юрист, 2002. – 735 с.
6. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : [підручник] / М. В. Салтевський. – Київ : Кондор, 2008 – 588 с.
7. Готін О. М. Про деякі чинники недовісти кримінально-правових норм про відповідальність за злочини проти виборчих прав громадян / О. М. Готін // Вибори і референдуми в Україні: законодавче забезпечення, проблеми реалізації та шляхи вдосконалення : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф., Київ,

- 13–15 листоп. 2002 р. – Київ : Нора-друк, 2003. – С. 98–101.
8. Андрушко П. П. Злочини проти виборчих прав громадян та їх права брати участь у референдумі: кримінально-правова ха-

- рактеристика : [монографія] / П. П. Андрушко. – Київ : КНТ, 2007. – 328 с.
9. Закон України "Про вибори Президента України" від 05.03.1999 р. № 474-XIV.

Стаття надійшла до редакції 25.05.2015.

Сергатый Н. А., Тивоненко Д. Р. Основные способы совершения преступлений против избирательных прав граждан

В статье исследованы основные способы совершения преступлений против избирательных прав граждан, что является одним из элементов криминалистической характеристики данного вида преступлений. Информация о способах совершения преступлений, а также об их механизме во время проведения предвыборной агитации и выборов, способствует определению путей раскрытия и расследования этих преступлений.

Ключевые слова: преступления против избирательных прав, способ совершения преступления, воспрепятствование, подкуп, подделка избирательных документов.

Sergaty N., Tivonenko D. The Main Ways of Committing Crimes Against the Electoral Rights of Citizens

The article examines the main ways of committing crimes against the electoral rights of citizens, which is one of the elements of criminological characteristics of this type of crime. Information about the modus operandi, as well as their mechanism during the election campaign and elections, helps to identify ways of disclosing and investigation of these crimes.

Method of the crime – a system of methods, actions, operating systems, predefined purposes and motives of action, mental and physical qualities of the person, which are physiological and characterological features of the person, his knowledge, skills, habits and attitudes to various manifestations of reality.

For forensic interest is not the result of criminal acts, but the actual mechanism, a set of operations, states and processes that define an action, event. The practical significance of aggregate data on the mechanisms and methods of committing crimes reflected in the fact that focusing on general models of typical mechanisms and their situational features built mental models studied mechanisms of action, designated places and objects, which traces the offender and the offense, put forward appropriate version, adopted and implemented tactical solutions.

Method of crimes that violate the electoral rights of citizens has three components, each of which can be considered as a separate activity completed: preparing to commit a crime, the crime that violates electoral rights of citizens, actions to hide traces of the crime.

Methods for crimes against the electoral rights of citizens, primarily due to the emergence of new features previously unknown patterns and mechanisms of illegal interference in the election process. With the growing importance of the constitutional legislation suffrage along with the traditional ways of committing this crime, the nature of crimes in dramatic changes.

Obstruction of electoral law, as reflected in the countering of active influence on the will of the person creating all kinds of obstacles in order to force it to refuse to participate in elections or campaigning or change the contents of his will.

Before law enforcement is an important and highly responsible task – timely detect signs of crimes against the electoral rights of citizens and effectively prevent bringing them to an end, take measures to prevent or investigate and bring the perpetrators to justice.

Key words: crimes against the electoral rights, the process of committing a crime, obstruction, bribery, falsification of election documents.

РЕЦЕНЗІЇ

**РЕЦЕНЗІЯ НА НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК
“АДМІНІСТРАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПОЛІЦІЇ” О. М. ШЕВЧУКА
ЗА ЗАГАЛЬНОЮ РЕДАКЦІЄЮ ПРОФЕСОРА В. Я. НАСТЮКА**

У сучасних умовах розвитку України, яка спрямована на євроінтеграцію до світової і європейської систем безпеки, держава повинна враховувати сучасні тенденції організаційно-правового забезпечення діяльності поліції та інноваційні підходи до охорони правопорядку і налагодження міжнародного співробітництва. Регуляторний вплив держави на соціальні процеси здійснюється у межах реалізації поліцейської функції, що є напрямом державної діяльності, яка забезпечує захист суспільства від протиправних посягань. Правоохоронна функція держави реалізується через адміністративну діяльність поліції з використанням поліцейських заходів.

Адміністративна діяльність поліції є одним із видів адміністративної діяльності органів внутрішніх справ, що реалізується у сфері публічної безпеки та публічного порядку, які наділені спеціальною компетенцією застосування державного примусу та здійснювати охорону правопорядку і забезпечувати права та захист громадян.

У навчальному посібнику “Адміністративна діяльність поліції” висвітлено основні питання адміністративної діяльності поліції на сучасному етапі, що відповідає чинному законодавству. Розкрито питання, пов'язані з теоретико-правовою природою адміністративної діяльності поліції: поняття, ознаки, види, форми, методи, порядок проходженням служби в поліції, способи забезпечення законності в її діяльності. Визначено організаційно-правові засади діяльності окремих підрозділів поліції та особливості взаємодії поліції з державними органами, органами місцевого самоврядування, з громадськістю, населенням та міжнародними організаціями.

На нашу думку, навчальний посібник “Адміністративна діяльність поліції” О. М. Шевчука за загальною редакцією професора В. Я. Настюка буде корисний не тільки для використання в навчальному процесі освітніх установ України, а й у практичній діяльності поліції при реалізації їх співробітниками адміністративно-службових повноважень.

В. Г. Лукашевич

доктор юридичних наук, професор
Класичний приватний університет

ДО УВАГИ АВТОРІВ

Вимоги до авторських оригіналів статей, поданих до науково-виробничого журналу “Держава та регіони. Серія: Право”

*(фахове видання з юридичних наук та державного управління,
Постанова Президії ВАК України від 18.11.2009 р. № 1-05/5)*

1. До друку приймаються неопубліковані раніше роботи, **написані українською мовою**, обсяг – 0,5–1 авт. арк.

2. Рукопис статті має містити такі необхідні елементи (бажано виділені **напівжирним шрифтом**):

Тематична рубрика.

УДК.

Назва статті українською, російською та англійською мовами

Прізвище та ініціали автора (авторів) українською, російською та англійською мовами.

Анотація українською (500 символів), російською (500 символів) та англійською (2000 символів) мовами.

Ключові слова українською, російською та англійською мовами (3–10 слів).

I. Вступ (постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття).

II. Постановка завдання (формулювання цілей статті).

III. Результати (виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів).

IV. Висновки з дослідження та перспективи подальших розвідок у цьому науковому напрямі.

Список використаної літератури за алфавітом (оформляти слід згідно з вимогами стандарту з бібліографічного опису).

Підпис автора і дата.

3. Технічні вимоги до оформлення статей

Стаття має бути набрана в текстовому редакторі Microsoft Word. Поля з усіх боків – 20 мм. Шрифт – Times New Roman 14 з інтервалом 1,5. Кількість таблиць, формул та ілюстрацій має бути мінімальною і застосовуватися у статті лише тоді, коли це значно покращує її зміст порівняно з текстовою формою викладу. Посилання на літературу подавати безпосередньо в тексті у квадратних дужках, зазначаючи порядковий номер джерела, під яким воно внесено до списку літератури, та через кому конкретну сторінку.

4. Якщо рукопис статті підготовлено у співавторстві, то на окремому аркуші слід чітко визначити особистий внесок кожного автора у створення рукопису та посвідчити це своїми підписами.

5. Паперовий варіант, підписаний автором, ідентичний набраному в електронному варіанті, завірена **рецензія** доктора наук відповідного профілю (крім випадків, коли автор сам має науковий ступінь доктора наук), **довідка** про автора на окремому аркуші (прізвище, ім'я, по батькові повністю, відповідно до паспортних даних, адреса, телефони з кодом міста, e-mail, науковий ступінь, вчене звання, посада, установа), копія документа про **сплату** (25 гривень за сторінку) передаються відповідальному редакторові або надсилаються за адресою: 69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70-б, КПУ, редакція журналу “Держава та регіони”.

6. Гроші треба перераховувати за реквізитами:

КПУ / АТ “УкрСиббанк”

р/р 26001504757200 / ОКПО 19278502 / МФО 351005

За друк статті у науково-виробничому журналі “Держава та регіони”.